

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 01

ISSUE
02

SUMMER 2018

ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

FERAGATNAME

Uluslararası Ekonomi, Siyaset, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences – IJEPHSS), bilimsel araştırmaları ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sunmaktadır. Bu nedenle makale gönderimi, değerlendirme süreçleri ve yayınlanması için herhangi bir ücret talep etmez. Bütün yazarlar, makaleleri hakem sürecini geçtikten sonra yayınlandığında, açık kaynak erişimini ve CC BY-NC-SA 4.0'ın koşullarını kabul ederler.

IJEPHSS internet üzerinden yayın yapmaktadır. Bu nedenle yazar(lar)a basılı materyal gönderimi yapılmayacaktır. Çalışmalar, ihtiyaç duyulması halinde www.ijephss.com üzerinden pdf formatında şahsi bilgisayarlaraya kayıt edilebilmektedir.

IJEPHSS'te yayımlanması için sisteme yüklenen çalışmalarda ayrıca bir "yayın telif hakkı sözleşmesi" istenmez. Yayımlanması için sisteme yüklenen çalışmalar kendiliğinden dergiye devredilmiş olarak kabul edilir. Yazar(lar) dergi sistemine dahil olduklarına bu durumu kabul ve derginin yayın kabul şartlarına uygun hareket etmeyi taahhüt ve teyit etmiş sayılırlar.

Yazar(lar) çalışmalarında kullandıkları kaynak ve materyallerin (resim, fotoğraf, şekil, tablo vs.) telif hakkı ve kullanım izinlerini kontrol etmelidirler. Önemle belirtilmelidir ki, bir metne ya da resme internet veya diğer mecralarda erişimin kolay olması, onun istenildiği gibi kullanılabileceği anlamına gelmemektedir. Telif hakları ve izinler konusunda sorunuz varsa lütfen son düzeltmenizi yollamadan önce yönetici editörümüze danışınız. IJEPHSS telif hakları konusunda doğacak sıkıntılardan dolayı sorumluluk üstlenmemektedir.. Yazar(lar) bu konuda sorumluluğu yazılarını sisteme yükledikleri ve/veya gönderdikleri zaman kabul etmiş olurlar.

Dergide yayımlanması için zamanında gönderilen çalışmalar, en yakın tarihli ilk iki sayıda yayımlanmazsa (özel sayılar hariç) yayım hakkı yazara iade edilmiş olur.

Dergimiz Türkiye Cumhuriyeti Devleti hukuk kuralları çerçevesinde "5846" sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanun ve Hükümleri'ne tabi hareket eder. Bu kanunun gerekliliklerini yerine getirmeyen yazar ya da yazarlar hakkında dergimiz tek taraflı olarak hukuki haklarını korumaya sahiptir. Dergimiz, her ne kadar bilimsel etik kurallarına uygun hareket etmekte duyarlı davranırsa da, yayınlanması amacıyla gönderilen çalışmalarda yapılan alıntılar, intihal gibi konularda yazar ya da yazarlar tek taraflı olarak sorumludur. Bu konuda dergimiz üzerinde hiçbir kurum, kişi ya da diğer yetkili organlar yaptırım uygulayamaz. Dergimiz, yönetici editörleri ve/veya alan editörleri "iThenticate" yazılımı aracılığıyla çalışmalardaki intihal oranlarını kontrol eder ve %20 seviyesinin üzerindeki çalışmalar hakem sürecine alınmadan reddedilir.

Yayın için çalışmasını gönderen yazar(lar), dergi kurallarına uyacaklarını peşinen kabul ve taahhüt ederler. Dergimizdeki koşul ve şartlar her bir yazar ve yazarlar için aynıdır. Kimse için bu kurallar ve koşullar değiştirilmez.

DISCLAIMER

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences – IJEPHSS provides instant open access adopting the principle that global sharing of information is increased by presenting scientific research free of charge. Therefore, the journal does not charge for submission, handling, processing, and publication of manuscripts. Authors accept open access and CC BY-NC-SA 4.0 license once the article is published after peer review.

IJEPHSS is an online journal. Authors are not sent hard copies. If needed, manuscripts could be downloaded from www.ijephss.com in pdf format.

Author(s) acknowledge that the copyright of the submitted manuscripts to IJEPHSS are automatically transferred to the journal. It is not necessary to prepare a copyright agreement. Author(s) confirm that they get involved in the journal system and they will conform to the conditions of publication.

Author(s) should check the copyright and utilization permit of the resources and materials they use (photos, pictures, figures, tables, etc.). It is important to state that the accessibility of a text or picture through internet or other media does not mean that it could be utilized arbitrarily. Should you have any queries about copyright issues, please consult our editor in chief before you send the corrected version of your manuscript. IJEPHSS does not undertake any responsibility related to copyright issues. Author(s) accept this responsibility when they upload and/or send their manuscripts to the system.

If the submitted manuscripts are not published in one of the first two issues following submission (except special issues), the copyright is returned to the author.

Our journal acts in accordance with the Law numbered "5846" on Intellectual and Artistic Works and its provisions within the frame of Turkish Republic legal rules. Our journal has the right to protect its legal rights unilaterally against author(s) who do not fulfil the necessities of this law. Although our journal pays utmost attention to obey ethical norms, author(s) are held responsible unilaterally regarding quotations and plagiarism in the submitted manuscripts. On this matter, any institution, individual or other authorities cannot impose sanction on the journal. Our editors in chief and/or field editors check plagiarism rates in the manuscripts via "iThenticate" software, and those above the rate of 20% are rejected without initiating peer review process.

Author(s) who send manuscripts for publication acknowledge and confirm that they will conform to the editorial policy in advance. The terms and conditions of the publication in this journal are valid for all authors without any discrimination. They cannot be changed for anyone under any circumstances.

KÜNYE / MASTHEAD

YAYIMCI İMTİYAZ SAHİBİ / SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / PUBLISHER

Dr. Onur OĞUZ

YÖNETİCİ EDİTÖR / CHIEF EDITORS:

Dr. Halil İbrahim Aydın

Dr. Onur Oğuz

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Magdelena Ziolo

Doç. Dr. Hülya Yüksel (Assoc. Prof.)

Doç. Dr. Mustafa Avcı (Assoc. Prof.)

Doç. Dr. Tuna Uslu (Assoc. Prof.)

Dr. Ahmet İlyas

Dr. Arash Fahim

Dr. Mehtap Nasıroğlu

Dr. Murat Cihangir

Dr. Mustafa Karadeniz

Dr. Nevin Karabıyık Yerden

Dr. Ömer Yalçınkaya

Dr. Sadullah Özel

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR (TURKISH)

Dr. Mustafa Karadeniz

YABANCI DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR (ENGLISH)

Dr. Selen Tekalp

YABANCI DİL EDİTÖR YARDIMCILARI / LANGUAGE EDITOR ASSISTANTS

Öğr. Gör. Abdullah Pekel (Lect.)

Arş. Gör. Ebru Noyan (Res. Assist.)

İNDEKS SORUMLULARI / INDEX RESPONSIBLES

Arş. Gör. Nurcan Ceylan (Res. Assist.)

Arş. Gör. Muhammed İnal (Res. Assist.)

HUKUK DANIŞMANI / LEGAL ADVISER

Dr. Sadullah Özel

WEB EDİTÖRÜ / WEB EDITOR

Öğr. Gör. Aytaç Uğur YERDEN (Lect.)

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Arş. Gör. Gökçe Manavgat (Res. Assist.)

Marwa Ben Ghoul

Arş. Gör. Nurcan Ceylan (Res. Assist.)

Giorgi Benashvili

Arş. Gör. Muhammed İnal (Res. Assist.)

Merve Elcioglu

YAYIN ARALIĞI / PUBLICATION FREQUENCY

Üç Aylık / Quarterly

YAZIM DİLİ / LANGUAGE

İngilizce ve Türkçe / English, and Turkish

DEĞERLENDİRME SÜRESİ /

EVALUATION PERIOD

30 Gün/Days

ÇALIŞMA ALANLARI / DISCIPLINES

Ekonomi, Siyaset, İnsan ve Toplum Bilimlerine ilişkin çalışmalar / Studies about Economics, Politics, Humanities and Social Sciences

İLETİŞİM / CONTACT

editor@ijephss.com

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Richard A.Falk	Princeton University	A.B.D. / USA
Prof. Dr. Wei Min	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Martine Audibert	Universite Clermont Auvergne –CNRS-CERDI	Fransa / France
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	A.B.D. / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Christos Sarmaniotis	Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki	Yunanistan / Greece
Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Magdalena Ziolo	University of Szczecin	Polonya / Poland
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Marijan Cingula	Zagreb University	Hırvatistan / Croatia
Prof. Dr. Vasile Burja	“ 1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia	Romanya / Romania
Prof. Dr. Şaban Nazlıoğlu	Pamukkale University	Türkiye / Turkey
Prof. Dr. Stanislaw Flejterski	University of Szczecin	Polonya / Poland
Prof. Dr. Dorel Dumitru Chiritescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Danuta Kajrunajtyś	Cracow University	Polonya / Poland
Prof. Dr. Doerl Duşmanescu	Petroleum- Gas University of Ploieşti	Romanya / Romania
Prof. Dr. Irene Tilikidou	Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki ATEI	Yunanistan / Greece
Prof. Dr. Diana Mihaela Pociovalişteanu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara University	Türkiye / Turkey
Prof. Dr. Mehmet Şişman	Marmara University	Türkiye / Turkey
Prof. Dr. Maciej Cieslukowski	Poznan University	Polonya / Poland
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploieşti	Romanya / Romania
Prof. Dr. Renata Galaj- Dempniak	University of Szczecin	Polonya / Poland
Doç. Dr. Jana Kotlebova	University of Economics in Bratislava	Slovakya / Slovakia
Doç. Dr. Aniela Balacescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Doç. Dr. Burak Güriş	İstanbul University	Türkiye / Turkey
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploieşti	Romanya / Romania
Doç. Dr. Nuri Yavan	Ankara University	Türkiye / Turkey
Yrd. Doç. Dr. Saloomah Tabari	Sheffield Hallam University	İngiltere / England
Dr. Jana Jabbour	Science Po, Paris	Fransa / France
Dr. Zofia Grodek- Szostak	Cracow University	Polonya / Poland

**IJEPHSS Cilt:1 Sayı:2 İçin Hakemlik Sürecine Destek Olan Akademisyenler /
Academicians Supported As Referee for Vol:1 Issue:2**

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim AYDIN ♦ Dr. Öğr. Üyesi Murat CİHANGİR ♦
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KARHAN ♦ Dr. Öğr. Üyesi Onur OĞUZ ♦
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARADENİZ ♦ Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜL ♦ Dr. Öğr. Üyesi
Kazım KILINÇ ♦ Dr. Öğr. Üyesi Şebnem UDUM ♦ Dr. Öğr. Üyesi Nihal Şirin PINAR-
CIOĞLU ♦ Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin ŞAHİN ♦ Dr. Öğr. Üyesi Doğan Şafak POLAT ♦
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÜLGER

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna
teşekkürlerimizi sunarız.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

İÇİNDEKİLER / INDEX

Editörden	vii
R&D Expenditures - Growth Nexus in Turkey (Özlem Ulger, Okyay Uçan.....)	57
Terörizm ve Makroekonomi: Avrasya Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme (Özge Korkmaz).....)	75
Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama (Adnan Özdemir).....)	86
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin “Küçük Adamı”: Muzaffer Tayyip Uslu ve Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri (Nesrin Fidanten, Halil İbrahim Aydın).....)	120
Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı (Mehmet Karaçuka).....)	134

EDİTÖRDEN...

Kıymetli Bilim İnsanları,

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS) dergisi, 2018 yılında yayım hayatına başlamış ulusal ve uluslararası alan endekslerinde taranan hakemli bir e-dergidir.

Dergimiz salt akademisyenlerden gelen çalışmalara değil, araştırmacı ve uygulamacılardan gelebilecek bilimsel nitelikli çalışmalara da açıktır. IJEPHSS, insan ve toplum bilimlerinin farklı disiplinlerindeki çalışmalara (Tarih, Sosyoloji, Psikoloji, Edebiyat) açık olmakla birlikte, iktisat, işletme, ekonometri, maliye, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, çalışma ekonomisi gibi iktisadi ve idari bilimler kapsamında yer alabilecek çalışmalara öncelik vermektedir. Bu noktada dergimiz, belli bir disipline ait ya da disiplinlerarası kuramsal ve/ya uygulamalı özgün çalışmaları yayımlamayı, bu sayede ilgili literatürün gelişmesine katkı sağlamayı temel varlık sebebi olarak görmektedir. Dergide ayrıca toplantı ve konferans raporları, kitap yorumları, editöre mektup gibi çalışmalar da yayımlanabilmektedir.

Dergimiz, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), International Institute of Organized Research (I2OR) ve İdealonline indexlerinde taranmaktadır. Ayrıca, Academic Resource Index - Research-Bib, Asos, Arastirmax, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Service (SIS) indexlerine başvuru yapmış bulunmaktadır.

Dergimizi kurduğumuz günden bu yana katkı sunan alan editörlerimize, bilim ve danışma kuruluna, yayın kuruluna, sekreteryamıza, hakem kuruluna, yurt içi ve yurt dışından destek olan değerli hocalarımıza teşekkür eder, bu vesile ile IJEPHSS ailesi olarak ışık tuttuğunuz, katkı sunduğunuz ve değer verdiğiniz için en kalbi muhabbetlerimizi ve saygılarımızı sunarız.

Yönetici Editörler

Dr. Halil İbrahim Aydın – Dr. Onur Oğuz

R&D EXPENDITURES - GROWTH NEXUS IN TURKEY*

Assistant Professor Özlem ÜLGER¹

Associate Professor Okyay UÇAN²

ABSTRACT

Technological development and investment in knowledge seem to be very important in order for countries to demonstrate effective growth performance. The first concept that comes to mind when investing in information is the R&D activities. In the past, efforts to develop in countries for years can be realized within months nowadays and technological developments have rapidly changed and can be worn out in a short period of time. Therefore, it can be said that the information economy is the speed economy. The aim of this study is to investigate the relationship between R&D expenditures and GDP in Turkey for the period 1996-2014 with the help of VAR analysis. Before the study, it was determined whether the series were stationary by Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Peron (PP) unit root tests and it was determined that the variables of GDP and R&D expenditure were stationary in the level values. According to the results of variance decomposition and effect-response functions; It is seen that the effect of GDP changes in Turkey on R&D expenditures is negligible. However, it is seen that R&D expenditures are significantly affected by the changes in GDP.

Key Words: R&D Investments, R&D Incentives, Technological Development, Economic Growth, Innovation

TÜRKİYE'DE AR-GE HARCAMALARI VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

ÖZET

Ülkelerin etkili bir büyüme performansı gösterebilmesi için teknolojik gelişmenin ve bilgiye yatırım yapılmasının oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bilgiye yapılan yatırım denilince de ilk akla gelen kavram Ar-Ge faaliyetleridir. Geçmişte ülkelerde yıllarca devam eden gelişme çabaları günümüzde aylar içinde gerçekleşebilmekte ve teknolojik gelişmeler hızlı bir şekilde değişim göstererek kısa bir süre içinde yıpranabilmektedir. Dolayısıyla bilgi ekonomisinin hız ekonomisi olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 1996-2014 dönemi için Ar-Ge harcamaları ve GSYİH arasındaki ilişkiyi VAR analizi yardımıyla araştırmaktır. Çalışmada önce durağanlığın belirlenmesi için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Peron (PP) birim kök testiyle serilerin durağan olup olmadıkları belirlenmiş ve GSYİH ile Ar-Ge harcamaları değişkenlerinin seviye değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırma ve etki-tepki fonksiyonlarına ait sonuçlara göre; Türkiye'de GSYİH değişimlerinin Ar-Ge harcamaları üzerinde etkisinin yok denilebilecek kadar az olduğu görülmüştür. Ancak Ar-Ge harcamalarının GSYİH'daki değişimlerden oldukça etkilendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: AR-GE Yatırımları, AR-GE Teşvikleri, Teknolojik Gelişme, Ekonomik Büyüme, İnovasyon

Makale Gönderim Tarihi / Received	: 04.05.2018
Makale Kabul Tarihi / Accepted	: 28.05.2018

* This article is produced from doctorate thesis.

¹ Assistant Professor Özlem ÜLGER, Batman University, ozlem.ulger@batman.edu.tr

² Associate Professor Okyay UÇAN, Nigde Omer Halisdemir University, okyayu@hotmail.com

Introduction

New technologies are emerging as the end result of R&D activities and at the same time productivity is increasing and economic growth is taking place. The role of R&D in economic growth is seen more in the theoretical and empirical studies. Since a large number of countries are aware of this, it is seen that they have given serious support to R&D activities in recent years.

It is important for the countries to achieve a sustainable economic growth. What is important in terms of countries is ensuring a sustainable economic growth. It can be said that one of the most important elements of this is R&D. Because countries that increase technological capacity and raise the quality of education through supporting R&D activities seem to be able to achieve sustainable growth.

Today, it is possible to measure the development levels of the country's economies with some R&D indicators. These indicators countable as scientific publications, communication expenditures, patents, trademark numbers, R&D employment and advanced technology exports. It is better understood when the R&D activities in Turkey are compared with those of developed countries.

In this context, this study consists of six parts. In the first part, a general conceptual framework of R&D activities is dealt with. In the second part, in Turkey R&D expenditures and their importance is given. In the third chapter, the relationship between R&D expenditures and growth is addressed. In the fourth chapter, literature search was done and in the fifth part, the data and method of the research are discussed. In the conclusion section, research findings were also evaluated.

1. General Framework of R&D Activities

As the English philosopher Francis Bacon noted in the early 17 th century, "Information is a Power Source" of science reveals how important science is in terms of the prosperity and development of mankind. Today, the most important condition for competing in the international arena is investing in knowledge, namely R&D.

According to the OECD (2013), R&D activity includes creative work carried out on a systematic basis for use in new applications by improving the knowledge stock and improving the use of knowledge. According to TUBITAK (2016), R&D activity refers to regular work carried out in order to obtain new knowledge to develop science and technology or to produce new materials, products and tools with existing information, to create new systems, processes and services including software production, or to develop existing ones. According to the Frascati Manual, R&D involves creative and systematic work carried out in order to increase information stock, including humanity, cultural knowledge and society, and to design new applications of existing knowledge (OECD, 2015). R&D is a general term used for activities associated with the government or institutional innovations. But it is also widespread that research, development and innovative activities are difficult to finance on a free competitive market (Hall and Lerner, 2009).

R&D Expenditures - Growth Nexus in Turkey

The concept of R&D covers three main activities (OECD,2004):

- ✓ **Basic Research;** It is the study of the acquisition of new information on the facts that are observable with theoretical or practical work and the elements underlying the phenomena. These studies are usually published in scientific journals if they are not specific.
- ✓ **Applied Research;** It is original activities aimed at acquiring new information for a certain practical purpose or goal. The information obtained here is mostly patented but may be kept confidential, if necessary.
- ✓ **Experimental Development;** It is systematic studies for the production of tools, products and new materials for the creation of services, systems and new processes, or improvement of existing ones, using information gained from research and practical experience.

R&D is also one of the most important channels that international investment creates added value. It is seen that more than two thirds of all R&D activities carried out in the world by the industry are carried out by international companies (YASED, 2013). Therefore, the development of R&D activities along with the increase of R&D investments and the withdrawal of international technology investments by the underdeveloped countries into their own borders is very important for their growth and development. The increase in the capacity of technology transfer and assimilation of technology seems to explain very well the great differences between the growth rates of both developing countries and the growth rates in the past (Öz, 2011).

It is ensuring a sustainable economic growth that is important for the governments of the country. Innovation, which has become a driving force in achieving sustainable growth by years, has become so important in terms of economic policies that it is important in terms of science and technology policies (Korkmaz, 2010: 3321). Innovation activities cover all financial, commercial, organizational, scientific and technological steps that will actually leading or leading to the realization of innovations. Innovation may or may not include R&D activities. One of the essential features of innovation must be realized (OECD, 2005). In this context, The difference between R&D and innovation is expressed in a simple but clear way by the former president of Finland, Esko Aho, as a process that turns knowledge of R&D money and returns innovation knowledge to the currency (Anlağan, 2011).

Production of new information technologies in conjunction with R&D are provided. New technologies are the result of R&D activities, which in turn increases productivity and leads to economic growth. The technology used to promote economic growth, to address social problems such as the environment and health, and at the same time to increase the productivity of production factors in order to improve living standards, is produced by R&D. (Doruk ve Söylemezoğlu, 2014:2). That is why, R&D investments are of great importance and priority. Therefore, it is seen that the world's leading developed countries allocate more funds to R&D. The ratio of domestic income to R&D spending is the most important indicator in this respect and this ratio is above 2% in developed countries. Thus,

countries that give more importance to the development of R&D are developing new technologies and providing competitive advantage (Bozkurt, 2015:188).

Research and development efforts are almost a war of existence in today's hard and ruthless competition environment. Therefore, businesses that are active in a dynamic environment that is rapidly changing economically and technically need to take part in a continuous change so that they can realize their objectives and maintain their assets. It is one of the main purposes of the R&D function to ensure that enterprises operating in a constantly changing environment are able to keep up with these changes, help them to develop and grow, and consequently ensure the continuity of their assets (Zerenler vd., 2007:657-658).

According to Romer, in the model consisting of three sectoral structures (R&D sector, intermediate goods sector and final goods sector), R&D sector uses human capital together with current stock of knowledge to produce new information. The new manufacturer produces more durable designs. An intermediate commodity sector is always using new designs in the R&D sector together with previously known products so that it can produce a large number of goods that are available for use in final goods production (Romer, 1990: 79). In this context, information will contribute to the production process to produce a new design, a more modern breakthrough. Therefore, the reason why the new design is affecting the efficiency of the human capital in the R&D sector in the positive direction is the increase in the total stock of information available in the economy. These contributions, which are related to the production phase of knowledge, will contribute to economic growth by providing an increase in the efficiency of the inputs used in the production of final products. The objective is to open the public partly to the fact that profit-oriented prosperity and rational economic units are innovating and profit-making benefits are minimized. As a result of this situation, the information technology will continue to grow at an accelerated rate, but internalized technological progress will be achieved (Ercan, 2000: 132).

2. R&D Expenditures in Turkey

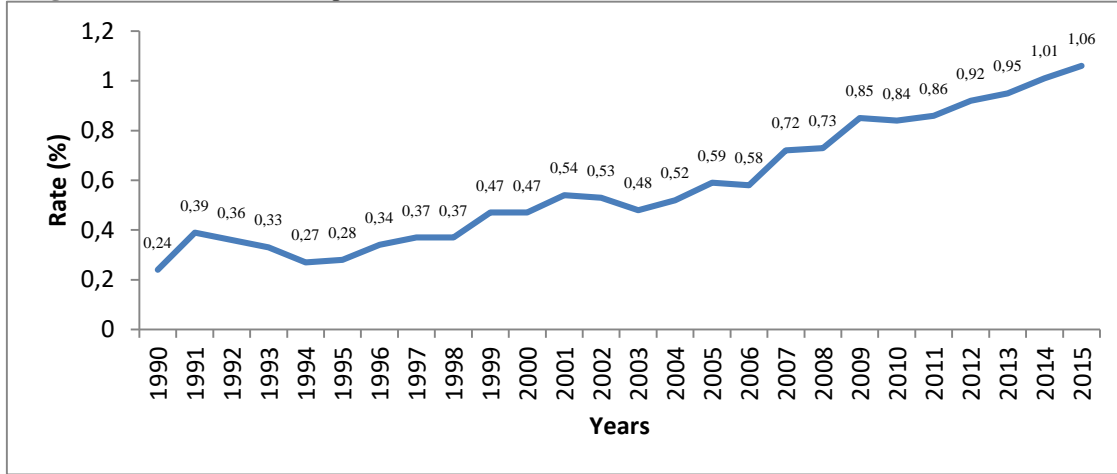
The ability of developing countries to sustain and at the same time strengthen their competitive position in the global environment is dependent on their growth being linked to productivity gains and creating new areas of comparative advantage. Depending on this, It is of great importance to increase the capacity of science and technology, to attach importance to innovativeness, to the effective use of information and communication technologies. In other words, it can be said that the way to innovation is the importance given to R&D (ISTKA, 2017).

Technological development levels are an important factor in increasing the international competitiveness of countries. With technological developments being followed closely, nowadays it has become imperative to invest in knowledge. Therefore, the shares allocated for R&D activities constitute a significant part of the investments made in information and the investment in R&D to increase the

R&D Expenditures - Growth Nexus in Turkey

level of technological development is of great importance. It can also be said that developed countries' budgets to allocate for R&D activities also contribute to the economic growth and development stages (İncekara vd., 2014:2).

Figure 1: GDP of R&D Expenditures (1990-2015)

Source: OECD, (Online) <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, Date of access: 23.12.2016

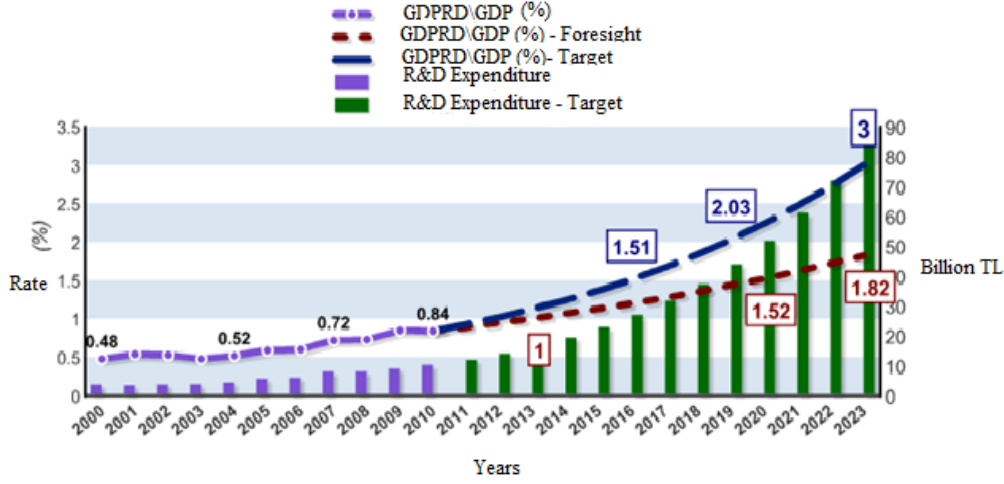
Technologically developed economies are characterized as developed countries, and these countries have the opportunity to compete with world economies. In terms of developed countries, it is observed that Turkey is inadequate when R&D indicators are compared. Accurate adoption of new economic understanding in Turkey will make an important contribution to the development of technologically. In the new economic order is used knowledge-based production instead of labor and capital. At the same time, it depends on which to what extent employees have adopted information so that they can survive on good terms and to what extent they are clear to innovations so that firms can profitably survive their assets. In addition to this, it is provided to productivity and efficiency increase, it is also obtained cost and competitive advantage. With this success to be provided in micro units country economies can to derive benefit from advantage of the new economy in issues of employment, growth and foreign trade (Ünal and Nisa, 2013: 12-13).

The increase in the ratio of R&D spending to GDP in Turkey over the years is shown in figure 1, accordingly, the R&D expenditure to GDP ratio in Turkey in 1990 24%, it is observed that an increase of 15% to 39% in 1991. The ratio of R&D expenditures to GDP shows an upward trend with a fluctuating course from 1990 to 2014. It is possible to say that it reached the highest level in 2015.

It is imperative that Turkey attaches more importance to R&D and efficiency activities in order to reach to the top 10 economies in 2023 and to reach the determined national targets (domestic automobile, domestic aircraft, domestic helicopter etc.). Despite the significant increase in the resources allocated to R&D and innovation in our country, the share of R&D expenditures in GDP is still not at the desired level (GDP_{RD}/GDP). Considering the R&D intensity targets set of other countries for the years 2020, it is also important to identify motivational R&D targets to contribute to the 100 th anniversary of the Republic of Turkey to have a higher competitive power. In this context, it is

assessed that the target of the GDPRD/GDP ratio of our country can be determined as 3%. For the target rate of 3% for 2023, an increase of 18% per year in R&D expenditures and 10% per annum in GDPRD\GDP is required (TÜBİTAK, 2011).

Figure 2: R&D Intensity and R&D Spending Targets and Foresights In 2023

Source: TÜBİTAK, 2011, Ulusal Yenilik Sistemi 2023 Yılı Hedefleri (2011\101), https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files//BTYPD/BTYK/btyk23/BTYK_23_yeni_kararlar_toplu.pdf, Date of access:14.10.2016.

When figure 2 is examined, It is seen that R&D expenditure must reach at least 85 billion TL in order for the ratio of R&D intensity to reach 3% in 2023. It falls to the private sector an important role in this regard. Given that private sector R&D spending is the driving force and that it is aimed to increase the role of the private sector in existing policies and support mechanisms, particularly in the National Science, Technology and Innovation Strategy 2011-2016, the vast majority of R&D expenditure of 85 billion TL needs to be realized and expected by the private sector (TÜBİTAK, 2011).

The R&D intensity in Turkey increased from 0.48% in 2000 to 0.84% in 2010. The average annual growth rate has been realized between 5-8% in this process. If this trend continues in Turkey, the density of R&D in 2020 will be realized as 1.52%. Although this is assetmented as successful well, it is below the European Union average for 2020. The R&D intensity of Turkey decreased from 0.85% in 2009 to 0.84% in 2010. R&D expenditures decreased in all sectors in parallel with the decrease in public R&D intensity and economic crisis and private sector R&D intensity is still below the EU average by 1.26%. In this process, the average annual growth rate was realized as 8.4% (European Commission, 2013).

3. Relationship Between R&D Expenditures and Economic Growth

Economists generally put forward that per capita income is a determining factor in growth through the development of the effects of long-term growth potential. In the short term, productivity and employment growth can be improved to some extent through investments, but what is important is the development of long-term productivity intensity. The main determinant of productivity growth is education investments in R&D and human capital investments. Endogenous growth models in terms of policy implementation usually depends on long-term growth rate of savings\investment rates. Public policy, R&D subsidies and training investments, which help to increase saving rates, can be effective the growth of economies. The key element of the internal growth theories is internalization of the GDP ratio. Therefore, production can not only explain the physical capital such as building and equipment in terms of material, but also must be taken into consideration the intangible capital such as human capital and R&D. In the model of new growth theory, the development of R&D and indirect knowledge have an important place. R&D not only provides profitability but also contributes to other actors of the economy. Therefore it is necessary to encourage the spreading effects of knowledge, skills and knowledge (Bozkurt, 2015: 189-190).

Basically, there are two ways to increase productivity in the economy. The first is to increase the number of entries in the production process. The second is to find a new way of getting more output with the same number of entries. In this instance, when we look at the positive relationship between R&D expenditures and growth, in the years 1870-1950, an examination of the US economy was carried out, taking into account the increase in labor and capital inflows and the increase in output. A unit labor and one unit capital increase were reached 15% of the contribution to economic growth. To explain statistically, it was found that there was an unexplained "residue" of 85% between the input and the output. In the same way, Robert Solow, who won the Nobel Prize, achieved the same results by using a different method and a different time period. Most of the economists have come to the conclusion that 85% of originated from technological innovations (Rosenberg, 2004: 1-2).

In order to provide a positive contribution to economic growth, a number of advantages must need to gain from the economic activities of R&D expenditures. These advantages can be listed as follows (SMMO, 2016):

- ✓ **Competitive Advantage:** R&D expenditure in technological development is one of the most important factors determining the country's competitiveness at international level.
- ✓ **Pulling Foreign Capital:** The technological capability of the country is an important factor both in attracting direct foreign capital investments to the country and in making foreign companies' technology-oriented investments in the country.
- ✓ **Productivity Growth:** R&D expenditures are the most important factor to increase productivity at micro and macro levels and to encourage economic development. That is; by means of

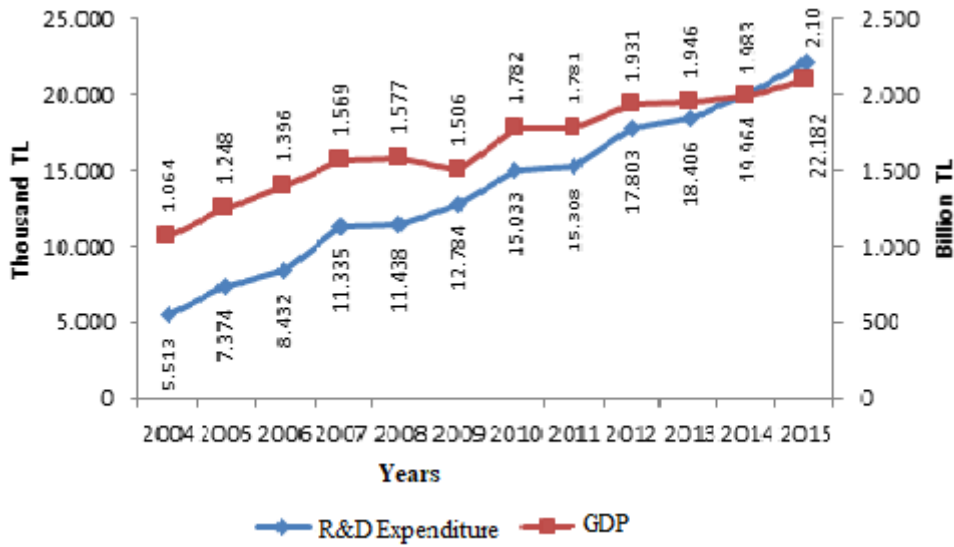
information and technology emerging as a result of R&D expenditures, it will be beneficial for humanity by solving the problems in fields such as environment, health, economy.

- ✓ ***Escaping from Technological Dependence:*** R&D expenditures are also among the factors that save countries from being dependent on other countries in the technological direction. At the same time, R&D activities are an important influence not only production increase and ensure economic performance, but also at realizing social objectives.

R&D expenditures have been pointed out as an important engine for growing internal models according to the claim behind the speed of technological progress of economic and theoretical factors (Bebczuk, 2002: 110). Therefore, in the majority of empirical studies show that there is an important and positive relationship between economic growth and R&D expenditures. The role of R&D is to develop new production techniques which are the production of current products and to produce new products. R&D is a necessary input in the production process, but it should not be seen as a silver bullet to promote economic growth rapidly. In this context, the countries that have gained competitive advantage produce products that are technologically advanced. Likewise, with an important relationship between the resources allocated to R&D and economic growth, increasing the number of personnel working in the field of R&D reveals an important relationship between economic growth (Sylwester, 2001: 72).

Expenditures which are made for R&D activities leads to an increase in fixed cost items and to provide incremental return on scale for users. According to this, although there seems to be no thought put forward in contrast to the R&D based growth paradigm, it can not be denied that sustainable competition and development renewal are inevitable in terms of countries. This situation developing countries' technological innovation or contributing to economic growth in market conditions by marketing new ideas and products to global markets take place as a result of R&D activities. In this context, it is considered that the exclusionality towards the country and the firm contributes as a legal force (Doruk and Söylemezoğlu, 2014: 2).

Figure 3: R&D Expenditures and GDP Comparison In Turkey (2004-2015)

Source: TÜİK, 2016, (Online), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1082, Date of access: 15.05.2016

At the Figure 3 is compared R&D expenditures and GDP. According to this, while R&D expenditure was 5.513 thousand TL in 2004, GDP was 1.064 billion TL. In 2009, there was a decrease in GDP and although R&D expenditures were realized as 1.404 thousand TL, R&D expenditures increased and it was realized as 11.921 thousand TL. Furthermore, while R&D expenditure was realized as 22.182 thousand TL in 2015, GDP was realized as 2.101 billion TL.

1. Literature

When we look at the literature, it is seen that there are many studies examining the relation between R&D expenditures and growth. Literature review which is done is available in the following.

Lichtenberg (1993) examined the relationship between private sector and public-sector financed R&D expenditures and economic growth using the Mankiw-Romer-Weil (MRW) model in him 1964-1989 period and 74 countries. According to this, R&D expenditures financed through the private sector have been found a positive and significant relationship not only in growth but also in productivity, but there has been found no causal a link between R&D expenditures and economic growth in the public sector.

Luh and Chang (1997), during the 1980-1991 period, used the Dynamic Growth Model to study the Taiwanese economy. Accordingly, they have found that R&D expenditures and spillover effects contributed to the growth process in the manufacturing industry and at the same time they have shown that R&D expenditures are a dynamic influence in economic growth.

Park (1995) studied the relationship between R&D expenditures and factor productivity in the period of 1970-1987 and 10 OECD countries. In his work, using panel data set, he has concluded that the increase in total factor productivity is an important determinant.

Ceo and Helpman (1995), in the study covering the period 1971-1990 and 24 countries, have examined the relationship between total factor productivity, domestic R&D activities and foreign R&D activities. They have used cointegrated equations in their work and have found that all variables are a coherent relationship with each other.

Griliches (1998), in studying that he had done by handling the US economy, has examined the relationship between R&D expenditures financed through the private sector and the public sector and economic growth by making Regression Analysis. In the investigation, he has found that a 10% increase in R&D spending resulted in a 7% increase in real income. Another finding in the study is that the R&D expenditures provided by the private sector are higher in economic growth than the R&D expenditure provided by the public sector.

Bilbao-Osorio and Rodriguez-Pose (2004) have used the Linear Regression Model to investigate the R&D spending in countries that are members of the European Union, by taking into account the relationship both innovation and economic growth. Accordingly, they have reached the conclusion that R&D expenditures accelerated the process of economic growth by creating positive effects in the innovation phase.

Zachariadis (2004) in order to examine the effect of R&D expenditures on economic growth, has examined the period of 1971-1995 with the help of Regression Analysis in his study covering 10 OECD countries. As a result of the study, the increase in R&D spending has reached both the growth rate in productivity and the positive effect of the increase in the output level.

Falk (2007) examined the relationship between R&D expenditures and high-tech R&D investments in per capita income for the period 1970-2004 through Panel Data Model, taking into account 15 OECD countries. According to the results of the study, the increase in R&D expenditures and R&D investments for high technology have been reached the result not only in per capita GDP but also a positive effect on GDP per worker.

Wang (2007) applied Autoregressive and Random Walk Models using data from 23 OECD countries and 7 OECD countries. According to this, he has reached the conclusion that countries need to use R&D expenditures effectively so that they can achieve a more efficient economic growth performance.

Goel, Payne and Ram (2008) examined the R&D expenditures and economic growth in both federal and non-federal countries using the ARDL (distributed lagged autoregressive) model in their study of the US economy in the period 1953-2000. According to this, they have come to the conclusion

that R&D expenditures in federal countries as well as the relationship between R&D expenditures in defense sector and growth are strong.

Samimi and Alerasoul (2009) analyzed the relationship between R&D expenditures and economic growth using the Panel Data Method in their study of 30 emerging economies in the period 2000-2006. According to the results of the study, they have stated that developing countries such as Turkey should develop their R&D activities to achieve a more efficient economic growth rate, even though there is a meaningless relationship across the panel.

Horvath (2011), in his study, has examined the relationship between R&D activities and long-run economic growth using the Bayesian Model. Accordingly, he has reached to the conclusion the positive effect of R&D activities on long-term growth.

Eid (2012) tried to explain the impact of R&D expenditure on productivity growth through the Dynamic Panel Data Analysis, taking into account 17 OECD countries with high income levels in the period 1981-2006. Accordingly, he has reached the conclusion that a meaningful and positive effect emerged the increase which occur in productivity in the later periods after the year when the R&D expenditures took place.

Mike and Oransay (2015) used the Extended Dickey Fuller (ADF) Unit Root Test in relation to between the number of patents and foreign direct investment in Turkey using 1975-2013 period data. At the same time, they have applied the Vector Autoregression (VAR) Model and the cointegration analysis to determine the optimal lag length. According to the result of the study, they have reached a conclusion that GDP has a positive relationship between foreign direct investment and foreign exchange, as well as the number of infrastructures and patents.

Ülger and Durgun (2017), have used VAR analysis to explain the relationship between R&D expenditure and GDP in selected OECD countries (France, Italy, Slovenia and Poland) using 1996-2015 period data. In order to determine the stability before the study, they have performed Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root test. According to the unit root test results, all series are found to be stable at the level. The results of variance decomposition and impact-response functions reached the conclusion that any change in R&D had no significant effect on the GDP balance, but that GDP had a significant effect on R&D.

Ülger (2017) has tested the relationship between R&D and Growth for 38 OECD countries with Panel Data Causality Test using 1996-2015 data. First, whether or not the series have unit root has determined by Im, Peseran and Shin (2003) unit root test. According to the unit root test results, the first differences of the GDP and R&D series have found to be stable. R&D has increased by 1 unit while GDP has increased by 11,484 units, which means that there is a positive relationship between them.

Tarı and Alabaş (2017) has analyzed the relationship between R&D expenditures and economic growth with ARDL model for Turkish economy in the period 1990-2014. This is the aim of the study

consist of four parts. The first chapter “entrance” part consist of. In the second part, the studies in the literature and theoretical foundations of relationship between R&D and economic growth have discussed. “Methodology and Terminology” in the third section, belongs to a part of the study methods and data applications have introduced; the fourth section presents the results of practice tests have given. As a result of the findings obtained, it has concluded that spending on R&D affects positively the economic growth in the short and long term. It is important for the Turkish Economy to increase the expence of R&D sistematically in the long term in order to achieve sustainability.

2. Empirical Method

Before starting to work with the series, it is necessary to investigate whether the series are stationary. For this reason, firstly, whether the series are stationary or not is tested with a unit root test. The effects of R&D expenditures on Gross Domestic Product has been investigated with the Vector AutoRegressive Model (VAR) model developed by Sims (1980) and based on the Granger causality test model, which allows the analysis of the relationship between selected variables. Since the individual coefficients in the predicted Vector AutoRegressive Model (VAR) models are difficult to interpret, effect-response analysis and variance decomposition methods have been investigated how shocks in the error terms affect the variables in the VAR model in what direction and in what extent.

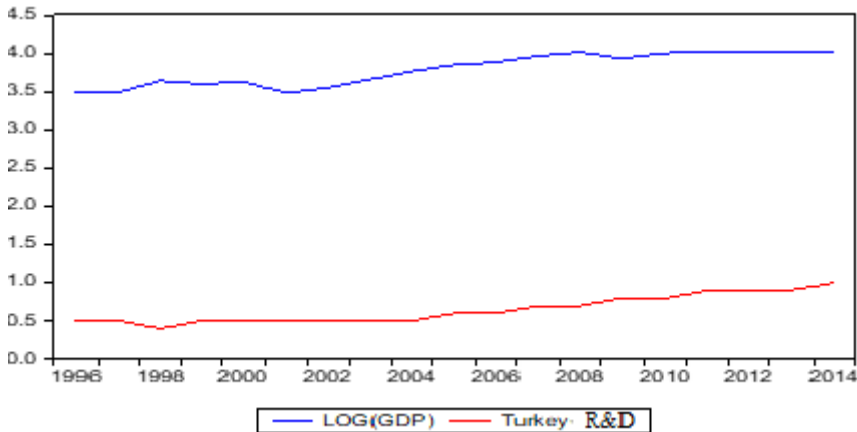
Between 1996 and 2014, R&D expenditures and Gross Domestic Product (GDP) annual data has been used in the study. For all tests and estimates, Econometric Views (Eviews, version 9.0) computer package program has been used. The series used in the study has taken from the OECD. The variables used in the analysis of the series are listed below.

Data used in the study:

R&D: R&D expenditures (Million dollars)

GDP: Gross Domestic Product (Million dollars)

Figure 4: Turkey's Gross Domestic Product and R&D Exchange Values

The causality relationship between every the two variables has been tested by the causality test developed by Granger (1969). For this reason, the data has been first subjected to the stationarity test. Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Johansen Cointegration unit root test have been used in the stationarity test.

3. Stability Test

Granger & Newbold (1974) stated that a spurious regression problem could be encountered when working with non-stationary time series. Using the non-stationary series may lead to unreliable results, while no problems are observed in the results obtained in studies where stationary series are used. Namely, it may be come across with a spurious regression problem in the regression to be obtained. In this case, the result obtained by the regression analysis does not reflect reality. The time series used in this study have been looked to be stationary in the first difference with the Extended Dickey-Fuller (ADF) test, and it has been shown the ADF test results of the variables in table 1. In the first stage of the time series used in this study, the logarithm of this variable has been taken to stabilize the variance and for the average of the GDP variable. The ADF exam results for variables are shown in table 1.

Table 1: Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test Results in Turkey

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test Results				
Variables	Constant-Trend in Level		Constant-Trend in First Difference	
	Test Statistic	Prob. Value	Test Statistic	Prob. Value
R&D Expenditure	-3,1198	0,1349	5,3880	0,0022
Log(GDP)	-2,5422	0,3066	-2,8808	0,0066

As seen in table 1, it can be seen that the R&D and GDP variables for Turkey are stable in the first differences. Since both variables are I (1), cointegration may be done. Whereas one of the first steps of the Granger causality test, which is widely used to determine the direction of the relationship between variables, is the unit root test, the Lag length being used in the model in the next stage must be determined. For this purpose, Lag lengths of variables are determined together.

Table 2: VAR Lag Order Selection Criteria for Turkey

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	12.26181	NA	0.001096	-1.140201	-1.041271	-1.126560
1	55.82702	72.60868*	1.36e-05*	-5.536335*	-5.239545*	-5.495412*
2	58.03845	3.194300	1.70e-05	-5.337606	-4.842955	-5.269400

* indicates lag order selected by the criterion
 LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
 FPE: Final prediction error
 AIC: Akaike information criterion
 SC: Schwarz information criterion
 HQ: Hannan-Quinn information criterion

According to the results in table 2, the common Lag length for GDP and R&D variables is 1 for LR, FPE, AIC, SC and HQ. The following table also shows the cointegration test.

Table 3: Johansen & Juselius Co-integration Test

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.850697	34.25263	15.49471	0.0000
At most 1	0.001143	0.020586	3.841466	0.8858

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.850697	34.23204	14.26460	0.0000
At most 1	0.001143	0.020586	3.841466	0.8858

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

From the table 3, it is seen that there is 1 long-term relationship between both maximum equivalence and trace tests. The rejection of the "none" null hypothesis indicates that there is at least one cointegration vector. In the table below shows the error correction model.

Table 4: Vector Error Correction Estimate for Turkey

Cointegrating Eq:	CointEq1	
LNGDP(-1)	1.000000	
LNRD(-1)	-0.857816 (0.03003) [-28.5634]	
C	-6.211389	
Error Correction:	D(LNGDP)	D(LNRD)
CointEq1	-0.609707 (0.10143) [-6.01111]	0.095155 (0.14271) [0.66677]
D(LNGDP(-1))	-0.001207 (0.14379) [-0.00840]	0.030723 (0.20231) [0.15186]
D(LNRD(-1))	0.049448 (0.17882) [0.27652]	-0.307600 (0.25160) [-1.22257]
C	0.048839 (0.02204) [2.21585]	0.123066 (0.03101) [3.96848]

R&D Expenditures - Growth Nexus in Turkey

The 0.60 value shown in bold according to the table is the error correction coefficient. This number should be between 0 and -1 and the T statistic should be statistically significant. According to this, the T-statistic is 6.011 so coefficient is significant. 0.60 means $1 / |0.60| = 1.66$ is the indicator that the volatility in the short term will be eliminated and converges the long term equalance. Since annual data is used, 1.66 is called as about 1.66 years.

Conclusion

The most important conditions to take place in the developed countries category in terms of development and international competition of Turkey is to the development of new technologies and the production of products with high value. It was seen that R&D and innovation were not needed in Turkey before the 1980s but with the "export-based and open-ended economic growth model" adopted on January 24, 1980, domestic producers were face to face external competition, creating a need for R&D and innovation. It is observed that with the importance on R&D and innovation, it also prevents brain migration. Thanks to new and different investments to be realized, the successful science, science and scientists present in the country will not go to the more developed countries. As a result, brain migration will have prevented thanks to the importance given to R&D and innovation. In this context, the relationship between R&D expenditures and growth in Turkey has been tried to be examined empirically.

In this study, the relationship between R&D expenditures and growth in Turkey between 1996 and 2014 has been examined using VAR Analysis. Firstly, with Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests have been determined whether the series have stationary and GDP with R&D expenditure variables have been found to be stationary in the level values. On the other hand, the direction of the short-term relationship between the variables has been tested with the Granger Causality Test. Then, the appropriate delay length for the VAR Analysis has been determined to be three and Variance Decomposition and Impulse Response Analyzes have been performed according to the length of this delay. According to the results of the obtained variance decomposition, it has been seen that the effect of GDP changes in Turkey on R&D expenditures is negligible. In addition, it has been reached a conclusion that GDP has also been affected by changes but only in R&D by 0.46% in the 9 th period. However, it is seen that R&D expenditures are significantly affected by the changes in GDP.

REFERENCES

- Anlağan, Ö. (2011). Temel Ar-Ge ve Yenilik Kavramları. 27 Ocak, Ankara, <http://www.emo.org.tr>
- Bebczuk, R. N. (2002). R&D Expenditures And The Role Of Government Around The World. *Estudios De Economia*, Vol. 29, No. 1, pp. 109-121, p.110.
- Bilbao-Osorio, B. & Rodriguez-Pose, A. (2004). From R&D To Innovation and Economic Growth In The EU. *Growth and Change*, 35 (4), pp.434-455.
- Bozkurt, C. (2015). R&D Expenditures and Economic Growth Relationship in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol:5, No:1, pp. 188-198, (p. 188)

- Bursa Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası. (2016). (çevrimiçi) <http://www.bursa.smmmo.org.tr/bsmmmo2/?blm=makale&ksm=132AGE.pdf>, Erişim Tarihi: 15.07.2016
- Ceo, D. T. & Helpman, E. (1995). International R&D Spillovers, *European Economic Review*. Vol. 39, No. 5, pp. 859-887.
- Doruk, Ö.T. & Söylemezoğlu, E. (2014). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ar-Ge'ye Dayalı Büyümenin Varlığının Sınanması. *Üretim Ekonomisi Kongresi*, ss. 1-13.
- Eid, A. (2012). Higher Education R&D and Productivity Growth: An Emprical Study on High Income OECD Countries. *Education Economics*, 20(1), pp.53-68.
- Ercan, N. Y. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı*.
- European Commission. (2013). Research and Innovation Performance in Turkey. (Online) <http://www.abmerkezi-arastirma.itu.edu.tr>, Date of Access: 25.10.2016
- Falk, M. (2007). R&D Spending in The High-Tech Sector and Economic Growth. *Research in Economics*, 61, pp 140-147.
- Goel, R. K., James E.P. and Rati, P. (2008). R&D Expenditures and U.S. Economic Growth: A Disaggregated Approach. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 30, Issue.2, pp 237-250.
- Griliches, Z. (1998). R&D and Productivity: The Econometric Evidence. National Bureau of Economic Research, (Online), <http://www.nber.org/books/gril198-1>, Date of Access: 10.09.2016, pp.251-268.
- Güzel, S. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve Vergi Teşvikleri: Belirli Ülkeler Karşısında Türkiye'nin Durumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), ss 29-48.
- Hall, B. H. & J. Lerner. (2009). The Financing of R&D and Innovation. *Handbook of The Economics of Innovation*, Elsevier-North Holland, (Online), <http://eml.berkeley.edu>, Date of Access:12.08.2016
- Horvath, R. (2011). Research & Development and Growth: A Bayesian Model Averaging Analysis. *Economic Modelling*, 28, pp 2669-2673.
- İstka (2012). Türkiye ve İstanbul Bölgesinde Ar-Ge ve Yenilik. (Çevrimiçi), <http://www.istka.org.tr/content/pdf/AA-turkiye-ve-istanbul-bolgesinde-arge-ve-yenilik.pdf>, Erişim Tarihi: 12.08.2016,
- İncekara, A., Selim D. & Mehmet A. (2014). Ar-Ge Harcamalarına Yapılan Teşviklerin Etkinliği: Türkiye BRICS Ülkeleri Karşılaştırmalı Analiz. *Journal of Economic Policy Researches*, Cilt:1, Sayı: 2, ss 1-30.
- Jones, C. I. (1995). R&D Based Models of Economic Growth. *The Journal of Political Economy*, Vol. 103, Issue. 4, pp. 759-784.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye'de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli İle Analizi. *Journal of Yasar Universty*, 20(5), ss 3320-3330.
- Lichtenberg, F. R. (1992). R&D Investment and International Productivity Differences. *NBER Working Paper Series*, Vol. W4161, pp 1-37.
- Luh, Y. H. & Chang, S. K. (1997). Building The Dynamic Linkages Between R&D and Productivity Growth. *Journal of Asian Economics*, 8(4), pp 525-545.
- Mike, F. & Oransay, G. (2015). Altyapı ve İnovasyon Değişimlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *The Journal of Academic Social Science*, 3(12), ss 372-381.

R&D Expenditures - Growth Nexus in Turkey

- OECD (2004). Frascati Manual; The Measurement of Scientific and Technological Activities, Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development. 6th Edition, (Online), <http://www.oecd.org/sciencelinnal>, Date of Access:10.05.2016
- OECD (2005). Oslo Manual, The Measurement of Scientific and Technological Activities. (Online), <http://www.oecd.org>, Date of Access:10.05.2016
- OECD (2013). OECD Factbook 2013. (Online), <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2013-en>. Date of Access: 15.07.2016
- OECD (2015). Frascati Manual; The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development”, 7th Edition, (Online), <http://www.oecd.org/sti/inno/Frascati-Manual-2015-Flyer-EN.pdf>, Date of Access:12.08.2016.
- Öz, S. (2011). Sürdürülebilir Büyümenin Kaynağı: Teknolojik Gelişme, Politika notu 11-04. Ekonomik Araştırma Formu, Nisan, (Çevrimiçi), <http://www.eaf.ku.edu.tr>, Erişim Tarihi: 15.10.2016.
- Park, W., G. (1995). International R&D Spillovers and OECD Economic Growth. Economic Inquir, Vol. 33, No, 4, pp. 571-591.
- Rosenberg, N. (2004). Innovation and Economic Growth. (Online), <http://www.oecd.org/dataoecd/55/49/34267902.pdf>, Date of Access: 01.09.2016, (pp 1-2)
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. The Journal of Political Economy. 98(5), pp. 71-102.
- Samimi, A. J. & Alerasoul, S. M. (2009). R&D and Economic Growth: New Evidence From Some Developing Countries. Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 3(4), ISSN: 1991-8178, pp.3464-3469
- Sylwester, K. (2001). R&D and Economic Growth. Journal of Development Economics, Vol. 13, No. 4, pp. 71-84.
- Tarı, R. & Alabaş, M. (2017). The Relationship Between R&D Expenditures And Economic Growth: The Case Of Turkey (1990-2014). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Yıl:17, Sayı: 2, 17: 1-17, , DOI: <http://dx.doi.org/10.11616/AbantSbe>.
- TÜBİTAK (2011). Ulusal Yenilik Sistemi 2023 Yılı Hedefleri (2011\101). (Çevrimiçi), https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/BTYK/btyk23/BTYK_23_yeni_kararlar_toplu.pdf, Erişim Tarihi: 14.10.2016.
- TÜBİTAK (2016). (Çevrimiçi), <https://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/sanayi/sanayi-teşvikleri/icerik-tc-maliye-bakanligi-ar-ge-indirimi>. Erişim Tarihi: 11.08.2016.
- Ülger, Ö. & Durgun Ö. (2017). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt-Sayı 10(4), ISSN: 2564-6931, Ekim 2017, ss:105-130, DOI:10.25287/ohuiibf.337318, <http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>.
- Ülger, Ö. (2017). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi (1996-2015). Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER), Yıl: 4, Sayı: 15, Ekim 2017, ss:183-194, ISSN: 2149-0821, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.3809>, <http://www.sobider.com/>.
- Ünal, T. & Nisa S. (2013). Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, ss.12-25.
- YASED (2013). Uluslararası Yatırımcıların Ar-Ge Yatırımlarını Türkiye’ye Çekmek İçin Gereksinimlerin Belirlenmesi. (Çevrimiçi), <http://www.yased.org.tr>, Date of Access:12.08.2016.
- Zachariadis, M. (2004). R&D Induced Growth In The OECD?. Review of Development Economics, 8(3), pp 423-439.

Zerenler, M. Türker, N. & Şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme ve Yenilik İlişkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, ss 653-668.

Wang, E. C. (2007). R&D Efficiency and Economic Performance: A Cross Country Analysis Using The Stochastic Frontier Approach. Journal of Policy Modelling, 29, (2), pp 345-360.

TERÖRİZM VE MAKROEKONOMİ: AVRASYA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Dr. Öğretim Üyesi Özge Korkmaz²

Özet

Çalışmada 1994-2015 dönemi için Avrasya ülkeleri olan Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Beyaz Rusya için terörist olaylar ile enflasyon oranı, işsizlik oranı, kişi başı GSYİH, ihracat oranı ve ithalat oranı arasındaki ilişki araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla Westerlund eşbütünleşme ve Holtz-Eakin, Newey ve Rosen'in nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, ihracat oranı ile terör olayları arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu ve ihracat oranının terör olaylarının nedeni olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda, çalışmada ele alınan diğer değişkenler ile terörist olaylar arasında uzun vadeli bir etkileşim ve nedensel bağlantı bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Westerlund eşbütünleşme testi, Holtz-Eakin, Newey ve Rosen Nedensellik Testi, Makroekonomik değişkenler

Jel: K42; C23

TERRORISM AND MACROECONOMY: A REVIEW OF THE EURASIAN COUNTRIES

Abstract

The relationship between terrorist incidents, inflation rate, unemployment rate, per capita GDP, export rate and import rate for Eurasian countries Ukraine, Moldova, Georgia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Armenia and Belarus for the period 1994-2015. For this purpose, the Westerlund cointegration analysis and have been using the causality test introduced by Holtz-Eakin, Newey and Rosen. As a result of the analyzes, it is observed that there is a long-term relationship between the export rate and the terrorist incidents and the export rate is the reason for the terrorist incidents. At the same time, it has been found that there is no long-term interaction and causal link between all other variables and terrorist incidents considered in the study.

Keys: Terrorism; Westerlund cointegration test, Holtz-Eakin, Newey and Rosen Causality Test, Macroeconomics variables

Jel: K42; C23

Makale Gönderim Tarihi / Received	: 08.06.2018
Makale Kabul Tarihi / Accepted	: 18.06.2018

¹ Bu çalışma, 10-12 Temmuz 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlenen VIII. International Conference on Eurasian Economies adlı sempozyumda sunulmuş çalışmanın geliştirilmiş halidir.

² Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, BAYBURT. E-mail: ozgekorkmaz@gmail.com.

1. Giriş

Terör kavramı toplumun hemen hemen her alanında önemli etkilere neden olan bir olgu ve olağandışı bir durum olarak nitelendirilir. Terör ve terörizm kavramları ile ilgili olarak devletlerin yasalarındaki farklılık nedeniyle ilgili kavramlara ilişkin farklı tanımlamalar mevcuttur ve bu nedenle genel geçer bir tanımın literatürde var olmadığı söylenebilmektedir. Shahbaz ve Shabbir (2011)'e göre terörizm kavramı, aşırı şiddet içerikli eylemlerin gerçekleştirilmesi, bireylerin ve organizasyonlar tarafından terörist grupların oluşturularak faaliyete geçirilmesi ve bu grupların amaçlarını anlatan propagandaların yaygınlaştırılması şeklinde tanımlarken, Procasky ve Ujah (2016)'a göre, terörizm korku, tehdit ve yıldırma yoluyla politik, ekonomik, dinsel ya da sosyal amaç elde etmek amacıyla devlet dışında bir aktör tarafından gerçekleştirilen şiddet veya illegal gücün tehdit/fiili kullanımı olarak ifade edilmiştir. İktisat literatürüne göre ise, terörist saldırılar zaman içerisinde sıkça gerçekleşmeyen ve ekonomideki oynaklığı arttıran olaylar olarak nitelendirilmektedir (Korkmaz vd., 2017:12). Basitçe terör olaylarının sürekli olarak ortaya çıkması durumu olarak tanımlanan terörizm kavramı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre fark etmeksizin istikrarı etkileyen önemli bir sorundur.

“Terör eylemleri toplumda sosyal, psikolojik, siyasal ve ekonomik sonuçlar doğurur. Bu sonuçların bir kısmı dolaylı bir kısmı ise dolaysız etkilerdir. Terörün ekonomik sonuçları, terör eyleminin olmasından hemen sonra ortaya çıkarak etkisini çok kısa vadede gösterirken, orta ve uzun vadede ise ekonomi üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Terörün doğrudan ekonomik maliyetlerinin (can kayıpları, zarar gören altyapı tesislerinin onarımı ve yapımı vb.) terör eylemini takip eden süreçte ortaya çıktığı, dolaylı ekonomik maliyetlerinin (tüketici ve yatırımcılar üzerinde yarattığı güvensizlik) ise ülkelere, sektörlere ve zamana göre farklılık gösterebildiği söylenebilmektedir (Algan vd., 2017:147).”

Terör saldırıları dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde değişik şekil ve türlerde ortaya çıkabilmektedir ve bu nedenle de terör saldırılarının tahminlenmesi oldukça zordur. Örneğin 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, 2004'te İspanya'da, 2005 yılında İngiltere'de yaşanan, 2015 yılında Paris'te ve 2016'da İstanbul'da gerçekleştirilen saldırılardan sonra terörle mücadele politikalarına Dünya genelinde ağırlık verilmeye başlanmıştır. Dolayısı ile gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın, tüm ülkeler için terörizm sorunu göz ardı edilemez bir niteliğe sahiptir.

Terörün niteliğinin ve etkilerinin doğru bir şekilde analiz edilmesi sonucu elde edilen bulguların, politika yapıcılara terörle mücadele politikalarının oluşturulmasında yol göstereceği düşünülmüş ve bu bağlamda söz konusu husus çalışmada, Avrasya ülkeleri örnekleminde ele alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, bu çalışmada Avrasya ülkeleri için terör olayları ile enflasyon oranı, işsizlik oranı, kişi başı GSYİH, ihracat oranı ve ithalat oranı arasındaki ilişki araştırılmak istenmiştir. Çalışmanın zaman boyutu 1994-2015 dönemini kapsamakta olup, Avrasya ülkelerinden olan dokuz ülke örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada ilk olarak terör olayları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran literatür özetlenmek istenmiş, ardından çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde ise, analiz sonuçlarına geçilmiş ve genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Literatür

Terör olaylarının makroekonomik etkilerini inceleyen literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri olan Gries vd. (2009), çalışmalarında Batı Avrupa ülkeleri için büyüme ve terörizm arasındaki nedensel bağın varlığını araştırmışlardır ve çalışma sonucunda ekonomik büyümenin terör saldırılarından etkilenmediğini tespit etmişlerdir. Llussa ve Tavares (2011) ise, 1970-2007 dönemi için çeşitli terörist saldırıların makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, özel tüketim harcamasının ve özel yatırımın terör saldırılarından negatif olarak etkilendiğini, buna karşın kamu tüketiminin ve ekonomik büyümenin terörist saldırılardan etkilenmediğini saptamışlardır. Caruso ve Schneider (2011), 12 Batı Avrupa ülkesi için 1994-2007 dönemini dikkate aldıkları çalışmalarında,

ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik ile terör saldırıları arasında negatif ancak genç işsizlik ile terör saldırıları arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Meierrieks ve Gries (2012), 1970-2007 verilerini kullanarak 18 Latin Amerika ülkesi için terör olaylarının büyüme üzerindeki etkisini panel nedensellik analizi ile araştırdıkları çalışmalarında, terör olayları ile ekonomik büyüme oranı arasında nedensel bir bağın var olmadığını saptamışlardır. Meierrieks ve Gries (2013), 1970-2007 dönemi için terörizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını araştırdıkları bu çalışmalarında ise Afrika ve İslam ülkelerini baz almışlar ve çalışma sonucunda politik açıklık seviyesinin düşük ve politik istikrarsızlık seviyesinin yüksek olduğu Afrika ve İslam ülkelerinde terörizmin ekonomik büyümeyi etkilediğini tespit etmişlerdir.

Shahbaz vd. (2013), 1971-2010 dönemi için Pakistan'da terör, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada yapısal kırılmalar dikkate alınmış ve ARDL sınır ile hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Analizler sonucunda enflasyon, ekonomik büyüme ve terörizm arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Altay vd. (2013), 1996-2010 dönemi için Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'da terörün ekonomi üzerindeki etkilerini panel veri yöntemi aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmada terörün makroekonomik değişkenler üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ismail ve Amjad (2014), 1972-2010 dönemi için kişi başına düşen GSYİH, işsizlik oranı, politik baskı endeksi, enflasyon, eşitsizlik, okullaşma oranı ve yoksulluk oranı değişkenlerini kullanarak Pakistan'da terörizmin belirleyicilerini araştırmak istemişlerdir. Analizler sonucunda terör ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı gözlenmiştir. Ekonomide ortaya çıkan aksaklıkların yıllık %89 oranında düzeltildiği, kısa dönemde politik baskı, kişi başına düşen GSYİH ve yoksulluk oranı değişkenlerinin terörizmi pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Akıncı vd. (2014), çalışmalarında 2002-2011 dönemini 45 gelişmiş, 77'si gelişmekte olan ve 30'u az gelişmiş ülkeleri dikkate alarak terörizmin enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak istemişlerdir. Çalışmada terörizmin enflasyon düzeyini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Choi (2015), çalışmasında 1970-2007 dönemi için terörizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dinamik panel veri analizi aracılığıyla 127 ülke için ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, demokrasi endeksi, nüfus ve devlet başarısızlığı değişkenlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada ekonomik büyümenin terörü azaltan önemli bir etken olduğu, gelir eşitsizliğinin, demokrasinin bozulmasının ve devlet başarısızlığının terörü arttırdığı tespit edilmiştir. Akıncı vd. (2015), 2005-2011 dönemi için 67 gelişmekte olan ile 18 az gelişmiş ülke için terörizmin ekonomik etkilerini ortaya koymak istedikleri bu çalışmalarında terör olayları sayısı, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları değişkenlerini ele almışlardır. Çalışmada terörün, doğrudan ve dolaylı yatırımları negatif olarak etkilediği, değişkenler arasında uzun dönemli ve tek yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu bulunmuştur. Kurt ve Karagöl (2015), 1989-2002 dönemi için düşük ve yüksek gelire sahip ülkelerde terörün ekonomik etkilerini araştırdıkları çalışmalarında savunma harcamalarının ve terörün ekonomik istikrarsızlığı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ak vd. (2017), çalışmalarında 1970-2014 dönemini baz almışlar ve Türkiye için kişi başına düşen reel GSYİH büyüme hızı ile terörizm endeksi değişkenleri arasındaki ilişkiyi Toda ve Yamamoto nedensellik analizi aracılığıyla araştırmışlardır. Çalışmada terörizm endeksi belirlenirken, Meierrieks ve Gries (2012)'in çalışması baz alınmış ve analiz sonucunda kişi başına reel GSYİH'dan terörizme doğru nedensel bağın var olduğu ancak aksi durumun söz konusu olmadığı saptanmıştır.

Literatürde, terör olaylarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini Avrasya ülkeleri için ele alan herhangi bir çalışmanın olmadığı gözlenmiştir. Bu bağlamda çalışmada örneklem olarak Avrasya ülkeleri seçilmiş ve eşbütünlük ile nedensellik testlerinden yararlanılmıştır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada on iki Avrasya ülkesinden 1994-2015 dönemi için verilerin temin edilebildiği dokuz ülke ile çalışılmıştır. Çalışmada terör olayları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın başlangıcında okullaşma oranı ve gini katsayısı değişkenleri de dikkate alınmış ancak ilgili ülkeler için çok fazla noksan veri olması nedeniyle

eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yapılamamıştır. Dolayısı ile makroekonomik değişkenlerin seçiminde sınırlandırmaya gidilmek zorunda kalınmış ve analizlerde Tablo 3'te sunulan değişkenler ile çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada ele alınan ülkeler Tablo 2'de; kullanılan değişkenlere ait bilgiler ise Tablo 3'te gösterilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait veriler “World Data Bank” ve “Global Terrorism Database” sitesinden temin edilmiştir. Çalışmanın analizleri ise STATA13 programı aracılığıyla yapılmıştır.

Tablo 2: Çalışmada Ele Alınan Avrasya Ülkeleri

<i>Ukrayna</i>	<i>Moldova</i>	<i>Gürcistan</i>
<i>Kırgızistan</i>	<i>Kazakistan</i>	<i>Tacikistan</i>
<i>Beyaz Rusya</i>	<i>Azerbaycan</i>	<i>Ermenistan</i>

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklaması</i>
<i>INF</i>	<i>Enflasyon oranı</i>
<i>EXPORT</i>	<i>İhracat oranı</i>
<i>IMPORT</i>	<i>İthalat oranı</i>
<i>EVENT</i>	<i>Terör olay sayısı</i>
<i>GDP</i>	<i>Kişi başına düşen GSYİH oranı</i>
<i>UNEMP</i>	<i>İşsizlik oranı</i>

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Westerlund Panel Eşbütünleşme testi aracılığıyla araştırılmaktadır. Westerlund (2007), eşbütünleşmenin varlığını sınamak için, hata düzeltme modeli temelli 4 adet panel eşbütünleşme testi önermiştir. Testlerin temelinde, her bir birimin kendi hata düzeltmesine sahip olup olmadığına karar verilmesi yoluyla eşbütünleşmenin varlığı sınanmaktadır (Tatoğlu, 2012:239). Westerlund Panel Eşbütünleşme testinin hipotezleri şu şekildedir (Westerlund, 2007).

H₀: Eşbütünleşme yoktur.

H₁: Eşbütünleşme vardır.

Westerlund Panel Eşbütünleşme testinin seçilmesindeki en önemli nedenleri şu şekilde belirtmek mümkündür: i) Bu test dengesiz panel verilerde kullanılabilir. ii) Ayrıca, bu eşbütünleşme testi hem yapısal kırılmaları hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. iii) Bu bağlamda çalışmada elde edilen bulguların daha güvenilir sonuçlar verebileceği söylenebilir.

Panel eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmuş ise bu durumda uzun ve kısa dönem parametrelerinin tahminine geçilmektedir. Bu yöntemlerden biri olan Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMGE), uzun dönem parametrelerini sabit tutmaktadır ve ayrıca kısa dönem parametrelerinin ve hata varyansının birimlere göre değerlendirilmesine izin vermektedir (Tatoğlu, 2012:243-244).

Çalışmada eşbütünleşme ilişkinin varlığının araştırılmasının ardından, değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmak istenmektedir. Bu amaçla ise, Holtz-Eakin, Newey ve Rosen tarafından ortaya atılan nedensellik testi kullanılmaktadır. Granger nedensellik testinin geliştirilmiş bir şekli olan Holtz-Eakin, Newey ve Rosen Nedensellik Testi, en küçük kareler yöntemine dayanmaktadır.

$$y_{it} = \alpha_{0t} + \sum_{j=1}^m \alpha_{jt} y_{it-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{jt} x_{it-j} + \psi_t f_i + u_{it} \quad (i=1, \dots, N; t=1, \dots, T) \quad (1)$$

$$y_{it} - y_{it-1} = \sum_{j=1}^m \alpha_j (y_{it-j} - y_{it-j-1}) + \sum_{j=1}^m \delta_j (x_{it-j} - x_{it-j-1}) + (u_{it} - u_{it-1}) \quad (2)$$

(1) ve (2) nolu denklemlerden görüldüğü üzere bu test, sabit etkilerden arındırmak için değişkenlerin farklarını almaktadır ve testin hipotezleri X'nin Y'nin nedeni olup olmadığı üzerine kuruludur (Holtz-Eakin vd, 1988: 1373).

4. Bulgular

Çalışmada terör olayları ile enflasyon oranı, işsizlik oranı, kişi başına düşen GSYİH oranı, ihracat oranı ve ithalat oranı arasındaki ilişki ortaya konulmak istenmektedir. Bu amaçla ilk olarak Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM testi aracılığıyla değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı (LM) Test Sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
INF	-0.549	0.2911
EXPORT	0.335	0.6311
IMPORT	1.280	0.9000
EVENT	-1.611	0.6772
GDP	-0.986	0.1621
GINI	1.192	0.883
UNEMP	-1.478	0.8081
PRIMARY	-0.866	0.1932

*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde yatay kesit bağımlılığının tüm değişkenler için var olmadığı söylenebilmektedir. Bu bulgudan hareketle, değişkenlerin durağan oldukları seviye/farklar 1. Nesil Birim Kök testlerinden olan Fisher Philips-Perron birim kök testi aracılığıyla araştırılabilmektedir. Çalışmada önce değişkenlerin düzey değerleri için birim kök analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Değişkenlerin Düzey Değerleri İçin Birim Kök Analiz Sonucu

<i>I(0) İçin Fisher Philips-Perron Birim Kök Testi</i>				
Değişkenler	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli	
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
INF	1610.10	0.0000***	1619.50	0.0000***
EXPORT	8.6074	0.9682	8.7838	0.9511
IMPORT	4.2399	0.9996	16.4147	0.5636
EVENT	227.315	0.0000***	206.905	0.0000***
GDP	2.8780	0.9996	8.8502	0.9631
GINI	44.0391	0.0006***	40.8777	0.0006***
UNEMP	21.6962	0.2458	27.2388	0.0746*
PRIMARY	59.6992	0.0000***	68.1476	0.0000***

*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'ten hareketle, ithalat oranı, ihracat oranı ve kişi başına düşen GSYİH oranı değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı söylenebilmektedir. İşsizlik oranı değişkeni için ise birim kök test sonuçlarından hangisinin dikkate alınacağı hususunda kararsız kalmış ve ilgili değişkenin grafiği incelenmiştir. Buna göre işsizlik oranı değişkeni için sabit terimli ve trendli birim kök test sonucunun dikkate alınması gerektiğine karar verilmiştir. Dolayısı ile, ithalat oranı, ihracat oranı ile kişi başına düşen GSYİH oranı değişkenleri hariç, diğer tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğu belirlenmiştir. Söz konusu üç değişken için birinci farkları dikkate alınmak suretiyle birim kök analizi tekrarlanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Değişkenlerin Birinci Farkları İçin Birim Kök Analiz Sonucu

<i>I(1) İçin Fisher Philips-Perron Birim Kök Testi</i>				
	<i>Sabit Terimli</i>		<i>Sabit Terimli ve Trendli</i>	
<i>Değişkenler</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
<i>EXPORT</i>	87.4659	0.0000***	55.3158	0.0000***
<i>IMPORT</i>	74.0723	0.0000***	45.2898	0.0004***
<i>GDP</i>	48.9942	0.0000***	84.8689	0.0000***

*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'dan görüldüğü üzere, ithalat oranı, ihracat oranı ve kişi başına düşen GSYİH oranı değişkenlerinin birinci farklarında durağan olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmanın bu aşamasında, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmak istenmiştir. Bu doğrultuda Westerlund eşbütünleşme testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>EVENT—INF</i>			<i>EVENT--EXPORT</i>		
	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>		<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
	-9.571	0.000***	<i>Gt</i>	-25.664	0.000***
	-7.008	0.543	<i>Ga</i>	-12.639	0.001***
	-2.861	0.939	<i>Pt</i>	-63.870	0.000***
	-1.970	0.941	<i>Pa</i>	-33.880	0.000***
<i>EVENT—IMPORT</i>			<i>EVENT--GDP</i>		
	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>		<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
	-12.403	0.000***	<i>Gt</i>	-5.781	0.000***
	-15.869	0.022**	<i>Ga</i>	-204.747	0.939
	-3.305	0.865	<i>Pt</i>	0.024	0.996
	-4.078	0.572	<i>Pa</i>	0.643	0.998
<i>EVENT--UNEMP</i>					
	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>			
	-3.842	0.000***			
	266.532	0.963			
	-1.677	0.999			
	74.957	0.996			

Ho: Eşbütünleşme yoktur (Westerlund, 2007:710). Uygun gecikme sayısı Akaike (AIC) bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Stata programında maksimum gecikme uzunluğu 4 ve öncül uzunluk aralığı 0-3 olarak seçilmiş; uygun gecikme sayısı ile uygun öncül uzunluk dikkate alınarak eşbütünleşme sonuçları verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7'deki enflasyon, kişi başına düşen GSYİH oranı ve işsizlik oranı için eşbütünleşme test sonuçları, her üç değişken ile terör olayları arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde Gt ve Ga istatistik değerleri baz alındığında, ithalat oranı ile terör olayları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu söylenebilmektedir. Ancak burada Pt ve Pa istatistik değerleri dikkate alındığında ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edebilmek mümkün değildir.

Tablo 7'de dikkat çeken bir diğer bulgu ise, tüm istatistiksel değerlere göre sadece terör olayları ile ihracat oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin var olmasıdır. Bir diğer ifadeyle çalışmada, Gt, Ga, Pt ve Pa istatistiksel değerlerinin tümü birlikte ele alındığında, kişi başına düşen GSYİH oranı, ithalat oranı ve işsizlik oranları ile terör olayları arasında uzun dönemde bir bağ olmadığı ancak ihracat oranı için bu durumun söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada ihracat oranı ile terör olayları arasında uzun dönemli ilişkinin var olması nedeniyle uzun ve kısa dönem parametre değerleri tahmin edilmek istenmiştir. Bu amaçla ise Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından önerilen Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisinden (PMGE)

Terörizm ve Makroekonomi: Avrasya Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

yararlanılmıştır. İhracat oranı ile terör olayları arasındaki ilişki için PMGE sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. İhracat Oranı İle Terör Olayları Arasındaki İlişki İçin PMGE Sonuçları

<i>Uzun Dönem</i>			
	<i>Katsayı</i>	<i>Z istatistik değeri</i>	<i>Olasılık değeri</i>
<i>EXPORT</i>	0.0000000016	2.30	0.021**
<i>Kısa Dönem</i>			
	<i>Katsayı</i>	<i>Z istatistik değeri</i>	<i>Olasılık değeri</i>
$\emptyset$	-0.7874	7.86	0.000***
<i>EXPORT</i>	-0.0000000008	-1.25	0.211
<i>Sabit Terim</i>	7.3358	1.19	0.234

$\emptyset$: hata düzeltme parametresini göstermektedir. *, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 8 ele alındığında, hata düzeltme parametresinin (-0.7874) negatif ve anlamlı olduğu söylenebilmektedir. Dolayısı ile iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Bu sonuç Westerlund eşbütünleşme test sonuçları ile paralellik göstermektedir. Hata düzeltme parametresi, serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmalarının bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir (Tatoğlu, 2012:245). Bu bağlamda, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %79’u bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanabilecektir. Ayrıca ihracat oranının uzun dönem parametresi (0.0000000016) anlamlı ve işareti pozitif, kısa dönem parametresi ise (-0.0000000008) istatistiksel olarak anlamsızdır. Dolayısıyla uzun dönemde ihracat oranındaki %1’lik artış, terör olaylarını %0.0000000016 oranında arttırmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında ise ithalat oranı ile terör olayları arasındaki uzun dönemli ilişki için elde edilen Westerlund eşbütünleşme test sonuçlarından hangisinin dikkate alınabileceğine karar verebilmek amacıyla Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisinden (PMGE) yararlanılmıştır. Çalışmada ithalat oranı ile terör olayları arasındaki ilişki için elde edilen PMGE sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. İthalat Oranı İle Terör Olayları Arasındaki İlişki İçin PMGE Sonuçları

<i>Uzun Dönem</i>			
	<i>Katsayı</i>	<i>Z istatistik değeri</i>	<i>Olasılık değeri</i>
<i>IMPORT</i>	0.0000000014	1.81	0.070*
<i>Kısa Dönem</i>			
	<i>Katsayı</i>	<i>Z istatistik değeri</i>	<i>Olasılık değeri</i>
$\emptyset$	-0.7901	-7.92	0.000***
<i>IMPORT</i>	-0.0000000008	-1.45	0.147
<i>Sabit Terim</i>	7.6268	1.19	0.235

$\emptyset$: hata düzeltme parametresini göstermektedir. *, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9 incelendiğinde, hata düzeltme parametresi (-0.7901) negatif ve anlamlı olduğu için ithalat oranı ile terör olayları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuç Westerlund Eşbütünleşme test sonuçlarından Gt ve Ga istatistik değerlerinin baz alınması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü hatırlanacağı üzere, ilgili test sonuçları terör olayları ile ithalat oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermekteydi. PMGE hata düzeltme parametresinin anlamlı olması nedeniyle bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %79’u bir sonraki dönemde düzeleceği ve uzun dönem dengesine yaklaşmasının sağlanabileceği ifade edilebilmektedir. Ayrıca ihracat oranının uzun dönem parametresinin (0.0000000014) anlamlı ve işaretinin pozitif olduğu, kısa dönem parametresinin (-0.0000000008) ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu Tablo 8’den görülebilmektedir. Sonuç olarak uzun dönemde ithalat oranındaki %1’lik artış, terör olaylarını %0.0000000014 oranında arttırmaktadır.

Çalışmada son olarak, terör olayları ile ele alınan makroekonomik değişkenler arasındaki nedensel bağın varlığı araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla da Holtz-Eakin, Newey ve Rosen tarafından geliştirilen nedensellik testinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise Tablo 10’da raporlanmıştır.

Tablo 10. Holtz-Eakin, Newey ve Rosen Nedensellik Testi Sonuçları

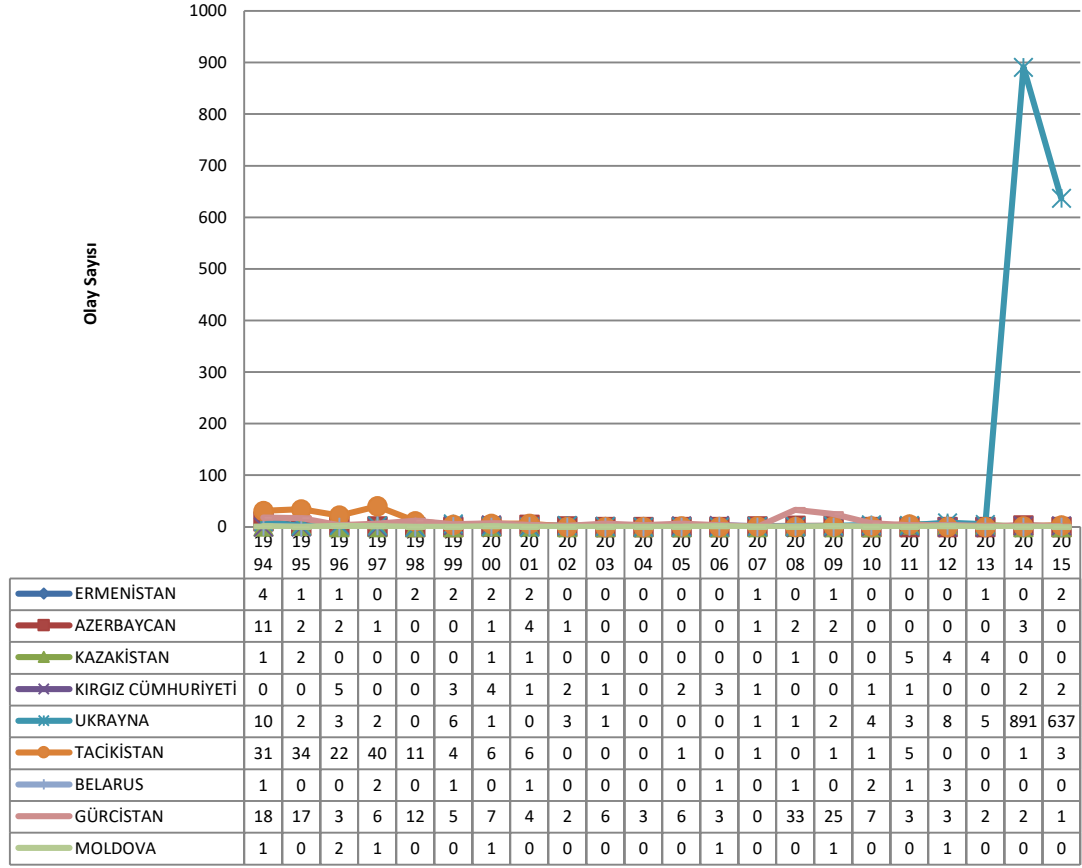
<i>INF</i> => <i>EVENT</i>		<i>EVENT</i> => <i>INF</i>	
<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
0.0080	0.9287	0.4924	0.4838
<i>EXPORT</i> => <i>EVENT</i>		<i>EVENT</i> => <i>EXPORT</i>	
<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
9.1418	0.0029***	0.2297	0.6324
<i>IMPORT</i> => <i>EVENT</i>		<i>EVENT</i> => <i>IMPORT</i>	
<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
0.4056	0.5252	-0.2275	0.8205
<i>GDP</i> => <i>EVENT</i>		<i>EVENT</i> => <i>GDP</i>	
<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
0.1566	0.6928	0.0535	0.8170
<i>UNEMP</i> => <i>EVENT</i>		<i>EVENT</i> => <i>UNEMP</i>	
<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
-0.2870	0.7745	0.2316	0.8168
<i>Maksimum gecikme sayısı 4 olarak alınmış ve uygun gecikme sayısı Akaike (AIC) bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.</i>			

Tablo 10 incelendiğinde, çalışmada ihracat oranından terör olaylarına doğru tek yönlü nedensel bir bağın var olduğu görülebilmektedir. Ancak çalışmada ele alınan diğer değişkenler ile terör olayları arasında herhangi bir yönde nedensel bağın var olmadığı tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, ithalat oranı ile terör olayları arasında; kişi başına düşen GSYİH oranı ile terör olayları arasında; işsizlik oranı ile terör olayları arasında ve enflasyon oranı ile terör olayları arasında çift veya tek yönlü nedensel bir bağın varlığından bahsedilememektedir.

Tablo 9 ve Tablo 10 birlikte ele alındığında; uzun dönemde ithalat oranındaki artışın, terör olaylarını oldukça az oranda etkilediği, kısa dönemde ise ithalat oranındaki artışın terör olayları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı göz önünde bulundurulduğunda ithalat oranı ile terör olayları arasında herhangi bir nedensel bağın tespit edilmemiş olması beklenen bir sonuçtur.

Çalışmadan elde edilen sonuçları kısaca özetlemek gerekirse, ihracat oranı ile terör olayları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu ve ihracat oranındaki artışın terör olaylarını oldukça az oranda etkilediği söylenebilmektedir. Çalışmada ayrıca, ele alınan diğer tüm değişkenler ile terör olayları arasında uzun dönemde bir etkileşimin olmadığı ve nedensel bir bağın tespit edilemediği gözlenmiştir. Bu sonuçların en önemli nedeni olarak ise, Avrasya ülkelerinin teröre maruz kalma sıklıklarının olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmada Avrasya ülkelerinin terör olaylarına maruz kalma sıklıkları verilmek istenmiştir. İlgili gösterim Şekil 1’de sunulmuştur.

Terörizm ve Makroekonomi: Avrasya Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

Şekil 1: Avrasya Ülkelerinin 1994-2015 Dönemi İçin Terör Olaylarına Maruz Kalma Sıklıkları

Daha önce bahsedildiği üzere, Avrasya ülkelerinin terörist saldırılara mazur kalma sıklıkları çalışmanın sonuçlarının değerlendirilmesinde önemli bir ipucu sunmaktadır. Bu doğrultuda Şekil 1'den sadece Ukrayna'da 2014 ve 2015 yılında çok yoğun sıklıkta terör olaylarının yaşandığı görülmektedir. Bu zaman dilimi hariç, Ukrayna dahil diğer tüm ülkelerde yaşanan terör olaylarının oldukça az olduğu söylenebilmektedir. Bir diğer ifadeyle, Avrasya ülkelerinin terör olaylarına çok yoğun maruz kalmadıkları ve bu nedenle de çalışmada ele alınan makroekonomik değişkenler ile terör olayları arasında uzun dönemli ve nedensel bir bağın tespit edilememesinin beklenen bir durum olduğu düşünülmektedir.

5. Sonuç

Terör geçmişten günümüze değin beklenmeyen ve istenmeyen bir durumdur. Çok yoğun terör olaylarına maruz kalan toplumların gelişmişlik düzeyinin düştüğü ve istikrarsız bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir. Benzer şekilde ülkelerin politik istikrarı olarak ele alınan terör olayları sadece toplumsal refahı etkilemekle kalmamakta, ekonomik boyutu da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra aynı coğrafyada kurulan Avrasya ülkelerinden seçilen 9 ülke örneklem olarak seçilmiş ve terör olaylarına maruz kalma sıklıkları, enflasyon oranı, işsizlik oranı, kişi başına düşen GSYİH oranı, ihracat oranı ve ithalat oranı değişkenleri 1994-2015 dönemi için dikkate alınmıştır.

Çalışmada terör olayları ile makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Westerlund eşbütünleşme testi aracılığıyla, nedensel bağın varlığı ise Holtz-Eakin vd. tarafından geliştirilen nedensellik testi ile araştırılmıştır. Eşbütünleşme analizi sonucunda ihracat oranı ile terör olayları arasında ve ithalat oranı ile terör olayları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşsizlik oranı ile terör olayları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı tespit edilmiştir ve çalışmadan elde edilen bu sonuç Malik ve Zaman (2013)'ün çalışmalarındaki bulgu ile örtüşmektedir.

Çalışmada Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisinden (PMGE) yararlanılmış ve bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %79'unun bir sonraki dönemde düzeleceği ve uzun dönem dengesine yaklaşabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada uzun dönemde ihracat oranındaki %1'lik artışın, terör olaylarını %0.0000000016; ithalat oranındaki %1'lik artışın ise terör olaylarını %0.0000000014 oranında arttırdığı gözlenmiştir. Kısa dönemde ise istatistiki olarak ilgili değişkenlerin terör olayları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı saptanmıştır. Nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde ise, sadece ihracat oranından terör olaylarına doğru nedensel bir bağın var olduğu görülmüştür. Sonuç olarak Ukrayna'nın, Moldova'nın, Gürcistan'ın, Kırgızistan'ın, Kazakistan'ın, Tacikistan'ın, Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın ve Beyaz Rusya'nın ilgili dönem aralığı için yadsınamaz boyutta terör olaylarından etkilendiği söylenememektedir.

Kaynakça

Ak, Mehmet Zeki; Mustafa Dindar ve Nurullah Altıntaş, "Türkiye'de Terörizm İle İktisadi Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizi", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, No:34, s.20-31.

Akıncı, Merter; Gönül Y. Akıncı ve Ömer Yılmaz, "Terörizmin Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi", Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 2014, No:5(1), s.1-24.

Akıncı, Merter; Gönül Y. Akıncı ve Ömer Yılmaz, "Terörizmin Doğrudan ve Dolaylı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Dış Yardımlar Ne Kadar Telif Edici?", Ankara Üniversitesi SBF dergisi, 2015, No:70(1), s.1-33.

Algan, Neşe; Balçılar, Mehmet; Bal, Harun.; Manga, Müge (2017), "Terörizmin Türkiye Finansal Piyasaları Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", Ege Akademik Bakış, Cilt:17, Sayı:1, ss. 147-160.

Altay, Hüseyin; Aykut Ekinci and M. Akif Peçe, "Ortadoğu'da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme ", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, No:37, s. 267-288.

Baltagi, Badi H. . *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley Sons., 2005.

Bravo, Ana Bela S. and Carlos Manuel M.Dias, "An Empirical Analysis of Terrorism: Deprivation, Islamism veGeopolitical Factors", Defence vePeace Economics, 2006, No:17(4), s.329-341.

Bloomberg, S.B. Hess, G.D and Orphanides, A., "The Macroeconomic Consequences of Terrorism", Journal of Monetary Economics, 2004, No: 251, s.1007-1032.

Breusch, T. S. and A.R. Pagan (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics," Review of Economic Studies, 47(1), s.239-253.

Caruso, Raul and Friedrich Schneider, "The Socio-Economic Determinants of Terrorism and Political Violence in Western Europe", European Journal of Political Economy, 2011, 27 (1), s. 27-49

Choi,Seung-Whan, "Economic Growth and Terrorism: Domestic, International and Suicide", Oxford Economic papers, 2015, s.157-181.

Eckstein, Zvi and Daniel Tsiddon, "Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and The Case of Israel", Journal of Monetary Economics, 2004, No: 51, s.971-1002.

Estrada, Mario A. Ruiz; Donghyun Park, Jung Suk Kim and Alam Khan, "The Economic Impact of Terrorism: A New Model And Its Application to Pakistan", Journal of Policy Modeling, 2015, No: 37(6), s.1065-1085.

Freytag, Andreas; Jens Krüger; Daniel Meierrieks, and Daniel, Schneider, Friedrich, "The Origins of Terrorism: Cross-Country Estimates of Socio-Economic Determinants of Terrorism", European Journal of Political Economy, 2011, No:27, s.5-16.

Gries, Thomas; Tim Krieger and Daniele Meierrieks, "Causal Linkages Between Domestic Terrorism and Economic Growth", Center for International Economics Working Paper Series, 2009, No:2009-02, s.1-22.

Hausman, J. A. (1978), "Specification Test in Econometrics", Econometrica, 46(6), s.1251-1271.

Terörizm ve Makroekonomi: Avrasya Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

- Holtz-Eakin, D., Whitney N. and Harvey, R. S., 1988. "Estimating Vector Autoregressions With Panel Data". *Econometrica*, **56**, p. 1371-1395.
- Ismail, Aisha and Shehla Amjad, "Determinants of Terrorism in Pakistan: An Empirical Investigation", *Economic Modelling*, 2014, No: 37, s.320-331.
- Kis-Katos, Krisztina; Helge Liebert and Günther Schulze, "On The Origin of Domestic veInternational Terrorism", *European Journal of Political Economy*, 2011, No: 27, s.516-536.
- Korkmaz, Özge; Deniz Erer; Elif Erer, "Terör Olaylarının Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi", *Sosyoekonomi*, 2017, 25(31), s.11-30.
- Kurt, Serdar and Erdal T. Karagöl, "The Effects of Terrorism and Defence Expenditures On Economic Growth", 2015, No: 6(2), s.07-17, www.ijeronline.com/Vol6issue2.php Erişim: 01/12/2015.
- Malik, Zahra and Khalid Zaman, "Macroeconomic Consequences of Terrorism in Pakistan", *Journal of Policy Modeling*, 2013, No:35, s.1103-1123.
- Meierrieks, Daniel and Thomas Gries, "Economic Performance and Terrorist Activity in Latin America", 2012, *Defence and Peace Economics*, 2012, No:23(5),s.447-470.
- Meierrieks, Daniel and Thomas Gries, "Causality Between Terrorism and Economic Growth", *Journal of Peace Research*, 2013, *Journal of Peace Research*, No:50(1), s.91-104.
- Llusa, Fernanda and Jose Tavares, "Which Terror at Which Cost? On Economic Consequences of Terrorist Attacks?", *Economic Letters*, 2011, No:110, s.52-55.
- Persitz, Dotan, "The Economic Effects of Terrorism: Counterfactual Analysis of The Case of Israel", www.aeaweb.org/annual_mtg_papers/2007/0106_1015_1802.pdf, 2007, s.1-55, Erişim: 15/12/2015.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. 1999. "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panel", *Jornal of the American Statistical Assosiciation*, **94**, p.621-634.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. 2008. "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *Econometrics Journal*, **11 (1)**, p.105-127.
- Procasky, W.J. and N.U. Ujah, "Terrorism and Its Impact on the Cost of Debt", *Journal of Intrenational Money and Finance*, 60, p.250-266.
- Shahbaz, Muhammad and Shahbaz Muhammad Shabbir, "Is Hike in Inflation Responsible for Rise in Terrorism in Pakistan?", MPRA Working Paper, 2011, No:31236.
- Shahbaz, Muhammad,"Linkages Betwwen Inflation, Economic Growth And Terrorism in Pakistan", *Economic Modelling*, 2013, No: 32, s.496-506
- Testas, Abdelaziz, "Determinants of Terrorism in the Muslim World: An Empirical Cros-Sectional Analysis", *Terrorism and Political Violence*, No:16(2), 2004, s.253-273
- Tatoğlu, Ferda Y. 2012. **İleri Panel Veri Analizi**. Beta Basım, İstanbul.
- Westerlund, J. 2007. "Testing for Error Correction in Panel Data", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, **69 (6)**, p.709-747.

DIŞ TİCARETTE ÜLKE REKABET GÜCÜNE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN ETKİSİ: OECD ÜLKELERİNDE UYGULAMA¹

Adnan ÖZDEMİR²

Özet

İktisat literatüründe genel olarak dış ticaretin ülke ve dolaylı olarak dünya refahına olumlu etkisi olduğu kabul edilmektedir. Çok Uluslu Şirketler en uygun üretim faktörlerini içinde barındıran ülkeleri keşfetmek için uğraşırken, ülkeler de uluslararası sermayeyi kendilerine çekmek için çaba sarf etmektedirler. Ülkelerin dış ticarete rekabet gücünü etkileyen çeşitli unsurların yanı sıra iş yapma kolaylığını temsilen ekonomik özgürlükler de önemli bir değişken olarak görülmektedir. Teorik çalışmalar ışığında ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerin uluslararası ticarete daha rekabetçi olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada konuyla ilgili teorik tartışmalar açıklanmış ve ampirik olarak geçerliliği test edilmiştir. Bu amaçla OECD bünyesindeki ülkelerin 1995-2015 dönemine ait ekonomik verileri kullanılmıştır. OECD'yi oluşturan ülkelerin farklı ekonomik özgürlük ve gelişmişlik seviyesine sahip olmasından kaynaklı OECD ülkeleri yüksek ve düşük puanlı ülke grupları adı altında iki sınıfa ayrılmıştır. Çalışmada Heritage Vakfının hazırladığı Ekonomik Özgürlükler Endeksi ile WDI, OECDSTAT ve UNCTAD'ın yayınladığı Cari Denge/GSYİH, Dış Ticaret Hacmi/GSYİH ve ülkeye giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GSYİH verileri arasında ikinci kuşak panel birim kök ve eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Yüksek ekonomik özgürlük puanına sahip ülkelerde ekonomik özgürlüklerin Cari Denge/GSYİH ve Dış Ticaret Hacmi/GSYİH oranları ile arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmişken, Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GSYİH oranı ile eşbütünleşme ilişkisi ortaya konulamamıştır. Ancak düşük puanlı ülkeler için ekonomik özgürlüklerin her üç değişkenle eşbütünleşik bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Özgürlükler, Eşbütünleşme, Panel Birim Kök, Rekabet Gücü

IMPACT OF ECONOMIC FREEDOM ON COMPETITIVE ADVANTAGE OF THE COUNTRY IN TRADE: IMPLEMENTATION IN OECD COUNTRIES

Abstract

In the economics literature, foreign trade is considered to have a positive impact on the country and indirectly to the World welfare. While multinational companies are trying to discover countries that have the most valuable production factors, so does countries are trying to attract foreign direct investment to their countries. There are various factors that affect the competitiveness of the countries in foreign trade. The economic freedoms mostly implies the ease of doing business abroad are seen as a important variable. In the light of theoretical studies, countries with high economic freedom are expected to have a competitive advantage in international trade. In this study, theoretical discussions on the subject were explained and empirically validated. For this purpose, economic data from the countries within OECD for the period 1995-2015 were used. Based on the level of economic freedom and development, OECD countries are divided into two categories as high and low scores countries. In this study, second-generation panel unit root and cointegration tests were used between the economic freedoms index prepared by the Heritage Foundation and the Current Balance/GDP, Foreign Trade Volume/GDP and Foreign Direct Investments/GDP data published by WDI, OECDSTAT and UNCTAD. As for countries with high scores, there was a correlation between the economic freedom and Current Balance/GDP and Foreign Trade Volume/GDP, while there was not any correlation with the ratio of Foreign Direct Investment/GDP. However, for countries with relatively low scores, economic freedom have been found to have an integrated relationship with all three variables.

Key Words: Foreign Direct Investment, Economic Freedom, Cointegration, Panel Unit Root, Competitive Advantage

Makale Gönderim Tarihi / Received	: 27.06.2018
Makale Kabul Tarihi / Accepted	: 29.06.2018

¹ Bu çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak sunulmuştur.

² İstanbul Ticaret Üniversitesi Doktora Öğrencisi, abozooglu@gmail.com

1. Giriş

Teknolojik gelişmelerin hız kesmeden devam etmesiyle beraber, küreselleşme dünyaya giderek daha fazla yayılmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle ülke ekonomileri birbiriyle bağımlı hale gelmiştir. Ülkeler arasındaki ticaret, küreselleşmeye ivme kazandıran faktörlerin başında gelmektedir. Uluslararası mal ve hizmet ticareti ile beraber doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY), küreselleşmenin en önemli özellikleri arasındadır. DYY, ülke ekonomilerinin gelişme ve büyümelerini gerçekleştirmesi ile beraber sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasında önemi göz ardı edilemeyecek kadar yüksektir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunu olan sermaye yetersizliğinden kaynaklı istenen büyümeyi gerçekleştirememeleri durumunda, ülkeye DYY girişi daha da büyük önem arz etmektedir.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, DYY kaynaklı ülke ekonomilerine giren sermayeden dolayı yaratılan yeni fiziki yatırımların, ev sahibi ülke ekonomisinde ekonomik büyümeye yol açtığı görülmektedir. DYY sayesinde ülkeye sağlanan sermaye girişinin yanında, yeni istihdam sahaları yaratılmakta, ayrıca üretim bilgisi ve teknoloji ile yönetim bilgisi ve küresel iş deneyimi transfer edilmektedir. DYY genel itibarıyla Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından yapılmaktadır. ÇUŞ yatırım yapmayı planladıkları ülkelerde birden fazla faktörü göz önünde bulundurmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik belirsizliklerin düşük, ekonomik özgürlüklerin yüksek, bürokratik engellerin minimize edilmiş, devlet müdahaleciliğinin hiç olmadığı veya çok az olduğu, hukuk üstünlüğünün en yüksek ve serbest piyasa ekonomisi şartlarını içinde barındıran ülke ekonomilerini tercih etmektedirler.

DYY'nin baz aldığı önemli göstergelerin arasında ekonomik özgürlük seviyesi de bulunmaktadır. Özgürlük kavramı hukuksal olarak, kazanılan kişisel varlıkların seçiminde veya devredilmesinde hiçbir kısıtlama, baskı ya da yükümlülüğün olmaması manasına gelmektedir. Ekonomik özgürlük kavramı ise, ekonomik işlemler esnasında bireylerin veya şirketlerin herhangi bir sınırlama veya baskı hissetmemesine atıf yapmaktadır. Ekonomik açıdan özgür bir toplumda, bireyler istedikleri gibi çalışma, üretim, tüketim ve yatırım yapma konularında tamamen serbesttir; devlet veya hükümet, emek, sermaye ve malların serbest dolaşımına izin vermektedir.

Bu çalışmada ekonomik özgürlükler ile DYY, Cari Denge ve Dış Ticaret Hacmi arasında ilişki olup olmadığı, OECD ülkeleri örneklemini üzerinden incelenmiştir. Bu amaçla verilerde 1995'ten bu yana Heritage Vakfı ile Wall Street Journal tarafından yıllık olarak yayınlanan Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi raporundan faydalanılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, Cari Denge, Dış Ticaret Hacmi ve GSYİH ile ilgili verilere de WDI, OECDSTAT ve UNCTAD'ın istatistik veri tabanından ulaşılmıştır. Analizin kapsadığı zaman aralığı 1995-2015 dönemi olup, bu dönemin seçilme nedeni, söz konusu ülkelerin tamamı için ekonomik özgürlüklerle ilgili verilerin eksiksiz olarak o dönemde yayınlanmış olmasıdır. Çalışmada ayrıca Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ndeki puanlarına göre OECD bünyesindeki ülkeler yüksek ve düşük puanlı olarak ikiye ayrılmış ve her analiz tekrarlanmıştır.

2. Ekonomik Özgürlük Kavramı

Özgürlük bireyin herhangi bir şekilde zorlanma ve kısıtlamaya tabi olmadan düşünme ve davranışta bulunma durumunu ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle bireyin her tür dış etkiden bağımsız olarak karar alabilmesi, seçim yapabilmesi ve hareket edebilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomi literatüründe liberal akımın kurucularından John Stuart Mill, özgürlüğü "adına layık biricik özgürlüğün, başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaya kalkışmamak ya da onların özgürlüğe kavuşma çabalarını engellemek kaydıyla kendi iyimizi kendi bildiğimiz biçimde gerçekleştirmek" şeklinde tanımlamaktadır (Mill, 2001:16).

John Staurt Mill bireyin özgürlüğü tanımı üzerinden liberal ekonomi yaklaşımına geçişte; i.) Bireylerin seçim ve kararlarını yapmaları, ii.) Bireylerin istek ve inançlarının kendilerine ait olması, iii.) Geleneksel inançlara eleştirel yaklaşım, iv.) İnançları yenileyebilme yetisi üzerine vurgu yapmaktadır. Mill bireylerin özgürce fikirlerini ifade etmeleri ve hakikatı aramaları sayesinde 'bir stok olarak' toplumda gerçekliğin büyüterek toplumsal refahı da arttıracığına inanmaktadır. Özgürlüğün sınırı bir başkasının özgürlüklerinin engellenmemesidir. Toplumlara özgürlükler bağlamında düşen görev, bireylere hiç bir müdahalede bulunmaksızın sadece bu sınırların kurulması ve korunmasıdır (Ak, 2015:38).

Ekonomik özgürlük tanımı kavramsal olarak esasında karmaşıktır ve bir kaç yönden ele alınması gerekmektedir. Ekonomik özgürlük bireylerin yasal olarak elde ettikleri kişisel mülklerini takas etmede, el değiştirmede, bir başkasına devretmede, her tür işleme tabi tutmada bağımsız olmaları anlamına gelmektedir (Badri vd 2017:85). Heritage Vakfının tanımında ise ekonomik özgürlük, bireylerin ürün ve hizmetleri üretme, dağıtma ve tüketmede bağımsızlığı vurgusu yer almaktadır. Bu yaklaşımda iki faktör söz konusudur. Özgürlük, bireyin davranışlarında her tür baskıdan ve kısıtlamadan uzak olması, ekonomi ise üretim bölüşüm ve tüketim ile ilgili kavramdır. Bu durumda ekonomik özgürlük tanımının bu iki faktörü birleştirmesi gerekmektedir (Heritage Vakfı, 2018:2).

Ekonomik özgürlük tanımlarında ortak olan hususlar genel olarak kişisel mülkiyet ve piyasa mekanizmasının işleyişi üzerinedir. Bireyler kendi mallarının malikidir ve tüketim üretim ve bölüşüm kararlarında bağımsız hareket etmelidirler. Bu özgürlüklerin hükümet gibi dış faktörler tarafından kısıtlanmaması ekonomik özgürlüğün en temel koşulu olmaktadır. Burada tabii ki mülkiyet haklarının örneğin hırsızlık gibi yasal olmayan yollarla elde edilmemiş olması gerekmektedir (Badri vd.2017:87). Hükümetlerin ve yasa koyucuların ekonomik özgürlüklerin sağlanması ve devamı bağlamında temel rolleri ise bireysel mülkiyet haklarının korunmasıdır. Hükümetlerin bunun dışındaki her tür müdahalesi özgürlüğü kısıtlayıcı nitelikte olacaktır. Bu nedenle ekonomik özgürlük en az hükümet/kamu müdahalesi ile eş anlamlıdır (Verner, 2015:152).

Akademik çalışmalarda ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme, kalkınma ve insani gelişme göstergeleri ile ilişkili olduğu ortaya konulmaktadır. Ancak bu çalışmalarda nedensellik yönü ve dışsal faktörlerin etkileri önem arz etmektedir. Ekonomik büyümeyi belirleyen birçok faktör vardır, ekonomik özgürlüklerin varlığı bu faktörlerden sadece bir tanesidir. Örneğin "Determinants of Economic Growth" adlı kitabında, Barro, ekonometrik modeller aracılığıyla ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri incelemektedir. Barro'nun çalışmasında düşük kişi başı milli gelire sahip ülkelerin hızlı ekonomik büyüme ivmesi yakaladığı, gelişmiş ülkelerin seviyesine geldiklerinde ise normal büyüme trendine döndükleri belirtilmektedir. Bu yakınsamanın ülke ekonomilerinin uzun vadeli beşeri sermaye, yatırım oranı, bölgesel faktörler gibi bir dizi içsel ve dışsal faktöre bağlı olduğunu aynı zamanda modele dahil ettiği demokratik gelişmişlik düzeyi, gelir dağılımı, gibi faktörlerin de önemli derecede etkili olduğunu belirtmektedir (Barro, 1998:13).

3. Ekonomik Özgürlüklerin Ölçülmesi

Ekonomik özgürlüklerin dünya çapında ülkelerin karşılaştırılmasını sağlayacak şekilde endeks üzerinden sunulması başlıca iki kuruluş tarafından yapılmaktadır. Bunlar Heritage Vakfı ve Fraser Enstitüsüdür.

Washington D.C. - ABD merkezli düşünce kuruluşu olan Heritage Vakfı tarafından yıllık olarak hazırlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi, 12 özgürlük alanı için ve 186 ülkeyi kapsayacak şekilde oluşturulmaktadır. Vakıf, endeksi oluştururken ekonomik özgürlükleri 4 ana başlık altında ve 12 adet

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

nicel ve nitel faktör üzerinden ele almaktadır. Bu faktörler geniş anlamda aşağıdaki şekilde gruplandırılmaktadır: (Heritage Vakfı, 2018:12).

- i. Hukukun üstünlüğü (mülkiyet hakları, kamusal bütünlük, adli etkililik)
- ii. Kamunun Hacmi (kamu harcamaları, vergi yükü, mali sağlamlılık)
- iii. Düzenleyici etkinlik (iş özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlükler)
- iv. Serbest piyasa (ticari özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük)

Bu gruplar içerisindeki her bir özgürlük bileşeni 0 ile 100 arasında puan ile ölçeklendirilmekte, 0 en kötü, 100 en iyi durumu ifade etmektedir. Eşit ağırlıklı ölçekler üzerinden ülke ekonomik özgürlük puanı belirlenmektedir.

Tablo 1. Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Sınıflandırması

Endeks Skoru	Ekonomik Özgürlük Düzeyi
80-100	Özgür
70-79,9	Büyük ölçüde özgür
60-69,9	Kısmen özgür
50-59,9	Büyük ölçüde özgür değil
0-49,9	Bastırılmış

Kaynak: <http://www.heritage.org/index/ranking> Erişim:26.05.2018

Heritage Vakfı 2008 raporunda oluşturulan endeks 12 altbileşenden oluşmaktadır. Bu altbileşenler ve açıklamalar şu şekildedir (Heritage Vakfı, 2018:11-15).

1. Mülkiyet Hakları: Çalışan ve yatırımcıların özel mülk ve servet edinme haklarının devlet tarafından yasalarla güvence altına alınmasıdır. Yasalarla korunmuş mülkiyet hakları, vatandaşların girişimcilik aktiviteleri, tasarruf ve uzun dönem plan yapma güvencesini sağlamaktadır. Mülkiyetin yasal olarak korunması ne derece kesin ise, ülkenin mülkiyet hakları puanı da o derecede yüksek olmaktadır. Aynı şekilde; hükümetin özel mülkiyeti kamulaştırma rejimi ne kadar yüksek ise, ülkenin mülkiyet hakları puanı da o derecede düşük olmaktadır

2. Adli Etkililik: Düzgün ve iyi işleyen yasal anayasal çerçeveye sahip ülkeler, birey haklarının, güçlü hükümet ve partiler dahil, ihlal edilmesine karşı korumaktadır.

3. Kamu Bütünlüğü: Farklı kültürel ve sosyal grupların içiçe girdiği ülkelerde yolsuzlukların tanımının yapılamaması ve önüne geçilememesi durumunda, bireylerin ekonomik özgürlükleri açısından yeni belirsizlikler ve güvensizliklikleri ortaya çıkarmaktadır.

4. Vergi Yükü: Vergi yükü, gelir vergisi ve vergi gelirlerinin GSYİH içerisindeki payı ile değerlendirilmiştir. Hükümetler, ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmesi yoluyla mali yükler yaratabildiği gibi, nihayetinde vergilerle ödenmesi gereken kamu borçları nedeniyle de bu yükleri yaratabilmektedir.

5. Kamu Harcamaları: Tüm kamu harcamalarını tüketim ve transferlerle birlikte içermektedir. Tüm kamu harcamaları ekonomik özgürlüklere zarar vermemektedir. Bazı kamu harcamaları (altyapı

çalışmaları, ar-ge yatırımları, insangücü yetiştirmek gibi) yatırım olarak kabul edilebilmektedir. İdeal olanı, devletin mutlak minimum harcama yaparak yalnızca kamu mallarını sağlamakla yükümlü olmasıdır. Yüksek kamu harcamaları yüksek vergilere yol açmaktadır.

6. Mali Sağlamlılık: Devlet bütçesinin bir ölçütüdür. Yetersiz hükümetlerin yanlış mali politikalarından kaynaklı ortaya çıkan cari açığın genişlemesi ve artan borç yükü, ülkenin mali sağlamlılığını aşındırmaktadır

7. İş Özgürlüğü: İş kurma, çalışma ve bir işyerinin kolay ve hızlı açılıp kapanabilme yeteneğinin bir göstergesidir. Devlet tarafından uygulanan gereksiz düzenlemeler, serbest girişimci için en yaygın engeller olarak kabul edilmektedir. Düzenleyici kurallar bu özgürlüğü kısıtlamaktadır.

8. Emek Özgürlüğü: İşçi ve işverenlerin herhangi bir devlet kısıtlaması olmadan faaliyet gösterebilme yeteneğinin bir ölçütüdür. Katı emek düzenlemeleri, işveren ve işçilerin müzakere imkanlarını sınırlandırmaktadır.

9. Parasal Özgürlük: Fiyat istikrarının bir ölçütüdür. Enflasyon ve fiyat kontrolleri piyasa faaliyetlerine zarar verici etkenler olup tam bağımsız merkez bankası ve düşük enflasyon ekonomik özgürlükleri artırmaktadır. Herhangi bir hükümet müdahalesi olmadan elde edilen fiyat istikrarı serbest piyasa için ideal devlet şeklini yansıtmaktadır.

10. Ticaret Özgürlüğü: Tarife ve tarife dışı engellerin olmamasının bir ölçütüdür. Ticaret özgürlüğü bir ekonominin, dünyanın diğer bölgelerinden mal ve hizmet ithalatına ne kadar açık olduğunu ve bireylerin uluslararası piyasalarda alıcı ya da satıcı olarak ne kadar serbest hareket edebildiğini göstermektedir.

11. Yatırım Özgürlüğü: Sermayenin serbest dolaşımının bir ölçütüdür. Başta yabancı sermaye olmak üzere, şirketlerin ve bireylerin herhangi bir devlet müdahalesi olmadan serbestçe yatırım yapma özgürlüğüdür.

12. Finansal Özgürlük: Bankaların hükümetten bağımsızlığının ve güvenilirliğinin bir ölçütüdür. Finans sektörünün güvenilirliği ve devletin bu sektör üzerindeki kontrolünün bir değerlendirmesidir.

Ekonomik özgürlükler endeksi, refah artışına giden en kestirme yolun ekonomik özgürlüklerden geçtiğini ortaya koymaktadır. Bireysel özgürlükler, kişilerin hayat tercihlerindeki özgürlükleri ile birlikte refah artışı sağladığı gibi ülkelerin de ekonomik özgürlükleri ile birlikte büyüme, istihdam ve ekonomik refah artışlarındaki iyileşme ortaya konulmaktadır.

2018 yılı için endeks bulguları incelendiğinde birçok ülke skorlarında geçen yıllara oranla iyileşme görülmektedir. Küresel özgürlük ortalaması da 24 yıllık endeks tarihinin zirve noktasına ulaşarak 61,1 puan almıştır. 186 ülkenin özgürlük skoru içerisinde 102 ülke önceki yıla göre daha iyi durumda iken 75 ülke daha kötüleşmiş 3 ülkenin skoru ise değişmemiştir. 6 ülke 80 puan üzerinde puan alarak en özgür ülkeler grubunda yer alırken, izleyen 28 ülke oldukça özgür olarak sıralanmış ve 70-80 arasında puan almıştır. Daha sonra gelen 62 ülke 60-70 arasında puanlar alarak göreceli özgür ülkeler grubuna girmiştir. Buna göre toplam 96 ülke ekonomik refah ve zenginlik yolunda bireylerine ekonomik özgürlük ortamı sunmaktadır. Yelpazenin diğer yanında yer alan 84 ülkede ise ekonomik özgürlük 60 puanın altında gösterilmektedir. Bunların 63'ü 50-60 arası puan alarak göreceli olarak özgür olmayan ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Kalan 21 ülkede ise ekonomik özgürlük yerini ekonomik baskı almakta ve bu ülkeler 50 puanın altında kalmaktadırlar (Heritage Vakfı, 2018:18-27).

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

Heritage Vakfı'nın 2018 ekonomik özgürlükler raporuna göre, Türkiye 65.4'lük skorla kısmen özgür ülke kategorisinde yer almakta olup, dünya ortalamasının (61.1) üstünde ve ait olduğu Avrupa bölge ortalamasının (68.8) altında yer almaktadır (Heritage Vakfı, 2018:414-415). Ayrıca, Türkiye, 186 ülke arasında ekonomik özgürlüklerde 58'inci sırada yer almaktadır.

4. Dış Ticarete Rekabet Gücü Kavram ve Tartışmalar

Akademik çalışmalarda uluslararası rekabet gücü firma, sektör ve ülke düzeyinde tartışılmaktadır. Makroekonomik çalışmalarda rekabet gücü ülke bazında karşılaştırmalara konu olsa da ticaretin ana aktörü firmalar olduğu için rekabet gücünün firma düzeyinde ve mikro ekonomik analizlerle inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Diğer taraftan üretimde uzmanlaşma istihdam ve uluslararası ticaretin dengesi gibi makroekonomik sorunlar gerek firma gerekse sektörel rekabet gücünün de temel belirleyicileri arasında yer almaktadır bu nedenle ulusal rekabet gücü kavramı makro ve mikroekonominin konusunu teşkil etmektedir.

İktisadi düşünce tarihi içerisinde bir ülkenin üretim potansiyelini ve başka ülkelerle yaptığı ticaretin nedenlerini nelerin belirlediği sorusu önemli yer tutmaktadır. Sosyo ekonomik tarihsel süreç içerisinde ülkelerin dışa açık ve kapalı bir seyir izledikleri buna bağlı olarak dış ticareti engelleyen vergi ve düzenlemeler getirdikleri veya daha açık ekonomik politikalar izledikleri görülmektedir. Literatürdeki bu tartışmalar aynı zamanda liberalleşmenin bir başka deyişle ekonomik özgürlüğün kavramsal gelişiminin de tarihini oluşturmaktadır.

1500-1750'li yıllarda Avrupa'da devletleşme sürecinin doğal bir uzantısı olarak Merkantilist akımların yaygın olduğu görülmektedir. Tacir orta sınıfın baskın olduğu ve hükümet politikalarının da ülkenin sahip olduğu kıymetli madene (altın ve gümüş) bağımlı olarak tasarlandığı bir süreç olan bu dönem coğrafi keşiflerle yeni dünyadan getirilen kıymetli madenlere daha çok sahip olma ve koruma üzerine kuruludur. Bunun doğal sonucu olarak da kapalı ekonomi, dış ticarete "sıfır toplam" ve kısıtlı refahın paylaşımı anlayışının yaygın olduğu görülmektedir. Merkantilist düşünce ile dış ticarete kapalı ekonomi politikaları uygulanmış, ihmal edilen zayıf tarım ekonomisinin oluşturduğu baskı başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinde daha liberal politikaların uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Yereli, 2003:59).

Ekonomik faaliyetlerin liberal politikalar çerçevesinde şekillenmesini savunan düşünce okulları karşılarında eleştirel ekollerin varlığına rağmen ana akım teorik arka planı oluşturduğu görülmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerin de izlediği politikalar ile desteklendiği için dünya ekonomisinin gelişiminde de hakim unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Fizyokratlar ve klasik iktisatçılarla başlayan daha özgürlükçü yaklaşımlar neoklasik iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Ancak burada tamamen piyasa temelli yaklaşım yerine piyasa başarısızlığı adı verilen sorunlara çözüm arandığı piyasanın tam rekabeti ve dolayısıyla tüm tarafların refahının maksimize edilmesi işlevini yerine getirirken tam anlamıyla her zaman ideal çözümler üretmeyeceği, asimetric bilgi, koordinasyon eksiklikleri gibi bazı sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu durumda devlete düşen görevlerin neler olduğu ve büyüklüğü de literatürdeki ekollerini belirlemektedir. Örneğin Keynesyen iktisatçılar, Neo keynesyenler, Avusturya okulu gibi. Bu ekoller içerisinde 20. Yy. başında devletin ekonomik özgürlüklere yönelik kısıtlayıcı eğilimlerini eleştiren Mises ve Hayek gibi Avusturya okulu düşünürleri mülkiyet hakları, piyasada mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, sözleşme hakları, bilgi eksikliğinin çözülmesi gibi hususları ön plana çıkartmışlardır (Hayek, 2009:9 ve Yereli, 2003:59).

Klasik iktisatçılar merkantilist ekonomi politikalarına eleştirel yaklaşım geliştirmişlerdir. Dünya algısının sıfır toplam olarak görülmesi yerine refahı arttırıcı başka politikalar arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu anlamda ilk eleştirilerin David Hume tarafından yapıldığı görülmektedir ki fiyat-kıymet-akım mekanizması adı verilen yapı ile ülkeler ticaret fazlası ve açığı vererek birbirleri arasında kıymetli maden transferi yapmakta ve bu durum bir nevi otomatik ayarlayıcı görevi görmektedir. Buna göre bir devlet sürekli dış ticaret fazlası vererek altın rezervini arttıramaz zira karşı devlet ticaret açığı verdikçe kıymetli madeni azalacak, para arzı düşecek, fiyat seviyesi ve ücretler düşerek uluslararası rekabet gücü artacaktır. Bu durum devam ettikçe rekabet gücü artacak ve ticaret fazlası vermeye başlayacaktır (Kılıç, 2002:5).

Kıymetli maden biriktirme üzerine dayalı Merkantilizm felsefesine ikinci eleştiri Smith tarafından getirilmiştir. Smith, bir ülkenin zenginliğinin o ülkenin üretim kapasitesi (nihai mal ve hizmet üretebilme kapasitesi) ile açıklanabileceği, sadece kıymetli maden rezervinin büyüklüğü ile açıklanamayacağı görüşündedir. Smith Milletlerin Zenginliği adlı eserinde bir ekonomiyi oluşturan her bir bireyin kendi ekonomik çıkarını arttırma hedefi üzerine davrandığında bir yandan toplumsal bir düzenin oluşacağı diğer taraftan da gerek birey gerekse ikili ilişkilerde bireysel zenginlik ve toplumsal refahın artacağını savunmaktadır (Smith 2015: 410).

Smith, bireylerin kişisel çıkarları bireylerin üretim sürecinde en iyi oldukları alanda uzmanlaşmalarını sağlayacak bu da ticaretini yapacakları mal ve hizmetlerin kendilerinin en iyi uzman oldukları ürünlere dayalı olarak gerçekleşeceği görüşündedir. Söz konusu durumu Smith doğal eğilim olarak anlamakta ve bu doğal eğilimin genel olarak ekonomide üretkenliği de arttıracığı görüşündedir. Zira uzmanlaşma ve uzmanlaşmaya dayalı takas karmaşık ekonomik yapı içerisinde kaçınılmazdır. Bireysel üretim sürecini Smith ülke bazında da düşünmektedir. Ülkeler “mutlak olarak üstün” oldukları mal ve hizmetleri üretmeli ve ihraç etmelidirler. Burada mutlak üstünlükler en temelde mal ve hizmet üretiminin belirleyicisi olarak emek maliyeti üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre her bir ülke birim üretim maliyeti olarak emeğin en ucuz olduğu ürünü ihraç etmelidir. Üretim maliyeti başka ülkelere göre yüksek olan ürünleri ise içeride üretmek yerine ithal ederek bu ürünlerin üretiminde istihdam edilen emeği de mutlak olarak üstün olduğu mal ve hizmet sektörlerine kaydırarak genel refahını arttırabilir. Smith dolayısıyla dış ticareti bir sıfır toplam oyunu olarak görmez daha ziyade pozitif toplam oyunu olarak değerlendirir ki karşılıklı mübadeleden her iki ülke de refahını arttırarak fayda elde etmektedir (Zimring, 2015:29)

Klasik iktisatçılardan David Ricardo, Smith’in bu tezini daha da geliştirmiştir. Ricardo, Ekonomi Politığın ve Vergilendirmenin İlkeleri adlı kitabında zengin ve yoksul ülkelerdeki altın ve emeğin göreceli değerlerini belirleyen faktörleri açıklamaya çalışmıştır. (Ricardo, 1997:27). Ricardo, dış ticaretin sadece ülkelerin mutlak manada en iyi oldukları ürün ve hizmet ticareti üzerinden sağlanması yerine ülkelerin göreceli olarak da üstün olabilecekleri alanların söz konusu olduğu görüşündedir. Buna göre mutlak olarak emek maliyeti açısından dezavantajlı olan bir ülke başka bir ülkeye nispeten avantajlı durumda olabilir. Ricardo mal ve hizmet üretiminde mallar arasında girdi ihtiyacının farklılık arz ettiği durumları yakalamış ve bunun sonucu olarak da nispi üstünlüklerin sağlayacağı refah kazancını ortaya koymuştur. Mal ve hizmet üretiminin temel maliyeti olarak emek girdisi iki mal arasındaki fiyat farklılığını da açıklamaktadır. Aynı para cinsinden ifade edildiğinde iki ekonomideki aynı malın fiyat farklılığını açıklayan birçok neden söz konusu olabilmektedir. Otarşi adı verilen kapalı ekonomi durumuna göre oluşacak fiyat ile dışa açık bir ekonomide uluslararası piyasada oluşan fiyat farklılık arz edecektir. Bu durum ülkelerin rekabet gücünü de göstermektedir ki fiyat farklılıkları ticaret ve dolayısıyla refah kazancı imkanını göstermektedir (Kılıç, 2002:23).

Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi küçük veya büyük tüm ülkeler için karşılıklı ticaretten fayda sağlayacaklarını ortaya koymakta ve her iki ülkenin ticaret ile refahını arttırabileceğini

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

söylemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin zengin ülkelere satabilecekleri mal ve hizmetler bulunmaktadır. Bu mal ve hizmetler Smith'in ön gördüğü üzere sadece doğal zenginliklerine dayalı olmak zorunda değildir. Ülkeler üretime dayalı endüstrilerini geliştirerek ve uzmanlaşarak ihracat ürün yelpazelerini çeşitlendirebilirler.

Klasik iktisadi akımların ülkelerin birbirleriyle neden ticaret yapmaları gerektiği ve ticaretin refahı arttırıcı etkileri üzerine tartışmalardan sonra neoklasik iktisatçılar, dış ticaretin tüketici ve üretici refahına etkilerinin analiz edildiği çalışmalar yapmışlardır. Söz konusu analizler ülkelerin gerek makroekonomik anlamda üretim imkanları eğrileri ile gerekse de bireysel iktisadi ajanlar olarak firma ve hanehalkının refahının marjinal fayda ve maliyet eğrileri ile dış ticarete açık ve kapalı olma durumlarının karşılaştırılması ile ortaya konulmaktadır. Ülkeler ticaret sayesinde üretim imkanları eğrisinin dışında bir noktada refah kazancı elde edebilmekte, tüketiciler ve üreticiler de ürün yelpazesini çeşitlendirerek daha üst refah düzeylerine ulaşabilmektedir. Analiz, uluslararası göreceli fiyat yapısının kapalı ekonomik durumundaki göreceli fiyat yapısından farklılaşması halinde ticaret imkanının oluşacağı bu farklılığın da refahı arttırıcı etkilerinin olacağı esası üzerine kurulmaktadır. Ancak analizin güçlü varsayımları bulunmaktadır. Buna göre ülkeler ve ülke içinde sektörler arasında faktör mobilitesi, faktörler arasında da dönüşüm imkanlarına yönelik güçlü varsayımlar yapılmaktadır (Appleyard 1998:127).

Uluslararası ticaret alanında çalışma yapan iki iktisatçı Heckscher ve Ohlin, üretim sürecindeki faktör yoğunluğu, firmalar arasındaki rekabet imkanı, tüketicilerin tüketimden aldıkları fayda gibi koşulları analize dahil ederek bu varsayımların farklı senaryolarla incelenebilmesini mümkün kılmaktadır. Heckscher Ohlin Modeli (HO) bu sayede dış ticaretin karşılıklı belirleyicileri olarak rekabet koşullarını ortaya koymaktadır. HO Modeline göre bir ülke görece olarak bol bulunan üretim faktörünü yoğun olarak kullanan mal ve hizmetleri ihraç edecek, görece olarak kıt üretim faktörlerini yoğun olarak kullanan mal ve hizmetleri ise ithal edecektir (Bergstrand, 1990:1218).

HO Modeli ülkelerin rekabet gücünü analiz ederken üretim faktörlerinin mevcudiyetinin ve üretim sürecinde ne yoğunlukta kullanıldığına da ortaya konulması gerektiğini tartışmaktadır. Model, Ricardo ve Smith tarafından geliştirilen basit karşılaştırmalı ve mutlak üstünlük teoremlerine ilaveten üretim faktörlerini analize dahil etmektedir. Stolper Samuelson Modeli, HO Modelini bir aşama daha ileri taşıyarak şu önermeyi geliştirmektedir: dış ticaret öncesi ve sonrası duruma göre tam istihdam koşulları altında bol ve kıt faktör fiyatları ticaret etkisiyle değişecektir. Bol olan faktör sahipleri ticaret sonucu gelirlerinin arttığını kıt olan faktör sahipleri ise azalan ticaret ile gelirlerinin azaldığını görecektir. Bu durum da faktörler arası geçiş kanalları oluşturarak uzun vadede ticaretin üretim yapısını dönüştürücü etkilerini ortaya koyacaktır. Analiz, teorik zeminde bir dizi kısıtlayıcı koşulları da barındırmaktadır bunlar taşıma maliyetlerinin farklılığı ve oluşturduğu arbitraj imkanları, aksak rekabet koşulları olarak sıralanabilir (Appleyard, 1998:128). Aksak rekabet koşullarının varlığı özellikle emek piyasası için geçerli olup bol ve kıt faktör piyasasında teorinin öngördüğü esneklik gerçek hayatta söz konusu olmayacaktır. Diğer taraftan kıt faktör sahipleri dışa kapalı bir ekonomik yapılanma istiyorken bol faktör sahipleri daha özgürlükçü ekonomik yapı ve dışa açık politikaları tercih edecektir.

HO Modeli birçok ülke için test edilmiş ve tutarsızlıkları akademik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Çalışmalar HO modellerini bir faktörde örneğin sermaye bol olan ülkelerin bu faktörü - sermayeyi yoğun kullanan ürünleri ihraç edip etmediği hipotezini test etmektedir. Örneğin Leontief paradoksu olarak da adlandırılan duruma göre ABD sermaye bol bir ülke iken sermayeyi yoğun olarak kullanan ürünleri ithal etmektedir. Bu durumu açıklamaya yönelik de bazı argümanlar geliştirilmiştir. Bunlar ABD'nin talep yapısı, gümrük vergilerinin özellikleri, yetişmiş insan gücünün etkileri, diğer ülkelerdeki doğal kaynakların etkileri gibi bir dizi faktörün dikkate alınması gerektiği yönündedir (Bergstrand, 1990:1218).

Küresel ticaretin yıllar içerisinde artışıyla birlikte ülkeler arası ticareti açıklamaya dönük olarak HO modeli revize edilerek geliştirilmiştir. Bu modeller ülkeler arası ticareti üretim maliyeti gibi rekabet unsurunun temel faktörü yanısıra ürün yelpazesindeki aynılık veya farklılıkları da dikkate almaktadır (Appleyard, 1998:175). Bu modellere özet olarak bakılırsa;

- İmitasyon gecikmesi hipotezi: bir ülkede üretilen ticarete konu bir ürünün başka bir ülkede taklidinin yapılarak üretilmesi arasında geçen zamandır. (Appleyard, 1998:177).

- Ürün çevrimi teorisi: mamul mallar üretim ve uluslararası ticarete konu olmaları döneminde belli aşamalar kaydederler. Bu aşamalar yeni ürün dönemi, olgunlaşma dönemi ve standartlaşma dönemidir. R. Vernon tarafından ileri sürülen bu dönemler boyunca ürüne olan talep devrim geçirmekte ve üretim süreci yoğun ve yaygın hale gelmektedir. Vernon üretimin yeni ürünün yüksek teknoloji gereksinimi gibi faktörler nedeniyle gelişmiş ülkede üretimine karşın ileriki aşamalarında gelişmekte olan ülkelere kayabileceğini savunmaktadır. Söz konusu durumda üretim, emek ve sermayenin göreceli olarak daha uygun olduğu ülkelerde olacaktır (Vernon, 1966:192). Bu duruma örnek olarak akıllı telefonların gelişimi verilebilir. Akıllı telefonların ilk üretim aşamaları ABD, Güney Kore gibi kalkınmış ülkelerde iken yaygın talebin olduğu ve ürünün standardize hale geldiği ileriki aşamalarında üretimin Çin gibi gelişmekte olan ülkelere kaydığı görülmektedir (Appleyard, 1998:178).

- Linder teoremi: ürün talebini açıklamada tüketici tercihlerine vurgu yapar. Buna göre belli ürünlere olan talep tüketicilerin zevklerine ve tüketicinin gelir düzeyine bağlıdır. Kişi başı milli gelir düzeyi yakın olan ülkeler benzer ürün yelpazesi içerisinde yoğun olarak ticaret yapmaktadır (Bergstrand, 1990: 1218).

Literatürde yer alan klasik ticaret teorileri endüstriler arası (inter industry trade) ticareti açıklarken neoklasik ticaret teorileri ile yapılan katkılar endüstri içi (intra industry trade) ticareti de açıklamaya yöneliktir. Yukarıda HO modeline yapılan literatürdeki katkılara ilişkin özet olarak bir kaçına değinilen teorik tartışmalar ülkeler arasında uluslararası ticarete konu olan ürünleri ve rekabet koşullarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu sayede örneğin neden bir ülke aynı veya benzer bir ürünü hem ithal etmekte hem de ihraç etmekte olduğunu açıklanabilmektedir. Ülkelerin benzer ürün gruplarında ticaret yapmalarına neden olan faktörleri şu şekilde sıralanabilir. Ürün farklılaştırılması veya ürün sınıflandırma yapısı: ürünler tüketici talep ve zevklerine bağlı olarak küçük değişikliklere tabi tutularak sürekli farklılaştırılmaktadır. Bu durum benzer olsa da küçük farklılıklar arz eden geniş bir ürün yelpazesinin ülkeler arasında ticarete konu olmasına sebep olabilmektedir. Ticarete konu ürünlerin gümrük işlemlerine tabi tutulurken sınıflandırılmasında da bu durum kendini göstermektedir. Benzer ürünler aynı tarife başlığı altında gruplandırılabilir (Bergstrand, 1990:1220).

Klasik uluslararası ticaret teorileri bir ülkenin faktör donanımı o ülkenin mutlak veya karşılaştırmalı rekabet avantajını belirleyeceğini söylerken, Michael Porter ülkelerin avantajlı olabilecekleri faktör donanımlarını kendilerinin oluşturabileceği görüşündedir. Neden bir ülke belli bir endüstride uluslararası başarı elde eder? (Porter, 1998:71) Bu soruya cevap bulmak için 1990 yılında Michael Porter, farklı karakteristik özelliklere sahip ve öncü sektörlerin bulunduğu 10 önemli gelişmiş ticaret ülkesinde ve 100'den fazla örnek endüstri üzerinde 4 yıllık bir araştırma yapmıştır. Porter, araştırmanın bulgu ve sonuçlarını, "Ulusların Rekabet Üstünlüğü (The Competitive Advantage of Nations) isimli eseri ve ortaya koyduğu Elmas Modeli (Diamond Model) ile ülkelerin nasıl rekabet üstünlüğü sağladığını açıklamıştır. Porter'ın Elmas Modeline göre bir ülkenin ulusal rekabet gücü; faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici sektörler ve firma stratejisi yapısı ve rekabet unsurlarının yalnız veya birbirleri ile ilişkili ve birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğunun ve bunun sonucunda ulusların rekabet gücünün arttığını öngörmektedir. Porter Elmas Modelindeki 4

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

temel faktörün yanında iki ek değişken olarak, şans ve devlet faktörlerini eklemiş ve bu iki değişkenin diğer temel faktörler üzerinde etkili değişkenler olarak açıklamıştır.

5. Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı

OECD DYY tanımını “Bir ekonomideki yerleşik bir teşebbüs tarafından (doğrudan yatırımcı) başka bir ekonomideki bir teşebbüs ile uzun ve kalıcı bir ilişki kurma amacıyla yapılan bir tür uluslararası yatırım türü” olarak vermektedir. Doğrudan yabancı yatırım ilişkisi, bir ekonomide yerleşik bir teşebbüsün, başka bir ekonomide yerleşik başka bir anonim şirkete ait hisse senetlerinin tamamına veya yönetimdeki oy hakkının yüzde 10'una veya daha fazlasına sahip olduğu durumlarda yaratılan uzun ve kalıcı yatırım ilişkisi olarak tanımlanmaktadır. (OECD, 2012:3)

UNCTAD tarafından oluşturulan Küresel Yatırım Raporunda DYY'ın küresel eğilimlerine ilişkin analizler çok uluslu şirket yöneticileri ile yapılan anketler üzerinden sunulmaktadır. Küresel DYY akımlarını belirleyen faktörler ‘Makroekonomik faktörler’ ve ‘kurumsal ve dışsal faktörler’ olarak iki kategoride ele alınmaktadır.

Makroekonomik faktörler olarak şunlar sıralanmaktadır:

- Çin, Hindistan gibi Asya ekonomilerinin, ABD ekonomisinin, BRICS ve diğer yükselen piyasaların ve Avro bölgesinin ekonomik performansları,
- Parasal genişleme ve merkez bankalarının politika kararları,
- Emtia fiyatlarındaki gelişmeler,
- Ulusal vergi politikalarındaki gelişmeler,
- Küresel finansal düzenlemelerdeki değişimler,
- Uluslararası ticaret rejimindeki değişimler,
- Kur dalgalanmaları,
- Artan faiz oranları,
- Yükselen piyasa ekonomilerinin kamu borç stokuna ilişkin kaygılar ve
- Jeopolitik belirsizlikler

Kurumsal ve dışsal faktörler olarak ise,

- Teknolojik değişim ve dijital ekonomideki gelişmeler,
- Küresel kentleşme
- Nitelikli işçi arzının mevcudiyeti,
- Enerji arzı güvenliği,
- Şirketlerin offshore outsource etme kapasiteleri,
- Tüketim patikalarındaki değişimler,
- Gıda güvenliği,
- İklim değişiklikleri,
- Göçler,
- Siber veri güvenliği,
- Sosyal istikrarsızlıklar,
- Terör,
- Doğal afetler

olarak sıralanmaktadır. UNCTAD 2017 Raporunda yukarıda verilen faktörler arasında küresel DYY akımlarını olumsuz etkileyecek en önemli unsur olarak jeopolitik belirsizlikler, sosyal istikrarsızlıklar ve terör başlıkları öne çıkmaktadır (UNCTAD, 2017:4).

Literatürde DYY açıklamaya yönelik yer alan çalışmalar çeşitli açılardan gruplanabilir. Makoni (2015) bu teorileri Smith ve Ricardo'ya uzandırmakta ve ekonomi literatüründe yer alan çalışmaları

makro ve mikro ekonomik perspektiften iki kategoride gruplamaktadır. Meyer (1998:59)'de teoriler aşağıdaki tabloda verildiği şekilde toplulaştırılmıştır.

Tablo 2. DYY Teorileri Özet Gruplar

Analiz Birimi	Statik Analiz	Dinamik Analiz
DYY finansal akımları	Sermaye piyasası yaklaşımı	Döviz kuru analizleri
Üretim yeri	Yerleşim teorisi ve kurumsal analiz	Kalkınmacı model ve ekonomik coğrafya teorileri
Firma ve rekabet	Kaynak temelli analiz, Mülkiyet avantajları	Yeni uluslararası ticaret teorileri ve oyun teorisi
Firmaların ölçeği	İçselleştirme teorisi	Üretim sürecinin küreselleşmesi

Kaynak: Meyer (1998:59)

Meyer (1998) özet olarak sunulan bu teorilere katkı yapan çalışmaları da aşağıdaki tabloda verildiği şekilde sıralamaktadır:

Tablo 3. DYY Temel Kavramları ve Katkı Sağlayan Akademik Çalışmalar

Teori	Erken Dönem Katkıları	Güncel Çalışmalar
Sermaye piyasası yaklaşımı	Aliber (1970), Agnon ve Lessard (1977)	--
Döviz kuru analizi	Logue ve Willet (1977) Batra ve Hadar (1979)	Froot ve Stein (1991) Kogut ve Kulatilaka (1996)
Makroekonomik analiz	Scarperlanda ve Maurer (1969)	Clegg (1995)
Yerleşim teorisi	Mundell (1957)	Dunning (1993)
Kurumsal analiz	Kobrin (1987) Guisinger vd (1985)	Stopford ve Strange (1991) Loree ve Gusinger (1995)
Kalkınma çevrimleri	Vernon (1966) Kojima ve Ozawa (1984) Dunning (1986)	Ozawa (1992) Narula (1995)
Doğal kaynaklar bazlı açıklamalar	Hymer (1960/1976) Kindleberger (1969)	Yamin (1991) Dunning (1993)
Sanayi yapısı ve oyun teorisi	Knickerbocker (1973) Dixit (1980), Krugman (1983)	Markusen (1995)
İçselleştirme teorileri	Caves (1971) McManus (1972) Buckley ve Casson (196)	Dunning (1993) Casson (1995)
Ekonomik coğrafya	Marshall (1920) Krugman (1991)	Krugman ve Venebles (1994) Malmberg, Sölwell ve Zander (1996)
Üretim sürecinin uluslararasılaştırılması	Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) Luostarinen (1979)	Johanson ve Vahle (1990) Nordström (1991) Andersson (1993)
Eklektik paradigma	Dunning (1977)	Dunning 1993 ve 1995

Kaynak: Meyer (1998:59)

6. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Etkileri

Literatürde DYY ekonomik etkileri yatırım yapılan ev sahibi ülke ve kaynak ülke açısından ve fayda ve maliyetleri açısından ayrı ayrı ele alınmıştır. Lipsey (2004:335) bu ayrıma uygun şekilde etkileri incelerken MacDougall (1960:13) DYY'nın fayda ve maliyetlerini teorik çerçevede sunmaktadır. OECD (2002:14)'de de söz konusu hususlar sıralanmaktadır.

Yapılan çalışmaların daha çok DYY, yatırım yapılan ülkelere, bu ülkeler içerisinde de gelişmekte olan ülkelere olan etkilerinin fayda ve dezavantajları açısından ele alındığı görülmektedir. Çalışmalarda yer alan tespitlere genel olarak bakıldığında DYY;

- Makroekonomik çıktıyı arttırmaktadır,
- Ücretler seviyesinde artışa neden olmaktadır,
- İstihdamı arttırmaktadır,
- İhracatı arttırmaktadır,
- Vergi gelirlerini arttırmaktadır,
- Ölçek ekonomilerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır,
- Teknolojik ve yönetsel yeteneklerin oluşmasına ve yeni teknolojilerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır,
- Ulusal tekellerin gücünün kırılarak rekabet ortamının gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Diğer taraftan DYY yatırım yapılan ülkelerde;

- Yatırım yapılan ülkelerin dış ticaret konu mal ve hizmet fiyatlarını olumsuz etkileyebilmektedir,
- Ulusal tasarruf düzeyini azaltabilmektedir,
- Ulusal yatırım düzeyinin düşmesine neden olmaktadır,
- Ödemeler dengesi ve döviz kuru üzerinde istikrarı bozucu etkileri olabilmektedir,
- Hükümetlerin yurt içinde uyguladıkları dış ticarete ve ekonomi yönetimine yönelik politikalarında kontrol yetisinin azalmasına neden olabilmektedir,
- İşsizliğe sebep olabilmektedir,
- Ülke içinde tekel piyasası oluşmasına neden olabilmektedir,
- Yurt içinde eğitimli ve nitelikli iş gücünün oluşmasına yeterince katkı ve önem verilmeyebilmektedir (Appleyard, 1998:233).

Takip eden altbaşlıklarda, bu çalışmada kullanılan değişkenlerle bağlantılı olarak DYY ile ödemeler dengesi ve dış ticaret arasındaki ilişkiler kısaca özetlenmiştir.

6.1. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri

DYY dış finansman temin etme araçlarından birisi olup sermaye ve tasarruf kısıtı olan ülkelerde kalkınmanın finansmanı için önemli bir finansman kaynağıdır. Bu ülkeler için daha iyi teknoloji, yönetim, yeni yatırım ve ihracat pazarlarına erişim gibi katkılarda bulunur. DYY, sadece ulusal yatırım kaynaklarını tamamlamakla kalmaz, aynı zamanda bir yabancı para kaynağı olarak çalışır ve büyüme üzerinde etkili olur. Bu açıdan DYY'nin ödemeler dengesi üzerindeki etkileri dikkate alındığında önemli bir makroekonomik politika aracı olarak öne çıkmaktadır. DYY ile yabancı firma yatırım yapılan ülkeye bir şube açtığı veya bir ortaklık kurduğunda bu durum doğrudan ödemeler dengesine yansımaktadır. Aynı firma ithalat veya ihracat yaptığında da ödemeler dengesi hesabı cari işlemler kalemine yansımaktadır. Diğer taraftan bu firmalar yatırımın finansmanı için yerli veya yabancı kaynak kullanabilecek ve finansal işlemler gerçekleştireceklerdir. Bu şekilde cari işlemler ve sermaye hesabı

kalemlerinin tümü için geçerli olabilecek işlemler düşünülebilir ki her bir işlemin farklı etkileri olacaktır. DYY'nin ödemeler dengesi üzerindeki etkileri ev sahibi ülkenin gelişmiş ve gelişmekte ülke olup olmamasına göre de farklılık arz edecektir (Kastrati, 2013:27).

DYY ödemeler dengesi etkilerini döviz kuru üzerinden de izlemek mümkündür. Ampirik çalışmalarda da DYY'nin oynaklığı ile döviz kurları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. DYY girişleri ev sahibi ülkenin parasının yabancı paralar karşısında değerlendirilmesine, çıkışlar ise yerli paranın değer kaybetmesine neden olmaktadır (Rehman, 2012:50). DYY ile döviz kurunun seviyesindeki değişiklikler arasındaki ilişkiye bakan çalışmalar ev sahibi ülkedeki döviz kuru değerinin değişiminin yatırımların ekonomik değerine etkilerinin büyüklüğünü ortaya koymakta ve kur artışlarının DYY girişlerinin hacminde bir artışa yol açtığını öne sürmektedirler. Bu durum daha değersiz hale gelen yerli paranın yatırım maliyetlerini düşürmesi ile açıklanabilir. Kur etkisinin bir diğer kanalı da iş gücü maliyetleri ve ücretler üzerindeki etkilerdir. Buna göre değerlendirilen kur ile DYY'nin yatırım yaptığı sektördeki işgücü maliyetlerinin yani ücretlerin yabancı para karşılığı düşmektedir (Cushman, 1985:300).

6.2. Dış Ticaret Üzerine Etkileri

DYY'ların ev sahibi ülke ticareti üzerindeki etkisi ihracat ve ithalatı arttırıcı veya azaltıcı kısa ve orta vadeli etkilerinin yanısıra dünya pazarlarına erişim, kapasite gelişimi, know how transferi gibi uzun vadeli etkiler de söz konusudur. DYY'nin ev sahibi ülkenin ihracat ve ithalatı üzerindeki etkisi birçok faktörle beraber DYY'nin verimlilik arayışına, pazar arayışına, kaynak arayışına veya stratejik varlık arayışına yönelik olup olmadığına bağlı olarak değişmektedir. Verimliliği arayan DYY'dan kaynaklanan çıktı, ihracat amaçlı olup bu kapsamda çekilen DYY'ların etkisinin ev sahibi ülkenin ihracatında artış yönlü olması beklenir. Buna ilaveten, yurt içi firmalar, ihracat için mal üreten DYY iştiraklerine girdi sağlıyorlarsa yapılacak ihracatın yerel içeriği de ona göre daha büyük olacaktır. Ara malların, ev sahibi ülkenin dışından ithal edildiği durumlarda ise DYY yapan firmalar ihracatı ve ithalatı arttıracaktır ve net etki cari dengedeki büyüklüğe göre belirlenecektir. Ticaretten elde edilen standart kazanımlara ilaveten doğrudan yabancı yatırımlar yatırım yapılan ülkelere teknoloji transferi ve kapasite gelişimi gibi dinamik kazançlar da sağlayabilir (Kastrati, 2013:30-32).

Dış pazarlara erişim gelişmekte olan ülke firmaları için çok kolay değildir. İhracatçı olmak için nitelikli üretici olmanın yanısıra firmanın ürünlerinin uluslararası pazarlamasını, dağıtımını ve hizmetini yönetmesini de gerektirir. Gelişmekte olan ülkelerde yüksek maliyet gerektiren bu üretim ve dağıtım işlemleri az sayıda yerel firma tarafından yerine getirilebilmektedir. Ancak çok uluslu şirketler DYY aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparak bu kısıtları aşabilmektedir. Çok uluslu şirketler geniş üretim ve dağıtım kanalları sayesinde ihracat pazarlarına yerel firmalara göre kolayca girebilmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketler yerel firmalara göre daha büyüktür ve ihracat kapasitesi açısından ulaştırma, iletişim ve finansal hizmetler için gerekli yüksek sabit maliyetleri daha kolay karşılayabilmektedir (Helleiner, 1973:30).

DYY'nin ev sahibi ülkelerin ticaret performansı üzerindeki etkisini inceleyen Helleiner (1973) doğrudan ve dolaylı etkileri ayırmakta ve ihracat ve çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini üretim özelliklerine göre dört kategoride ele almaktadır: yerel hammaddeyi işleme, ithal ikameci sanayiinin ihracata dönüştürülmesi, yeni emek yoğun yeni nihai ürün ihracatı ve dikey entegre uluslararası sanayilerde emek yoğun süreçler ile bileşen uzmanlığı. İlk kategoride, yani yerel olarak üretilen hammaddelerin işlenmesinde, çok uluslu şirketler yerel firmalara göre, yurtdışındaki iş bağlantıları, pazarlama becerileri, ürün ve süreçlerdeki üstün teknoloji ve daha büyük bilgileri nedeniyle daha iyi ihracat potansiyeline sahip olabilir. Ülkeler aynı zamanda ithalat ikameci endüstrilerini ihracata çevirmeye çalıştıklarında da çok uluslu şirketlerin bu sayılan avantajları yine önemli olmaktadır

(Blomström ve Kokko, 1997:20).

Çok uluslu şirketler yatırım yeri tercihlerinde dışa daha çok açık ülkeleri tercih etmektedir ve ortak pazarlar, gümrük birlikleri ve serbest ticaret alanlarını desteklemektedirler (Dunning, 1998:50). Tekstil ve diğer tüketim malları gibi emek yoğun nihai ürünlerin ihracatında birçok ülke mutlak ve göreceli üstünlükleri ve işgücü maliyeti avantajlarını kullanarak DYY'lerden bağımsız olarak gelişme kaydetmiştir. Ancak emek yoğun sektörlerin varlığında dahi DYY'ler ürün standardının gelişimi, ihracat dağıtım kanallarının genişletilmesi, ürünlerin tasarımı, paketlenmesi, dağıtımı ve servisi gibi birçok husus da büyük katkılar sunmaktadır (Blomström ve Kokko, 1997:22).

7. Kullanılan Yöntem

Ülkelerin sahip olduğu ekonomik özgürlük düzeyi ile ülkenin doğrudan yabancı yatırımları çekebilme gücünün araştırıldığı çalışmanın uygulama bölümünde panel veri yöntemi kullanılarak birim kök ve eşbütünlük testleri uygulanmıştır.

Panel birim kök üzerine yapılan çalışmalar son dönemdeki gelişmeler ışığında iki gruba ayrılmıştır. Birimler arasında kolerasyon olmadığını varsayan birim kök testleri “Birinci Kuşak Birim Kök Testleri” olarak adlandırılır. Kolerasyon varsa bu testlerin gücü zayıf olarak kabul edilir. “İkinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri”nin özelliği ise, birimlere ait seriler arasında kolerasyon olduğunun varsayılmasıdır. Bu testlerden en çok kullanılanları: Pesaran (2004), Bai ve Ng (2004), Philips ve Sul (2003), Moon ve Perron (2004), Pesaran (2007) panel birim kök testleridir (Tatoğlu, 2013:199).

Birinci ve İkinci Kuşak Birim Kök Testleri arasında seçim yapmak için verilerin yatay-kesit bağımlılığına bakılmaktadır. Eğer serideki veriler arasında yatay-kesit bağımlılığı yoksa Birinci Nesil Birim Kök Testleri kullanılmaktadır. Ancak, iktisadi verilerde benzer nitelikteki ülke gruplarının birbirlerini etkileyebildiği gözlemlenmektedir. Bu ise, veriler arasında yatay-kesit bağımlılığı olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, özellikle 2000’li yıllardan itibaren İkinci Kuşak olarak adlandırılan birim kök testleri geliştirilmiştir.

Çalışmamızda veri analizinde Pesaran (2007) panel birim kök testi kullandığımızdan dolayı, bu panel birim kök testi hakkında kısaca bilgi verilecektir. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen test, yatay kesitsel birimlerin bağımlı olduğu durumu farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Pesaran (2007)’de birim kök sınaması uygulanırken, gecikmeli yatay kesitsel ortalamalar ve tekli faktör modelinden geçen yatay kesitsel bağımlılığı yakalayabilmek için birinci farkları içeren standart ADF regresyonu kullanılmaktadır (Baltagi vd. 2007:230). Bu test istatistiği yatay kesitsel ADF veya CADF (Cross-sectionally ADF) olarak tanımlanmaktadır.

CADF panel birim kök sınaması IPS (2003) tarafından geliştirilen t-bar, Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen ters ki-kare (veya P testi) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen ters normal (veya Z testi) testlerinin modifiye edilmiş biçimlerini içermektedir (Pesaran, 2007:266). CADF panel birim kök testi ile serilerde incelenen verilerin (ülke, hane, firma) herhangi birisinde meydana gelen bir makroekonomik şokun diğer verileri (ülke, hane, firma) etkileyeceği varsayımını dikkate alan bir yaklaşımdır.

CADF ile paneli oluşturan serilerdeki her bir yatay kesit biriminde (her bir ülke için) birim kök testi yapılabilmektedir. Böylece serilerin durağanlığı, panelin geneli için ve her bir yatay kesit için ayrı ayrı da hesaplanabilmektedir. Her ülkenin zaman etkilerinden farklı etkilendiğini varsayan ve mekansal otokorelasyonu dikkate alan CADF testi, $T > N$ ve $N > T$ durumunda kullanılmaktadır. Bu test istatistiği değerlerini, Pesaran (2007)’in CADF kritik tablo değerleriyle karşılaştırarak her ülke için durağanlık test edilmektedir. CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse boş hipotez reddedilir

ve sadece o ülkenin serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır. CADF test istatistiği aşağıdaki şekilde tahmin edilir:

$$y_{it} = (1-\phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (1)$$

Burada hata terimi u_{it} tek faktörlü olarak;

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada hata terimi u_{it} tek faktörlü olarak şeklinde tanımlanmaktadır. Hata teriminde tanımlanan f_t gözlenemeyen ortak etkileri (common effect), ε_{it} ise birime özgü hataları göstermektedir. Yukarıdaki denklemler ve birim kök hipotezleri aşağıdaki gibi yazmak mümkündür.

$$\Delta Y_{it} = a_i + \beta_i \gamma_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

$H_0: \beta_i = 1$ tüm i 'ler için (Seri durağan değildir.)

$H_1: \beta_i < 1$ $i = 1, 2, \dots, N_1$, $\beta_i = 1$ $i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$. (Seri durağandır.)

Ayrıca her bir yatay kesite (ülkelere) ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için birim kök test istatistiği olan CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) elde edilebilir (Pesaran, 2007). CADF test istatistiği değerleri hesaplandıktan sonra CIPS istatistik değerleri de aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF \quad (4)$$

Burada tanımlanan CIPS Pesaran (2007)'nin tanımladığı ilk test istatistiğidir. CIPS istatistiğinin bileşik asimptotik dağılımı standart değildir ve kritik değerler farklı N ve T için farklı değerler almaktadır. Elde edilen CADF ve CIPS test istatistiği değerleri Pesaran tarafından Monte Carlo simülasyonları ile oluşturulan, makalesindeki kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmakta ve durağanlık için hipotezler sınanmaktadır. Elde edilen değerler, CADF ve CIPS test sonucunda ortaya çıkan istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması durumunda reddedilmekte ve ilgili birim-panel geneli için alternatif hipotez kabul edilmektedir (Pesaran, 2007:267).

Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını analiz etmek için çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemlerden en sık kullanılanları Breusch-Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran-Yamagata (2004) yatay bağımlılık testleridir. Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen CDLM1 (Lagrange Multiplier) testi, N sabit, $T \rightarrow \infty$ iken kullanılır. Test aşağıdaki LM istatistiğine dayanmaktadır (Pesaran vd., 2007:2):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \quad (5)$$

Breusch-Pagan (1980) testi için boş hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0 : Yatay kesitler arasında ilişki yoktur.

H_1 : Yatay kesitler arasında ilişki vardır.

Sistemi etkileyen kalıcı şoklara rağmen, değişkenler arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin varlığı mümkün olmaktadır ve bu ilişkinin de test edilmesi gerekmektedir. Panel Birim Kök Testleri gibi panel eşbütünlük testlerini kullanmanın zaman serisine eşbütünlük uygulanmasına göre avantajı, testlerin gücünü artmasıdır (Tatoğlu, 2015:233). Geleneksel panel veri uygulamalarında, makroekonomik verilerin durağan olmaması durumunda, yapılan analizlerde gerçeği yansıtmayan

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

sonuçların elde edilmesine neden olabilmektedir. Panel veri serileri arasındaki uzun dönem ilişkisi incelemek amacıyla eşbütünleşme testleri geliştirilmiştir.

Çalışmada Westerlund (2007) tarafından panel veride yeni hata düzeltme yöntemlerine dayalı eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Bu testler kalıntı dinamikleri yerine yapısal dinamiklere dayalı olarak dört yeni panel eşbütünleşme testini içermektedir. Panel eşbütünleşme testlerindeki ilk iki test, grup ortalama istatistiklerini; son iki test ise panel istatistiklerini göstermektedir. Panel istatistikleri, panelin yatay kesit boyutundaki hata düzeltme ile ilgili bilginin biraraya getirilmesi ile oluşmaktadır. Grup ortalama istatistikleri ise bu bilgileri kullanmamaktadır. Testler arasındaki ayırım, alternatif hipotez testlerine dayanmaktadır (Westerlund, 2007:710-712).

Hata düzeltme modeli temelli dört testten ikisinde alternatif hipotez panelin bütün (genel, ortak) olarak eşbütünleşik olduğu şeklinde oluşturulmuştur. Diğer iki testte ise alternatif hipotez en az bir birimin eşbütünleşik olduğu şeklindedir. Westerlund hata düzeltme testinde panel istatistiklerin hesaplanmasında ilk olarak aşağıdaki denklem ile tahmin edilmektedir.

$$\Delta Y_{it} = \delta_i d_t + \lambda_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} a_{ij} \Delta Y_{it} + \sum_{j=0}^{\rho_i} \lambda_i \Delta x_{it-j} + e_t \quad (6)$$

$$\Delta Y_{it-1} = \delta_i d_t + \lambda_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} a_{ij} \Delta Y_{it} + \sum_{j=0}^{\rho_i} \lambda_i \Delta x_{it-j} + \varepsilon_t$$

Yukardaki modelde edilen sonuçtan sonra panelin tamamı için hata düzeltme katsayısı ve bunun standart hatası hesaplanmaktadır.

$$\alpha_i = \left[\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\gamma_{it-1})^2 \right]^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{a_{i(1)}} \gamma_{it-1} \Delta Y_{it} \quad (7)$$

$$S.E. (a_i) = \left[(S_N)^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \gamma_{it-1}^2 \right]^{-1/2}$$

Son olarak, panel eşbütünleşme istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$P_t = \frac{a}{S.E. (a)} \sim N(0,1) \quad (8)$$

$$P_a = T_a \sim N(0,1)$$

Yukarıda üç aşamada hesaplanan panel istatistiklerine ait boş ve alternatif hipotez şu şekilde ifade edilmektedir:

H_0 : $a_i=0$ bütün yatay kesit birimleri için eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : $a_i= a < 0$ bütün yatay kesit birimleri için eşbütünleşme ilişkisi vardır.

8. Literatür Özeti

Ekonomik özgürlüğü temsil eden parametreler ile DYY arası ilişkilere yönelik ampirik bulgulara bakıldığında yabancı yatırımcıların yatırım kararlarında, yatırım yapacakları ülkelerin bir dizi makro ekonomik faktörlerinin yanısıra ekonomik özgürlük düzeyini de belirleyen unsurları dikkate

aldıkları görülmektedir. DYY kaynaklı ülke ekonomilerine giren sermayeden dolayı yaratılan yeni fiziki yatırımların, ev sahibi ülke ekonomisinde istihdam artışı yaratması ile birlikte üretim bilgisi, teknoloji ile yönetim bilgisi ve küresel iş deneyimi transfer edilmektedir. Bunun sonucunda ekonomik özgürlükleri yüksek ülkelerin DYY çekmesinden ötürü ekonomik büyümeleri daha hızlı gerçekleşmektedir.

Bengoa ve Sanchez-Robles (2003); 1970-1999 dönemleri arasında 18 Latin Amerika ülkesi için ekonomik özgürlükler, doğrudan yabancı yatırımlar ve iktisadi büyüme arasındaki etkileşimi panel veri analizleri yardımıyla incelemiştir. Panel veri analizleri sonucunda artan ekonomik özgürlüklerin sonucunda DYY'lerin ülkelere girişi hızlandırdığı ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme sürecini hızlandırdığı tespitine ulaşmıştır.

Kapuria (2007), DYY ile ekonomik özgürlükler seviyesi arasındaki ilişkiyi bir grup gelişmekte olan ülke üzerinde incelemiştir. Çalışmada, Heritage Vakfı ve Fraser Enstitüsü ekonomik özgürlükler endeksleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, DYY girişlerini belirlemede ekonomik özgürlük endeksinin tümü kullanıldığında sonuçlar istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Alt ekonomik özgürlük endekslerinden mülkiyet haklarındaki artışlar ve hükümetin ekonomiye yönelik müdahaleleri ile sermaye girişleri ve doğrudan yabancı yatırım üzerindeki engellemelerde meydana gelen azalmalar doğrudan yabancı sermaye girişlerini arttırmaktadır.

Caetano ve Caleiro (2009), Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri (MENA) ile Avrupa Birliği (AB)'ne üye ülkelerin Ekonomik Özgürlükler Endeks puanlarını baz alarak, UNCTAD DYY endeksine göre, bu ülkelerin çekebildikleri DYY üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Ekonomik özgürlük endeksi puanlarının ülkelerin çekebildikleri DYY ile doğru orantılı olduğunu bulmuşlardır. Çalışmada ayrıca, yolsuzluk ve şeffaflık düzeylerinin DYY yatırımlarını önemli derecede etkilediğini göstermektedir.

Azman-Saini, Baharumshah ve Law (2010) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için DYY ile ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arası etkileşime üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda, DYY yapan çok uluslu şirketlerin ekonomik özgürlük ortamına ilişkin unsurlarla desteklenmeleri durumunda ülkelerin ekonomik büyümelerini pozitif etkiledikleri ortaya konulmaktadır.

Pourshahabi, vd. (2011), OECD ülkelerinin 1997-2007 dönemine ait verilerinden hareketle ekonomik özgürlükler, beşeri sermaye, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif ancak anlamsız bir etkisi olduğunu kaydetmişlerdir. Bunun yanında modellerindeki değişkenlerden siyasal istikrar, beşeri sermaye ve düşük enflasyon düzeyinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığını tespit etmişlerdir.

Pearson vd. (2012) panel veri analiz yöntemi ile 1984-2007 arasında ABD'nin 50 eyaleti üzerinde ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme, DYY, işsizlik oranları ve kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik özgürlüklerin ve ekonomik büyüme oranlarının DYY pozitif şekilde etkilediği görülmüştür. Ancak, kişi başına düşen gelir ve işsizlik oranının DYY üzerinde önemli ölçüde olumsuz etki yarattığı sonucuna varılmıştır.

Ajide ve Eregha (2014) tarafından yapılan çalışmada 1995-2010 dönemleri arasında seçilmiş 12 Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu (ECOWAS) ülkelerinde, ekonomik özgürlükler ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ekonomik özgürlükler ile DYY arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit edilmiştir.

Moussa, vd., (2015) tarafından yapılan çalışmada, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımların ülkelere girişleri üzerindeki makroekonomik etkilerini 1995-2013 yılları baz

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

alınarak 156 ülke üzerinden incelemişlerdir. Çalışmada ayrıca, ekonomik özgürlüklerin DYY üzerindeki etkisini küresel boyutuyla birlikte bölgesel olarakta incelemiştir. Analiz sonucunda ekonomik özgürlükler ile DYY arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit edilmiştir.

Hossain (2016), tarafından yapılan çalışmada 1998-2014 dönemleri arasında 79 gelişmekte olan ülkede ekonomik özgürlükler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, Heritage Vakfı ekonomik özgürlükler endeksi baz alınmış olup, endeks özgürlük bileşenleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığı görülmüştür. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi hızlandığı görülmüştür.

Zghidi vd., (2016), tarafından yapılan çalışmada ekonomik özgürlük, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki dört Kuzey Afrika ülkesi (Tunus, Fas, Cezayir, Mısır) için 1980-2013 dönemleri arasında analiz edilmiştir. Çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkiye rastlanılmıştır. Ayrıca ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları için tamamlayıcı nitelikte olduğu görülmüştür.

Badri ve Sheshgelani (2017), tarafından yapılan çalışmada 2001-2013 dönemleri arasında 10 gelişmekte olan ülkede ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz bulguları, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, gelişmiş serbest piyasa ve finansal gelişim endeksi DYY ülkeye çekilmesinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olan faktörlerdendir.

Imtiaz ve Bashir (2017), tarafından yapılan çalışmada 1995-2014 dönemleri arasında beş Güney Asya ülkesinde (Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Nepal, Sri Lanka) ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Heritage Vakfı ekonomik özgürlükler endeksi kullanılmıştır. Analiz bulguları, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığını göstermiştir.

Kazemi ve Saini (2017) tarafından yapılan çalışmada 1981-2010 dönemleri arasında ele alınan 87 ülkede, ekonomik özgürlükler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve demokrasi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Panel GMM yönteminin kullanıldığı çalışmada analiz bulguları, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Analiz bulguları, demokrasinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmede önemli bir rolünün olmadığını göstermiştir.

Literatürde ekonomik özgürlükler ile DYY ile büyüme arasında olumsuz korelasyonun olduğunu gösteren az sayıda çalışmada bulunmaktadır. Herzer (2010), DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye 44 gelişmekte olan ülke üzerinden panel veri analiz yöntemiyle incelemiştir. DYY ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum ekonomik özgürlüklere ilişkin koşullardan ziyade DYY alan gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik yapılarının daha çok doğal kaynak üretimine bağımlı olmaları ile açıklanmaktadır.

Farklı ülke grupları ve analizlerin yapıldığı çalışma bulguları ekonomik özgürlüklerin dış ticaret, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları için bazı istisnalar hariç son derecede önemli olduğunu göstermektedir.

9. Analiz Bulguları

Ekonomik özgürlükler ile DYY sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleyen modelimizde OECD ülkeleri ekonomik özgürlük düzeyine göre iki sınıfa ayrılarak analiz yapılacaktır. Böylece ekonomik özgürlüklerin etkisi daha açık bir şekilde tespit edilecektir. Bu ayırım yapılırken OECD kapsamındaki ülkelerin her biri için ekonomik özgürlükler verisinin analiz dönemindeki yıllara göre ağırlıklı ortalama değeri hesaplanmış ve medyan değerine göre ülkeler ekonomik özgürlükler değeri yüksek ve düşük olarak iki gruba ayrılmıştır.

Bu amaçla çalışmada ilk önce yatay kesit bağımlılığı ve bunun sonucuna bağlı olarak birim kök testleri yapılacaktır. Daha sonra verilerimiz arasındaki ilişkiyi göstermesi için eşbütünleşme testleri yapılacaktır.

Çalışmada Gauss 10.0 ve Stata 13.0 analiz programlarından yararlanılmıştır. Kullanılan değişkenlerden “ef” Ekonomik Özgürlük Düzeyini, “ftv_gdp” Dış Ticaret Hacmi/GSYİH oranını (% olarak), “cd_gdp” Cari Denge/GSYİH oranını (% olarak), “dyy_gdp” Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GSYİH oranını (% olarak) ifade etmektedir. Çalışma 1995-2015 dönemine ait yıllık verilerden oluşmaktadır.

9.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Verilerimizde $N > T$ olduğu için yatay kesit bağımlılığını ölçen testlerden Breusch-Pagan (1980) testi kullanılmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 4 ve 5’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonucu (Yüksek Puanlı Ülkeler)

	Düzye Sabitli	ve	Düzye/Sabitli Trendli	ve	1. Fark ve Sabitli	1. Fark / Sabitli ve Trendli
ef	35.087 [0.000]		32.363 [0.000]		28.388 [0.000]	29.606 [0.000]
ftv_gdp	70.534 [0.000]		71.061 [0.000]		63.764 [0.000]	63.876 [0.000]
cd_gdp	27.656 [0.000]		28.961 [0.000]		24.230 [0.000]	24.877 [0.000]
dyy_gdp	20.872 [0.000]		21.480 [0.000]		20.731 [0.000]	21.091 [0.000]

Tablo 4’e göre hem düzeyde hem de birinci farklar alınmış şekilde bakıldığında tüm verilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın bir sonraki aşamasında ikinci nesil birim kök testi kullanılacaktır.

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonucu (Düşük Puanlı Ülkeler)

	Düzye Sabitli	ve	Düzye / Sabitli ve Trendli	1. Fark ve Sabitli	1. Fark / Sabitli ve Trendli
Ef	9,029 [0.000]		13,139 [0.000]	19,932 [0.000]	17,41 [0.000]
cd_gdp	19,98 [0.000]		11,101 [0.000]	20,653 [0.000]	7,738 [0.000]
ftv_gdp	31,802 [0.000]		7,155 [0.000]	21,618 [0.000]	13,513 [0.000]
dyy_gdp	2,184 [0.014]		1,036 [0.150]	3,567 [0.000]	0,238 [0.406]

Tablo 5'e göre hem düzeyde hem de birinci farklar alınmış şekilde bakıldığında tüm verilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın bir sonraki aşamasında ikinci nesil birim kök testi kullanılacaktır.

9.2. Birim Kök testi

Çalışmanın bu aşamasında ikinci nesil birim kök testlerinden Peseran (2007) CADF testi tercih edilmiştir. Bu testlerdeki kritik değerler Peseran (2007) makalesinden temin edilmiştir. İki grup için de, panelin geneli için kritik değerler %10, %5 ve %1 seviyelerinde sırasıyla sabitli modelde -2,10/-2,21/-2,40 sabitli ve trendli modelde -2,63/-2,73/-2,92 olarak bulunmuştur. Her bir N değeri için sabitli modelde -3,01/-3,42/-4,32 sabitli ve trendli modelde -3,55/-4,00/-4,96 olarak bulunmuştur.

Tablo 6: Yüksek Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – Ekonomik Özgürlükler

EF	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Avusturalya	1	-2,961	1	-2,74
Avusturya	1	-2,459	1	-1,95
Kanada	1	-2,879	1	-2,54
Şili	1	-2,512	1	-3,11
Danimarka	1	-1,884	1	-3,55*
Estonya	1	-2,334	1	-3,13
Finlandiya	1	-2,511	1	-2,74
Almanya	1	-3,131*	1	-3,32
İzlanda	1	-2,197	1	-2,14
İrlanda	1	-2,653	1	-2,23
Japonya	1	-2,162	1	-1,61
Lüksemburg	3	-4,04*	3	-3,43
Hollanda	1	-2,442	3	-2,56
Yeni Zelanda	1	-2,507	1	-2,63
İsveç	1	-2,504	1	-2,95
İsviçre	1	-2,14	3	-3,53
İngiltere	1	-2,46	3	-3,87*
ABD	1	-1,822	1	-1,77
CIPS Stat		-2.533		-2,77

Sabitli veriler için panelin tümüne bakıldığında %1 anlamlılık düzeyinde H_0 reddedilmektedir. Bu serinin durağan olduğunu gösterir. Tek tek verilere bakıldığında da yalnızca Lüksemburg ve Almanya'nın %10 düzeyinde durağan olduğu, diğer ülkelerin birim kök içerdiği görülmektedir. Ancak sabitli ve trendli verilere bakıldığında ise %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim kök içerdiği görülmektedir. Ülkeler bazında bakıldığında ise İngiltere ve Danimarka hariç (%10 düzeyi için) yine tüm ülkelerin birim kök içerdiği tespit edilmiştir.

Tablo 7: Düşük Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – Ekonomik Özgürlükler

EF	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Belçika	1	-3,721	1	-4,651
Çekya	1	-4,122	1	-3,778
Fransa	1	-3,646	1	-3,164
Yunanistan	1	-2,900	1	-2,718
Macaristan	1	-4,524*	1	-3,916
İsrail	1	-3,039	1	-3,829
İtalya	1	-2,698	1	-2,804
Litvanya	1	-3,378	1	-2,964
Meksika	1	-2,506	1	-2,617
Norveç	1	-5,51***	1	-5,094***
Polonya	1	-2,798	1	-2,908
Portekiz	1	-1,918	1	-2,323
Slovakya	1	-1,302	1	-1,843
Slovenya	2	-1,575	2	-1,892
Güney Kore	1	-1,867	1	-3,309
İspanya	1	-2,669	1	-2,514
Türkiye	2	-2,274	2	-2,731
CIPS Stat		-2,968		-3,121

Sabitli veriler için panelin tümünde seri durağandır. Ülkeler açısından ise Macaristan ve Norveç %1 düzeyinde durağandır; geri kalan ülkelerde birim kök gözlenmiştir. Sabitli ve Trendli veriler için bakıldığında panelin tümünde seri durağan olarak gözlenmiştir. Ülkeler bazında ise yalnızca Norveç için durağan durum tespit edilmiştir.

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

Tablo 8: Yüksek Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – Cari Denge/GSYH

CD_GDP	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Avusturalya	1	-4,864***	1	-5,159***
Avusturya	1	-5,017***	1	-4,828
Kanada	1	-2,365	1	-2,259
Şili	1	-2,604	1	-2,478
Danimarka	1	-2,536	1	-2,456
Estonya	1	-2,214	1	-2,024
Finlandiya	1	-1,614	1	-1,557
Almanya	1	-2,766	1	-2,683
İzlanda	1	-2,365	1	-3,876
İrlanda	1	-3,94	1	-4,629
Japonya	1	-3,334	1	-3,19
Lüksemburg	2	-1,599	4	-2,016
Hollanda	2	-1,515	2	-2,129
Yeni Zelanda	2	-1,362	2	-1,866
İsveç	1	-3,767	1	-3,588
İsviçre	1	-3,075	1	-2,836
İngiltere	1	-2,341	1	-2,136
ABD	1	-2,535	1	-2,69
CIPS Stat		-2,561		-2,619

Sabitli veriler için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu da serinin genel olarak durağan olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ülke bazında bakıldığında ise %1 seviyesinde Avusturya ve Avustralya hariç tüm seriler birim kök içermektedir. Sabitli ve trendli verilere bakıldığında %1 anlamlılık düzeyinde panelin genel olarak birim kök içerdiği; ülkeler bazında ise yine %1 anlamlılık düzeyinde yalnızca Avustralya'nın durağan olduğu; diğer ülkelerin birim köke sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 9: Düşük Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – Cari Denge/GSYH

CD_GDP	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Belçika	1	-2,357	1	-2,265
Çekya	1	-2,296	1	-2,214
Fransa	1	-2,406	1	-2,388
Yunanistan	1	-4,171	1	-3,998
Macaristan	1	-2,546	1	-2,698
İsrail	2	-2,261	2	-3,142
İtalya	2	-2,888	2	-2,9
Litvanya	2	-2,729	2	-2,546
Meksika	2	-3,442	2	-3,207
Norveç	2	-2,47	2	-2,3
Polonya	2	-0,882	2	-0,676
Portekiz	2	-2,058	2	-1,971
Slovakya	2	-2,263	2	-3,55
Slovenya	1	-3,407	1	-3,34
Güney Kore	2	-3,416	2	-3,421
İspanya	1	-2,146	1	-2,108
Türkiye	1	-1,792	1	-1,797
CIPS Stat		-2,561		-2,619

Sabitli veriler için panelin tümünde seri durağandır. Ancak tüm ülkelerde %1 düzeyinde birim kök gözlenmiştir. Sabitli ve Trendli veriler için bakıldığında ise %1 anlamlılık düzeyinde panelin tümünde birim kök gözlenmiştir. Ülkeler bazında da tüm seriler için birim kök gözlenmiştir.

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

Tablo 10: Yüksek Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları-Dış Ticaret Hacmi/GSYİH

FTV_GDP	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Avustralya	1	-4,573*	1	-3,935
Avusturya	1	-4,632*	1	-3,808
Kanada	1	-5,097*	1	-4,258
Şili	1	-2,781	1	-2,672
Danimarka	1	-3,086	1	-2,967
Estonya	1	-3,05	1	-2,937
Finlandiya	1	-3,004	1	-3,209
Almanya	1	-2,783	1	-2,994
İzlanda	1	-2,636	1	-3,09
İrlanda	1	-2,449	1	-2,956
Japonya	1	-2,451	1	-2,719
Lüksemburg	1	-2,789	1	-3,011
Hollanda	1	-3,383	1	-3,38
Yeni Zelanda	1	-2,755	1	-2,705
İsveç	1	-2,973	1	-2,852
İsviçre	1	-2,459	1	-2,784
İngiltere	1	-2,857	1	-2,944
ABD	1	-3,11	1	-3,156
CIPS Stat		-3,159		-3,132

Sabitli veriler için H_0 hipotezi reddedilmiş ve serinin durağan olduğu ortaya konulmuştur. Ülke bazında ise yalnızca Avustralya, Avusturya ve Kanada'nın verilerinin durağan; diğer ülkelerin ise birim köklü olduğu görülmektedir. Sabitli ve Trendli veriler için ise, panel istatistiği serinin durağan olduğunu göstermektedir. Ancak tek tek ülkelere bakıldığında ise %1 düzeyinde tüm ülkelerin birim kök içerdiği görülmektedir.

Tablo 11: Düşük Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – Dış Ticaret Hacmi/GSYİH

FTV_GDP	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Belçika	3	-5,053*	3	-4,56
Çekya	1	-3,883	1	-3,826
Fransa	1	-3,768	1	-3,889
Yunanistan	1	-5,384***	1	-5,152***
Macaristan	1	-3,681	1	-3,577
İsrail	1	-3,19	1	-3,352
İtalya	1	-3,198	1	-3,4
Litvanya	1	-3,034	1	-3,18
Meksika	1	-2,901	1	-5,229***
Norveç	1	-2,829	1	-2,968
Polanya	1	-4,089	1	-3,938
Portekiz	1	-4,563***	1	-4,455
Slovakya	1	-4,065	1	-3,898
Slovenya	1	-3,832	1	-3,684
Güney Kore	1	-2,906	1	-2,79
İspanya	1	-2,354	1	-2,369
Türkiye	1	-2,096	1	-2,016
CIPS Stat		-3,578		-3,664

Sabitli veriler için panelin tümünde seri durağandır. Ülkelerde ise %1 düzeyinde Belçika, Yunanistan ve Portekiz hariç birim kök gözlenmiştir. Sabitli ve Trendli veriler için bakıldığında ise panelin tümünde durağan durum gözlenmiştir. Ülkeler bazında ise Yunanistan ve Meksika durağan durumda; diğer ülkeler ise birim köklü olarak çıkmıştır.

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

Tablo 12: Yüksek Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – DYY/GSYİH

DYY	Düzye ve Sabitli		Düzye / Sabitli ve Trendli	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Avustralya	1	-3,69	1	-3,557
Avusturya	3	-3,476	3	-2,992
Kanada	1	-2,906	1	-2,901
Şili	4	-4,492***	4	-0,804
Danimarka	3	-1,008	3	-1,025
Estonya	3	-2,709	3	-3,245
Finlandiya	3	-2,15	3	-2,031
Almanya	3	-4,69***	3	-4,301
İzlanda	1	-2,453	1	-2,796
İrlanda	2	-4,093	2	-4,069
Japonya	3	-2,346	3	-2,499
Lüksemburg	2	-4,415***	2	-4,294
Hollanda	1	-3,787	1	-3,689
Yeni Zelanda	4	-2,385	4	-2,158
İsveç	1	-3,298	1	-3,222
İsviçre	1	-3,347	1	-3,353
İngiltere	1	-2,582	1	-2,485
ABD	1	-3,216	1	-3,282
CIPS Stat		-3,17		-2,928

Sabitli veriler için H_0 hipotezi reddedilmiş ve serinin durağan olduğu ortaya konulmuştur. Ülke bazında ise yalnızca Şili, Almanya ve Lüksemburg'un verilerinin durağan; diğer ülkelerin ise birim köklü olduğu görülmektedir. Sabitli ve Trendli veriler için ise, panel istatistiği serinin durağan olduğunu göstermektedir. Ancak tek tek ülkelere bakıldığında ise %1 düzeyinde tüm ülkelerin birim kök içerdiği görülmektedir.

Tablo 13: Düşük Puanlı Ülkeler İçin Birim Kök Test Sonuçları – DYY/GSYİH

DYY	Düzeyde ve Sabitli		Düzeyde / Sabitli ve	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
Belçika	2	-1,534	2	-1,829
Çekya	1	-1,940	1	-1,977
Fransa	1	-2,864	1	-2,505
Yunanistan	1	-3,686	1	-3,996
Macaristan	1	-3,358	1	-3,904
İsrail	1	-3,360	1	-3,261
İtalya	1	-5,636***	1	-5,875
Litvanya	1	-2,512	1	-2,703
Meksika	1	-0,433	2	-2,01
Norveç	1	-5,882***	1	-5,577
Polonya	1	-3,134	1	-3,352
Portekiz	1	-3,591	1	-3,471
Slovakya	1	-4,716**	1	-4,407
Slovenya	1	-2,499	1	-3,07
Güney Kore	1	-1,523	1	-1,173
İspanya	1	-1,560	1	-1,281
Türkiye	1	-1,216	1	-1,893
CIPS Stat		-2,908		-3,076

Sabitli veriler için panelin tümünde seri durağandır. Ülkelerde ise %1 düzeyinde İtalya, Norveç ve Slovakya hariç birim kök gözlenmiştir. Sabitli ve Trendli veriler için bakıldığında ise panelin tümünde durağan durum gözlenmiştir. Ülkeler bazında ise İtalya ve Norveç durağan durumda; diğer ülkeler ise birim köklü olarak çıkmıştır. Verilerimiz birim köklü çıktığı için bir sonraki aşamada temel değişkenlerin I(0) veya I(1) olmasının sonuçları etkilemediği ikinci nesil eşbütünleşme testlerinden Westerlund (2007) testi uygulanacaktır.

9.3. Eşbütünleşme Testi

Çalışmanın bu aşamasında Westerlund (2007) testi uygulanmıştır.

Tablo 14: Panel Eşbütünleşme Testi (Yüksek Puanlı Ülkeler İçin) – Ekonomik Özgürlüklerden Cari Denge /GSYİH Oranına

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-2,897	-5,27
G_a	-7,395	-0,151*
P_t	-10,144	-3,838
P_a	-8,862	-4,166

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi red edilmiştir. Bu durum Ekonomik Özgürlükler ile Cari Denge/GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 15: Panel Eşbütünleşme Testi (Yüksek Puanlı Ülkeler İçin) – Cari Denge/GSYİH Oranından Ekonomik Özgürlüklere

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-11,737	-47,454
G_a	-4.495	2,119*
P_t	-6.127	0,128*
P_a	-4.440	-0,078*

Sonuç olarak G_t istatistiği hariç H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum Cari Denge/GSYİH ile Ekonomik Özgürlükler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını red etmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir.

Tablo 16: Panel Eşbütünleşme Testi (Yüksek Puanlı Ülkeler İçin) – Ekonomik Özgürlüklerden Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranına

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-17,191	-73,483
G_a	-8,43	-0,962*
P_t	-9,8	-3,498
P_a	-9,462	-4,721

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi red edilmiştir. Bu durum Ekonomik Özgürlükler ile Dış Ticaret Hacmi/GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 17: Panel Eşbütünleşme Testi (Yüksek Puanlı Ülkeler İçin) – Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranından Ekonomik Özgürlüklere

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-13,281	-54,82
G_a	-5,214	1,556*
P_t	-11,551	-5,226
P_a	-4,958	-0,557*

Sonuç olarak G_t istatistiği hariç H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum Dış Ticaret Hami/GSYİH oranı ile Ekonomik Özgürlükler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını red etmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 18: Panel Eşbütünleşme Testi (Yüksek Puanlı Ülkeler İçin) – Ekonomik Özgürlüklerden DYY/GSYİH Oranına

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-2,122	-1,571**
G_a	-3,553	2,856
P_t	-7,642	-1,368**
P_a	-5,561	-1,115*

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum Ekonomik Özgürlükler ile DYY/GSYİH oranı arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını red etmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 19: Panel Eşbütünleşme Testi (Yüksek Puanlı Ülkeler İçin) – DYY/GSYİH Oranından Ekonomik Özgürlüklere

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-7,054	-25,109
G_a	-9,669	-1,932***
P_t	-11,802	-5,474
P_a	-9,786	-5,021

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi red edilmiştir. DYY/GSYİH oranı ile Ekonomik Özgürlükler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 20: Panel Eşbütünleşme Testi (Düşük Puanlı Ülkeler İçin) – Ekonomik Özgürlüklerden Cari Denge /GSYİH Oranına

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-14,079	-56,978
G_a	-6,976	0,172*
P_t	-13,879	-7,699
P_a	-8,527	-3,749

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi red edilmiştir. Bu durum Ekonomik Özgürlükler ile Cari Denge/GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 21: Panel Eşbütünleşme Testi (Düşük Puanlı Ülkeler İçin) – Cari Denge/GSYİH Oranından Ekonomik Özgürlüklere

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-14,293	-57,969
G_a	-8,562	-1,035*
P_t	-6,564	-0,478*
P_a	-7,726	-3,028

Sonuç olarak G_a ve P_t istatistiği hariç H_0 hipotezi red edilmiştir. Bu durum Cari Denge/GSYİH oranından Ekonomik Özgürlükler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 22: Panel Eşbütünleşme Testi (Düşük Puanlı Ülkeler İçin) – Ekonomik Özgürlüklerden Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranına

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-4,128	-10,829
G_a	-6,035	0,888*
P_t	-8,475	-2,364
P_a	-6,926	-2,309***

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Bu durum Ekonomik Özgürlükler ile Dış Ticaret Hacmi/GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 23: Panel Eşbütünleşme Testi (Düşük Puanlı Ülkeler İçin) – Dış Ticaret Hacmi/GSYİH Oranından Ekonomik Özgürlüklere

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-18,287	-76,493
G_a	-3,658	2,696*
P_t	-3,705	2,344*
P_a	-3,129	1,103*

Sonuç olarak G_t istatistiği hariç H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum Dış Ticaret Hacmi/GSYİH ile Ekonomik Özgürlükler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını red etmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 24: Panel Eşbütünleşme Testi (Düşük Puanlı Ülkeler İçin) – DYY/GSYİH Oranından Ekonomik Özgürlüklere

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-11,264	-43,921
G_a	-8,964	-1,341**
P_t	-9,853	-3,725
P_a	-5,340	-0,885*

Sonuç olarak P_a istatistiği hariç H_0 hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Bu durum, test istatistiklerine bakıldığında %10 anlamlılık düzeyinde DYY/GSYİH oranından Ekonomik Özgürlüklere doğru eşbütünleşme ilişkisi kabul edilmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 25: Panel Eşbütünleşme Testi (Düşük Puanlı Ülkeler İçin) – Ekonomik Özgürlüklerden DYY/GSYİH Oranına

İstatistik	Değer	Z Değeri
G_t	-13,644	-54,961
G_a	-7,834	-0,481*
P_t	-10,726	-4,587
P_a	-8,560	-3,778

Sonuç olarak G_a istatistiği hariç H_0 hipotezi red edilmiştir. Bu durum Ekonomik Özgürlükler ile DYY/GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Adam Smith 1776'da "Ulusların Zenginliği" adlı eserinden yola çıkarak ele aldığı ekonomik kalkınma, refah ve ekonomik özgürlük teorilerinde, ekonomik kalkınmanın, refahın ve özgürlüğün devlet müdahalesinin en az düzeyde tutulduğu ve özel sektöründe en fazla hareket alanına ve serbestliğine sahip olduğu bir piyasanın dünya refahını artıracığını savunmuştur. 17. Yüzyıl sonralarına doğru, Smith tarafından ortaya atılan bu teori, günümüz ülke ekonomilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisinden sonra geliştirilen tüm rekabet teorileri, bu teorinin geliştirilmiş versiyonları olarak kabul edilmektedir. Bunun başlıca sebebi, gelişmiş ülkelerin rekabet gücü elde edebilmek için yönetim ve üretim süreçlerini en uygun evsahibi ülkelere taşıması ve gelişmekte olan ülkelerin de serbest piyasa ekonomisi yapı içerisinde aynı yola başvurmaları olarak özetlenebilir. Sınır dışına çıkmaya başlayan bu küresel sermayenin, Doğrudan Yabancı Yatırımların ekonomiler açısından önemi ortaya çıkarmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımın yapıldığı ülkede bir dizi katma değer yaratmaktadır. Öncelikle getirdiği uzun süreli sermaye ve yaptıkları fiziki yatırımlar ile ekonomik büyümenin hızlandırmakta, istihdam alanlara yaratmakta, getirdiği teknoloji ile geldiği sektördeki teknik bilgi birikimini ve dış ticaret hacmini artırmakta ve dış ticaret açığının azaltılmasına destek vermektedir. Bu tür iktisadi kalkınmaya yönelik destekleyici faktörler gözönüne alındığında doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmenin sadece gelişmekte veya az gelişmiş ülkeler için değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümeleri istikrarlı bir şekilde devam ettirebilmesi için de önem arz etmektedirler.

Doğrudan yabancı yatırımlar genel itibariyle çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Çok uluslu şirketler yatırım yapmayı planladıkları ülkelere birden fazla faktörü göz önünde bulundurmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik belirsizliklerin düşük, ekonomik özgürlüklerin yüksek, bürokratik engellerin minimize edilmiş, devlet müdahaleciliğinin hiç olmadığı veya çok az olduğu, hukuk üstünlüğünün en yüksek ve serbest piyasa ekonomi şartlarını içinde barındıran ülke ekonomilerini tercih etmektedirler. Bu yukarıda sayılan maddelerin tümü ekonomik özgürlükler endeksi bileşenleri içinde yer almaktadır. Bu da, çok uluslu şirketlerin yatırımlarını planlarken ekonomik özgürlükleri yüksek olan ülkeleri tercih etmelerine yol açmaktadır.

Heritage Vakfı ile Wall Street Journal tarafından her yıl yayınlanan ekonomik özgürlükler endeksine göre, küreselleşmenin de etkisiyle ülkelerin ekonomik açıdan daha özgür hale getirildiği saptanmıştır. Uluslararası ticaretteki tarife ve tarife dışı engellerin minimize edilmesiyle beraber küresel ticaret artmakta ve ekonomik özgürlüklerin önü açılmaktadır.

Heritage Vakfı ve Wall Street Journal tarafından yayınlanan ekonomik özgürlükler, 12 altbileşende oluşmaktadır. Bu ekonomik özgürlüklerden bazıları ekonominin yatırım ve ticaret açıklığını ölçerken; bazıları bireysel düzeyde ekonomik özgürlük ve işgücü ve finansal kaynakların kullanımı için bireysel özgürlüklerin ölçümü ile ilgilenmektedir. Ekonomik Özgürlükler Endeksi; (ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük, iş özgürlüğü, mali sağlamlılık, parasal özgürlük, emek özgürlüğü, kamu harcamaları, kamusal bütünlük, adli etkililik, vergi yükü ve mülkiyet hakları özgürlüğünden oluşmaktadır. 2018 yılı itibariye Heritage Vakfı'nın ekonomik özgürlükler endeksine göre OECD ülkelerin 1995-2015 dönemleri arasında ekonomik özgürlükler ortalamasının her yıl daha da yükseldiğini göstermektedir.

Bu çalışma, ekonomik özgürlükler endeksine OECD üyesi ülkeler açısından yaklaşmaktadır. OECD'yi oluşturan ülkelerin farklı ekonomik özgürlük ve gelişmişlik seviyesine sahip olmasından kaynaklı OECD ülkeleri yüksek ve düşük ekonomik özgürlük puanına sahip ülke grupları şeklinde iki sınıfa ayrılmıştır. Ekonomik Özgürlüklerin dış ticaret rekabet gücü ile ilişkisini, Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GSYİH, Cari Denge/GSYİH ve Dış Ticaret Hacmi/GSYİH verilerini kullanarak panel veri analizi ile incelenmiştir. Bu çalışma ile söz konusu ilişki ülkelerin dış ticarete rekabet gücünü belirleyen faktörler üzerinden daha geniş bir çerçevede ele alınmakta, yapılan ampirik çalışma bu teorik zemine oturtularak literatüre yeni bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, OECD bünyesindeki ülkelerdeki ekonomik özgürlüklerin seviyesi ile doğrudan yabancı yatırımlar, cari denge ve dış ticaret hacmi arasında genel itibariyle bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik özgürlük düzeyi görece yüksek olan ülkelerde Ekonomik Özgürlükler Endeksi ile Cari Denge/GSYİH, Dış Ticaret Hacmi/GSYİH oranları arasında uzun dönemli ilişki tespit edilebilirken, Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GSYİH oranları arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum söz konusu ülkelerin yabancı sermaye hareketlerinde belirleyici güçte rol almaları ve dolayısıyla kendi ekonomik özgürlük düzeylerini dayattığı şeklinde yorumlanabilir. Ekonomik özgürlük endeksi bileşenleri itibariyle hukukun üstünlüğü, kamunun ekonomideki büyüklüğü, yasal düzenlemelerde etkinlik ve piyasaların açıklığı üzerinde

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

hesaplanmaktadır. Bu grup içindeki ülkeler kurumsal altyapılarını uzun zaman önce oluşturmuş ve kolay kolay değişikliğe gitmeyen ülkeler oldukları için, doğrudan yabancı yatırımlar gibi etkisi diğerlerine kıyasla daha uzun vadede ortaya çıkan ve görece daha kalıcı olan bir değişken ile aralarında ilişki kurulamaması normal karşılanabilmelidir.

Ekonomik özgürlük düzeyi görece düşük olan ülkeler için yapılan analizde ise her üç değişken ile Ekonomik Özgürlük Endeksi verileri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmiştir. Bu grubun içinde kısmen eski Doğu Blok'u ülkelerinin (Çekya, Macaristan, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya) ve kısmen de ekonomisini geliştirmiş ülkelere önerilen/dayatılan yapısal uyum programları çerçevesinde şekillendirmiş ya da sık sık ekonomik kriz yaşadığı için yabancı yatırımlara ihtiyacı daha yüksek olan ülkelerin (Türkiye, İspanya, İtalya, Yunanistan, Portekiz) bulunuyor olması uzun dönemli ilişkinin varlığı konusunda bir açıklayıcı neden olabilir. Yabancı yatırımların ülkeye gelmesi, dış ticarete kota, vb. yasaklamalarla mücadele, ihracat için ithalata bağımlılık gibi nedenler, söz konusu ülkelerin uluslararası ticarete rekabet için ekonomik özgürlükler düzeyinde etkili olabilecek unsurlarını değiştirmelerine yol açabilir.

Kaynakça

- Ak, Gökhan (2015). John Staurt Mill Düşününde Bireyin Özgürlüğü, *EUL Journal Of Social Sciences (VI-I) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran, S. 37-61.
- Ajide, Kazeem B. & Eregha, Perekunah. Economic Freedom and FDI in ECOWAS Countries: A Panel Data Analysis, *Applied Econometrics and International Development*, 14(2), 163-173.
- Appleyard, Denis R.& Field, Alfred. (1998). *International Economics*, New York: Mc Graw Hill.
- Azman – Saini, Ahmad Z. Baharumshah & Siong H. Law (2010). FDI, Economic Freedom And Economic Growth: International Evidence. *Economic Modelling*, Vol. 27 Issue 5, 1079-1089.
- Badri, Arash Ketabforoush&Aidin Poorabdollahi Sheshgelani, (2017). Economic Freedom And FDI In Selected Developing Countries. *Noble International Journal Of Economics And Financial Research* Vol. 2, No. 5, Pp: 82-87.
- Baltagi, Badi H. (2013). *Econometric Analysis of Panel Data* (5. Edition). U.K.: John Wiley & Sons Ltd.
- Baltagi, Badi H. & Pesaran, M. Hashem, "Heterogeneity and Cross Section Dependence in Panel Data Models: Theory and Applications", *Journal of Applied Econometrics*, 22, 2007, pp. 232-232.
- Barro, Robert J. (1998). *Determinants Of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*, London: MIT Press Books.
- Bengoa Marta & Sanchez- Robles B. (2003). FDI, Economic Freedom And Growth: New Evidence From Latin America. *European Journal Of Political Economy* 19, S. 529-45.
- Bergstrand, Jeffrey H. (1990). The Heckscher – Ohlin – Samuelson Model, The Linder Hypothesis And The Determinants Of Bilateral Intra Industry Trade. *The Economic Journal* 100 (403), 1216-1229.
- Blomström, Magnus & Kokko, Ari (1997). *The Impact Of Foreign Investment On Host Countries: A Review Of The Empirical Evidence*. World Bank Paper 1745. (Mayıs, 2018) http://documents.worldbank.org/curated/en/992201468765633696/107507322_041117150016/Additional/Multi-Page.Pdf
- Breusch, Trevor S. & Adrian Rodney Pagan(1980) "The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics." *The Review of Economic Studies* 47.1 :239-253.
- Caetano, Jose & Caleiro, Antonio (2009). *Economic Freedom And Foreign Direct Investment - How Different Are The MENA Countries From The EU?*. Universidade De Evora, Documento De Trabalho, No. 2009/02. (Mayıs, 2018), https://www.econstor.eu/bitstream/10419/144148/1/Wp_2009_02.Pdf

- Carlsson, Fredrik and Lundström, Susanna, (2001). Economic Freedom and Growth: Decomposing the Effects, *Working Paper in Economics*, No. 33, January 2001.
- Cushman, David O. (1985). Real Exchange Rate Risk, Expectations And The Level Of Direct Investment, *The Review Of Economics And Statistics*, 67, 297-308.
- Dunning, John H. (1998). Location And The Multinational Enterprise: A Neglected Factor. *Journal Of International Business Studies*. 1998; 29(1):45-66.
- Hayek, Friedrich August (2009). *Economic Freedom And Representative Government*, Fourth Wincott Memorial Lecture Delivered At The Royal Society Of Arts, Web Edition (1973).
- Helleiner, Gerald K. (1973). Manufactured Exports From Less-Developed Countries And Multinational Firms. *Economic Journal*, Vol. 83, S.21-47.
- Heritage Vakfi (2018). *Highlights Of 2018 Index Of Economic Freedom Report*, (Mayıs, 2018) <https://www.heritage.org/trade/report/2018-index-economic-freedom-freedom-trade-key-prosperity>
- Herzer, Dierk (2010). *How Does FDI Really Affect Developing Countries Growth? Economic Modelling*. Discussion Paper 207. Ibero-America Institute For Economic Research.
- Hossain, Shakib (2016). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Economic Growth: Evidence from Developing Countries, *International Journal of Economics and Finance*, C.8, Sayı:11, pp. 200-214.
- Imtiaz, Sadia & Bashir, Malik (2017). Economic Freedom and Foreign Direct Investment in South Asian Countries. *Theoretical and Applied Economics*, C.14, Sayı:2, ss. 281-294.
- Kapuria, Vibha (2007). Economic Freedom and Foreign Direct Investment in Developing Countries, *The Journal of Developing Areas*, 41(1), 143-154.
- Kastrati, Selma K. (2013). The Effects Of Foreign Direct Investments For Host Country's Economy, *European Journal Of Interdisciplinary Studies*, Vol: 5 Issue 1, S.26-38.
- Kazemi, Morteza, Saini, Azman (2017). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Democracy. *Int. Journal of Economics and Management*, C.11, Sayı:1, ss. 1 -15.
- Kılıç, Rehim (2002). *Absolute And Comparative Advantage: Ricardian Model*, Unpublished Lecture Notes, Department Of Economics, Marshall Hall, Michigan State University, East Lansing, USA,
- Lipsey, Robert E. (2004). *Home-And Host-Country Effects Of Foreign Direct Investment. In Challenges To Globalization: Analyzing The Economics*. University Of Chicago Press, Pp. 333-382.
- Macdougall, George Donald .A. (1960). The Benefits And Cost Of Private Foreign Investment Abroad: A Theoretical Approach. *Economic Record*, Vol. 36, S.13-35.
- Meyer, Klaus (1998). *Direct Investment In Economies In Transition*, Aldershot, UK And Northampton, MA, USA: Edward Elgar, S. 59-79.
- Mill, John Stuart (2001). *Essays On Liberty*, Kanada, Kitchener: Batoche Books (1859).
- Moussa Mohamed, Çaha Hawa & Karagöz Murat (2016), "Review of Economic Freedom Impact on FDI: New Evidence from Fragile and Conflict Countries" *Procedia Economics and Finance*, Vol. 38, pp. 163-173.
- OECD (2002). *FDI For Development, Maximising Benefits, Minimising Costs, Overview*. OECD Report, Paris, (Mayıs, 2018) www.oecd.org
- OECD (2012). *Glossary Of Foreign Direct Investment Related Terms*, (Mayıs, 2018), www.oecd.org .
- OECD (2018b). *FDI Statistics*. (Mayıs, 2018), <http://www.oecd.org/corporate/mne/statistics.htm>

Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama

- Pearson, Dennis, Dong Nyonna & il-Joong. Kim (2012). The Relationship between Economic Freedom, State Growth and Foreign Direct Investment in US States, *International Journal of Economics and Finance*; 4(10): 140-146
- Pesaran, M. Hashem, A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 2007, pp. 265-312.
- Porter, Michael (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990. (Republished with a new introduction, 1998.)
- Pourshahabi, Farshid, Mahmoudinia, Davoud & Soderjani, Ehsan S. (2011). FDI, human capital, economic freedom and growth in OECD countries. *Research Journal of International Studies*, 19, 71-81.
- Rehman, A. Adil, I. & Anis, Hafsa (2012). Exchange Rate, J Curve And Debt Burden Of Pakistan *Pakistan Economic And Social Review*, 50, 41-56.
- Rikardo, David (1997). *Ekonomi Politiğin Ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Belge Yayınları, İstanbul (1817).
- Santhirasegaram, Selvarathinam (2007), The Impact of Democratic and Economic Freedom on Economic Growth in Developing Countries: Pooled Cross Country Data Evidence, *Journal of Applied Sciences*, 7(11), 1484-1489.
- Smith, Adam (2015). *Milletlerin Zenginliği*, İş Bankası Kültür Yayınları, (1776).
- Tatoğlu, Ferda Y. (2013). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta.
- Tatoğlu, Ekrem & Glaister, Keith W. (1998) Determinants Of Foreign Direct Investment In Turkey, *Thunderbird International Business Review*, Vol. 40(3), S.279-314, 1998.
- UNCTAD. (2017). *World Investment Report: Performing International Investment Governance*. United Nations, (Mayıs, 2018), http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/Wir2017_En.Pdf
- Verner, Tomas (2015). The Effect Of Economic Freedom On National Competitiveness: Causality From A Panel Of Countries. *Journal Of Economics, Business And Management*, Vol. 3 No: 1, January 2015, S. 150-155.
- Vernon, Raymond (1966). International Investment And International Trade In The Product Cycle. *Quarterly Journal Of Economics* 80, No 2, S. 190-207.
- Westerlund, Joakim (2007), Testing for Error Correction in Panel Data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- World Development Indicators, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> Erişim Tarihi: 25 Mayıs,2018
- Yereli, Ahmet Burçin (2003). *Ekonomik Özgürlükler Ve Türkiyede Devlet Birey İlişkisi*, Ankara: Gazi Yayınevi.
- Zghidi, Nahed, Sghaier, Imen & Abida, Zouheir. (2016). “Does Economic Freedom Enhance the Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in North African Countries? A Panel Data Analysis”. *African Development Review*, C. 28, Sayı:1, ss. 64-74.
- Zimring, Assaf (2015). Testing The Heckscher-Ohlin-Vanek Theory With A Natural Experiment. *Research Seminar In International Economics*. Gerald R. Ford School Of Public Policy. The University Of Michigan Ann Arbor, *Michigan Discussion Paper* No. 642.

**CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BÜYÜK ŞİİRLERİN ‘KÜÇÜK ADAMI’:
MUZAFFER TAYYİP USLU VE DÖNEM EKONOMİSİNE AYNA TUTAN ŞİİRLERİ**

Nesrin FİDANTEN¹

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim AYDIN²

ÖZET

1922-1946 yılları arasında yaşayan Muzaffer Tayyip Uslu yeni ‘ulus devlet’in çocukluk dönemine denk gelen kısacık ömrüne, dönemin ekonomisi ve kültürel yapısına ayna tutan büyük şiirler sığdırmıştır. Muzaffer Tayyip Uslu, yaşadığı dönemde şiire yeni bir soluk getiren, öncülüğünü Orhan Veli Kanık ve iki arkadaşının üstlendiği Garip Akımı’nın getirdiği, eski kalıpları atan ve sokaktaki insanın yaşantısına taşınan yeni şiir anlayışıyla ‘şiirde insanı aramak’ düşüncesini kendisine vizyon edinmiş ve bu doğrultuda şiirler yazmıştır. Bu çalışma, Muzaffer Tayyip Uslu’nun şiirlerinde işlediği temalar bağlamında dönemin sosyo-ekonomik yapısını tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Şiir, Garip Akımı, Muzaffer Tayyip Uslu.

**THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC THE ‘LITTLE MAN’ OF GREAT POETRY:
MUZAFFER TAYYİP USLU AND POEMS REFLECTİNG THE ECONOMİ OF THE
PERİOD**

ABSTRACT

Muzaffer Tayyip Uslu, who lived between 1922 and 1946, has embraced the great poems that mirror the economy can cultural structure of the period to the short life span that corres ponds to the child hood of the new 'nation-state'. Muzaffer Tayyip Uslu brought a new breath to poetry during his life. Orhan Veli Kanık and his two friends made the pioneer of the Garip movement. According to the Garip of movent ignore old patternand with the new understanding of poetry that carries poetry to the life of the people on the street, he has taken the idea of "searching for people in poetry" as a vision and wrote poems in this direction. This study aims to analyze the socio-economic structure of the period in the context of Muzaffer Tayyip Uslu's themes in his poems.

Keywords: Economy of Turkey, Poetry, Garip Movement, Muzaffer Tayyip Uslu.

Makale Gönderim Tarihi / Received : 14.06.2018

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 11.07.2018

¹ Batman Üniversitesi, SBE İktisat ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, nesrinfidanten@gmail.com

² Batman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

1. Giriş

‘Cumhuriyetin ilk günleri gibiydi yüzün.’

İlhan Berk

Birinci kısımda; Muzaffer Tayyip Uslu'nun yaşadığı dönem ele alınarak Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yılları anlatılmaya çalışılmıştır. İmparatorluğunun son dönemlerinde tarih sayfalarında yerini almaya başlayan Osmanlı Devleti'nden hemen sonra oluşan yeni genç oluşum adına 'Türkiye' diyerek koskoca bir imparatorluktan sonra elde tutmaya çalıştığı topraklar için büyük bir çaba göstermiştir. Çalışmanın başrolü olan Muzaffer Tayyip Uslu da bu büyük çabanın gösterildiği yıllarda doğmuş, dönemin bütün koşullarını yaşantısının bütün ayrıntılarında derinden hissetmiştir. Koskoca bir imparatorluktan sonra ayakta kalmaya çalışan yeni "ulus devlet" ilk yıllarını büyük bir yoksulluk içinde geçirmiştir. 19. ve 20. yüzyılın en talihsiz dönemine denk gelen bu genç ülkede savaşın getirdiği insani yıkımlar, ekonomik çöküntü ileri seviyelerde olmuş, ülke gerçek bir siyasi başarı göstererek dışarıda uyguladığı denge politikasıyla kendi iç politikasını toparlamaya çalışmıştır. Genç ülke Batı ile Osmanlı'nın bıraktığı sorunlardan dolayı sürekli ilişkilerden fırsatlar yaratmaya çalışmıştır. Bu yıllar hem dünyanın hem de Türkiye'nin en karanlık ve en yoksul yılları olmuştur.

İkinci kısımda; Şair Muzaffer Tayyip'in yaşadığı dönemde ortaya çıkan Garip Hareketi (I. Yeni) anlatılmaya çalışılmıştır. Edebiyat alanında her dönem olduğu gibi bu dönemde de yeniliklere gidilmiştir. Baş gösteren yepyeni bir akımla eskinin dayattığı bütün kalıplar terk edilmeye çalışılmış, şiir sokakta yaşayan "küçük adam" konu edinmeye başlamıştır. Bu köklü yeniliğin mimarı olan Orhan Veli ve arkadaşları Garip Akımı ile edebiyata yeni bir soluk kazandırmıştır. Muzaffer Tayyip Uslu da bu akımı benimseyen şairlerdendir. Uslu, şiir dilinin anlam bakımından açık ve net olmasını, "şiirde insanı aramak" görüşünü savunarak Garip Akımı çizgisinde bir şairlik tutumunu benimsemiştir.

Genç Cumhuriyet'in ilk yıllarında elbette acılarla dolu süreçler yaşanmış ve bu yıllarda yaşayan insanların hikâyeleri de hayli üzücü olmuştur. Genç ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı dönemin halkına fazlasıyla yansımış, insanların çoğu hayatını büyük bir yoksulluk içinde geçirmiştir.

Üçüncü kısımda; o dönemde yaşayan ve genç yaşta parasızlıktan dolayı tedavi göremeyip verem hastalığından dolayı hayata veda eden Şair Muzaffer Tayyip Uslu'nun hayatı ve şiirleri üzerinden dönemin sosyo-ekonomik koşullarının toplum ve insan üzerindeki etkileri tahlil edilmiştir. Muzaffer Tayyip Uslu'nun şiirini iktisadî terim ve kavramlar ekseninde incelemeyi amaçlayan disiplinler arası niteliği haiz çalışma, bu paralelde şairin şiirlerindeki parasızlık, açlık gibi insani deneyimlerin arka plânıyla ilgilenmektedir.

2. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yaşanılan Mali Sorunlar ve Bu Sorunlarla Birlikte Ekonominin Yeni Oluşturulan 'Ulus Devlet'e Tasfiyesi

Son döneminde ciddi oranda sarsılan Osmanlı ekonomisi, sakin koşullarda yeni "ulus devlet"e tasfiye edilmemiştir. Neredeyse bütün ülkelerin savaş yaşadığı ve savaşlardan dolayı ekonominin de çalkantılı olduğu Osmanlı'nın son yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu bölünüp tarih kitaplarında yerini alırken bir yandan da yeni bir "ulus devlet" ile "Türkiye" inşa edilmeye çalışılmıştır. Ekonomi böyle bir ortamda eski devletten alınıp, yeni devlete tasfiye edilmiştir (Kazgan, 2013: 33).

Osmanlı Devleti yıkılmaya yakın, ekonomik alanda oldukça zor sorunlarla uğraşmıştır. Bu sorunların en önemlileri; savaşlar, alt yapı eksiklikleri, sanayileşememe, borçlanma olarak sıralanabilmektedir. Borçlanmalar yeni oluşturulan 'ulus devlet' içinde önemli bir sorun olmuştur.

Osmanlı Devleti 1854 yılında Kırım Savaşı'nın meydana getirdiği mali yük nedeniyle ilk defa dış borçlanmaya gitmiştir. Ayrıca 1834 yılında da İngilizlerle yaptığı Ticaret Antlaşması'yla ve hemen ardından 1861 yılında diğer ülkelerin avantajı için verilen ticari serbestlikler de devleti büyük bir uçuruma sürüklemiştir. Verilen tavizler Osmanlı'nın ekonomik alanda ilerlemesini durdurarak gitgide gerilemesini de beraberinde getirmiş, bu dönemde ticaret, tezgâhtarlar ve açıldıktan hemen sonra kapanan zayıf fabrikalara bağlı olmuştur. Ekonominin en verimli alanı olan tarım, konulan vergiler (Aşar Vergisi), ihracatta yaşanan sorunlar, emek yetersizliği yüzünden ancak ülke içindeki ihtiyacı karşılayacak kadar azalmıştır. Osmanlı Devleti böyle bir durumda Birinci Dünya Savaşı'na girmiş, sallantıda olan ekonomi neredeyse tamamen çökme noktasına gelmiştir. Ardından girilen Kurtuluş Savaşı ve akabinde yeni bir "ulus devlet" oluşturulmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün "Türk tarihi incelenirse; gerileme ve çöküntü nedenlerinin iktisadî sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadî durumla ilgilidir" ifadesi duruma ışık tutmaktadır (www.tuicakademi.org).

Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan sonra ekonomik buhranlar yaşamıştır. Buhranlar bütçe açıklarıyla başlamış, kaybedilen savaşlar artmış ve savaş giderlerinin artmasıyla devam etmiştir. Sonuçta Batı'nın yaydığı "kapitalist düzen" Osmanlı Toprakları'nda da yayılma göstermiş ve Batı, dünya ekonomisinin en güçlü aktörü haline gelmiştir. Bu durumu müteakip "mali emperyalizm" ise Osmanlı'nın sürekli borçlanmasına sebep olmuştur. Borç veren Batılı Devletler Osmanlı'nın ekonomisine müdahale etmeyi kendilerine verilmiş bir hak olarak görmüş ve ekonomiyi istedikleri yöne çekmeye başlamışlardır (Kalabak, 2014: 323).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda güç kaybettiği ve yarı-sömürgeleşmiş durumuna örgütlü tepkiyi halkı yanına çekerek gösteren aydın kadrolar; oluşan karışıklıklardan fırsat yaratmaya çalışarak gidişatı yönlendirmeye başlamıştır. Batı ile ilişkilerin sonucunda yeni bir eğitim ve zihniyet düşüncesi oluşmuş, diğer yandan da yarı sömürgeleşme sürecinde elde edilen tecrübeler doğrultusunda yeni yollar belirlenmiş ve bu yeni yolda ilerlemeye çalışılmıştır. Tanzimat'la beraber gelen "taklitçi" liberalizm yerine Alman "Ulusçu Ekonomi Modeli" benimsenmiştir. Fransızlardan gelen "ulus" anlayışı Almanların "ulusal ekonomi" anlayışıyla birleştirilerek yeni bir tanım oluşturulmuştur. 26 ya da 46 farklı etnik gruptan oluşan imparatorluktan gelen halk bir üst kimlik oluşturularak tanımlanan "Türk" adı altında toplanmıştır. Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm Diyene" sözü bunun karşılığı olmuştur (Kazgan, 2013: 34).

1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte Yeni Türkiye toplumsal ve insanî çöküşün yanında devam eden savaşların yol açtığı ekonomik çöküşle de mücadele etmiştir. Üretim bu dönemde küçük çaplı işletmelere bağlı kalmıştır. 1923-1932 yılları arasında varlığı olmayan özel sektörün güçlenmesi için özel sektörü destekleyen ekonomik politikalar uygulanmaya çalışılmış, devlet yatırımları yapılmış, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile hammadde ihtiyacı ithal edilmeye başlanmış, İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi milli bankalar faaliyete başlamıştır (Sönmez ve Şimşek, 2011: 95-96).

3. Yıkılan İmparatorluğun Ardından Ayakta Durmaya Çalışan Yeni 'Ulus-Devlet' Türkiye: 1920-1946 Yılları Arası Dönem

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye geçimini tarımla idame ettiren geri kalmış bir ülkedir. Tarımla geçimini sağlamaya çalışan küçük çiftçi diye tanımladığımız büyük grubun vaziyeti kendi geçimine dahi yetmemiştir. Bu dönemde kırsal kesimde toprak sahibi olmayan köylü oranı % 50 civarlarında olmuştur. İzmir ve İstanbul dönemin en gelişmiş şehirleri olmasına rağmen çok küçük bir endüstriye sahiptir. Dolayısıyla Yeni Ulus Devlette sanayileşme Batı'daki gibi aşamalar halinde

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu ve Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri

gerçekleşmemiş, işçiler, bir işçi sınıfı oluşturarak zamanla güçlü bir tabana sahip olamamışlardır. 1909 yılında sendikalaşmayı ve grevi yasaklayan Tatil-i Eşgal Kanunu işçi sınıfının oluşmasının ve güçlenmesinin önünde bir engel olmuştur (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 44).

24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması yabancılara sağlanan bazı ayrıcalıkları ortadan kaldırmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nden kalan borçların % 62,5 oranını Türkiye ödemek zorunda kalmıştır. Borçlar 1954 yılına kadar tasfiye edilmiş, belli bir miktarı daha öncesinde Milletler Cemiyeti tarafından azaltılmıştır (Karabıçak, 2000: 52).

Cumhuriyetten önce Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ortaya çıkan “milli ekonomi” düşüncesi Cumhuriyet Hükümetleri tarafından da benimsenmiştir. Bu dönemde uygulanan ekonomik politikaların temel belirleyicisi bu olmuştur. Cumhuriyet ilan edilmeden önce yapılan İzmir İktisat Kongresi’nin amacı da bir sermaye sınıfı oluşturma ve yabancı sermayeyi çekici faaliyetlerde bulunma olmuştur. Yerli üretimin korunması amacıyla çıkarılan gümrük tarifeleri ve daha önce getirilen Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun kapsamının genişletilmesi, sınaî ürünlerin gümrükten muaf tutulması, Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması ve yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılması gibi konular kongrenin üzerinde durduğu ilk konulardan olmuştur (Ayan, 2017: 272-273).

Ekonomik hayatın ulusallaştırılması girişimcilik deneyimi ve sermaye birikimi olmadan mümkün görünmemiştir. Bu yüzden devlet desteği şart olmuş ve Türkiye bunun farkında olmuştur. Yeni Ulus Devlet kolları sıvayarak yeni ekonomiyi şekillendirmek için ilkin 1924 yılında İş Bankası’nı kurarak bütün kaynaklarıyla desteğe girişmiş, hemen ardından Ziraat Bankası devlet tekelinden alınarak özelleştirilmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası 1925 yılında kurulmuş ve kredi vermekle görevlendirerek, daima Türk girişimcilerinin % 51 oranında daha fazla paya sahip olması şart koşulmuştur. Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927) yine bu dönemde çıkarılarak yeni bir liberal oluşuma doğru demir alınmıştır (Kazgan, 2013: 45).

1929 yılında New York Borsası’nın çöküşüyle patlak veren krizden dolayı Dünyada yeni bir ekonomik ortam arayışına gidilmiştir. Türkiye’de tarım ürünleri fiyatları da bu krizden dolayı ciddi oranda sarsılmış, ekonomisinde tarımın etkisi büyük olan bir ülke için bu durum oldukça zorlayıcı olmuştur. Her ne kadar Türkiye’de ilk yıllarda liberal düşünceye sahip politikalar uygulanmaya çalışılsa da özellikle 1932 yılında devletçilik politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Türk Parasının Korunma Kanunu, Ticarete Tahsisin Men’i ve İhracatın Murakabese Kanunu ile Merkez Bankası kurulmuş ve devlet ekonomide aktif rol oynamaya başlamıştır. Bunların sonucunda özellikle 1930-1939 yılları arasında devletçilik politikaları uygulanmıştır (Öztürk, 2013: 137-138).

1930 yılından itibaren uygulamaya başlanan devletçilik politikalarıyla 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve 1934 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu plan doğrultusunda hammaddelerinin ülke içinden tedarik edileceği 20 fabrika kurulmaya karar verilmiş ve bu fabrikaların devlet tarafından yönetilmesi öngörülmüştür. Bu ölçekte faaliyete giren kamu sermayeli sanayi işletmeler Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın sonucudur. Devlet bu dönemde sanayi sektörüne hâkim en önemli aktör olmuştur. Birinci Sanayi Planı başarıyla zamanından önce uygulanmış ve bu da İkinci Plan için hazırlanılmasına sebep olmuştur. Ancak 1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı sebebiyle İkinci Sanayi Planı askıda kalarak uygulanamamıştır (Ayan, 2017: 279-280).

Devletçilik politikalarına geçilen bu dönemde Osmanlı Devleti’nden kalan borçların çoğunu ödemek zorunda kalan Türkiye yeni dış borçlardan kaçınmıştır. Ancak buna rağmen 1940’a gelmeden dış borçlanmaya gidilmiş borç tutarı 236 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye bununla kalmayıp borçlanmaya devam etmiş İngiltere, Fransa ve Almanya’dan çeşitli tarihlerde krediler alınmış, dış borç 439 milyon dolara yükselmiştir (Karabıçak, 2000: 53).

1940'lerde yaşanan İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de gelir düşmüş, enflasyon hızla yükselmiştir. Bunlara Kasım 1942'de Savaşın ekonomik zorluklarını aşmayı hedefleyen ve edinilmiş servet ve kârlara yönelik bir defaya mahsus çıkarılan Varlık Vergisi, hemen ardından zengin çiftçilerin vergilendirilmesi ile ilgili olarak çıkarılan ancak küçük çiftçiye de dayatılan Toprak Mahsulleri Vergisi gibi büyük ekonomi politikası hataları neden olmuştur (Kazgan, 2013: 61).

Sonuç itibariyle; 1923-1945 yılları arasında ekonomik hayat üç döneme ayrılmaktadır. İlk olarak 1923-1930 yılları arasında uygulanan liberal politikalar, ikinci olarak 1930-1938 yıllarında uygulanan devletçilik politikaları ve üçüncü olarak 1939-1945 yıllarını kapsayan İkinci Dünya Savaşı Dönemi şeklinde ilerlemiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 47-48).

4. Şiiri Sokaktaki 'Küçük Adam'ın Yaşantısına Taşıyan Yeni Anlayış: Garip Akımı

1839 Tanzimat Fermanı ilanından sonra Türk Edebiyatı yeni bir çizgi oluşturmuş; yeni temalar, yeni edebi türler, söyleyiş şekilleri ortaya çıkmış, eski edebiyattan farklı bir şiir anlayışı gelişmiştir. Tanzimat Dönemi ile o yıllarda yaşanan sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik hayat edebiyata da yansımıştır (Mumcu Ay, 2009: 1230-1234).

Geçmişin sayfaları karıştırıldığında şiirin, tüm milletlerin içinde bulunduğu koşullardan beslenerek güçlü bir şekilde var oluşu, önemli olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Türk Milleti'nin de geçmişine bakıldığında şiirin önemli bir yeri olduğu görülür. İslamiyet'ten önce de sonra da varlığını her zaman hissettiren şiir, dönemin sosyo-kültürel, siyasi ve iktisadi ortamına ayna tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin yükseliş, duraklama, gerileme dönemlerinin tamamında şiir her zaman konumunu korumuş ve daima kendini zenginleştiren bir dünyaya sahip olmuştur. Şiir dünyası Osmanlı'nın siyasi koşullarının ağırlaştığı 19 ve 20. yüzyılda yeni konular ve yeni şairleri bünyesine almış, Birinci Tanzimat Dönemi'nde Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa İkinci Tanzimat Dönemi'nde Abdülhak Hamit Tarhan, Recaizade Mahmut Ekrem dönemin yazarları olmuşlardır. Servet-i Fünun Edebiyatı'nda Tefik Fikret, Cenap Şahabettin sembolizm akımı düşünceleriyle dönemin parlayan yıldızları olmuşlardır. Hemen ardından baş gösteren Fecr-i Atî Edebiyatı'nda ise Ahmet Haşim önemli bir şair olmuştur (Aydın ve İşler, 2016: 336).

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla başlayan ve yeni "ulus devlet" in oluşmasıyla devam eden gidişat elbette ki şiir dünyasını da etkilemiş, eskiyi terk eden ve dil konusunda eleştiren yeni bir akım Cumhuriyetin ilanından sonra baş göstermiştir. Şüphesiz ki burada bahsedilen şiir akımı, öncülüğünü Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat Horozcu'nun üstlendiği Garip Akımı bir diğer isimle Birinci Yeni Hareketi olmuştur.

Garip Şiir Akımı'nın üç temsilcisi 1937 yılında "şiirler" başlığı altında 10 tane şiiri Varlık Dergisi'ne göndermişlerdir. Ardından Kanık, Varlık Dergisi'ne yeni akımla ilgili 4 makale yazmış ve bu makaleler sonradan "Garip" adlı kolektif şiir kitabının ön sözüne konmuştur. "Bu ön sözün temel savı, 'eskiye ait olan her şeye karşı çıkmak' tır. Kendilerini 'Garip' olarak adlandırılmaları da bu aykırı ve cüretkâr çıkışın bir ifadesidir. Orhan Veli tarafından yazılan *Garip* ön sözü 'basitlik, sadelik, aleladelik' ilkesinden yola çıkarak konuşma dilini ve halkın beğenisini, 'sıradan / küçük insan'ın yaşama uğraşını merkeze almayı savunur. Ön sözde ölçü, uyak, söz ve anlam sanatları gibi geleneksel şiire ait olan her şeyin terk edilmesi ve başka sanat dallarından yararlanılmaması gerektiğini savunan Orhan Veli, şiirin 'müreffeh sınıfların' değil 'yaşamak hakkını mütemadi bir didişmenin sonunda' kazanan insanların zevkine hitap etmesi gerektiğini ileri sürer" (Karadeniz, 2015: 32-33).

Geçmişten gelen ve sanatın tamamen sanat için olduğunu savunan eski edebiyat anlayışı Kanık ve arkadaşları tarafından oldukça eleştirilmiş, 'mühim olan kelimeler değil, kelimeler arasındaki

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu ve Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri

gerçeklerdir’ düşüncesiyle şiirde gerçekliği ve açıklığı benimsediklerini ifade etmişlerdir. Orhan Veli Kanık’a göre, “*yapıyı temelinden yıkmak lazımdır. Biz senelerden beri zevkimize, seviyemize, irademize hükmetmiş; onları tayin etmiş, onlara şekil vermiş edebiyatların bize öğretmiş oldukları her şeyi atmak mecburiyetindeyiz. O ruhu atmak, o seviyeyi kaybetmek, o zevki unutmak mecburiyetindeyiz. Sade güzel telakkilerimiz³ değil bütün telakkilerimiz değişmeli. Yeni unsurlar, yeni söyleyiş tarzları, yeni malzemeler bulmalıyız*” (Mumcu Ay, 2009: 1245).

Bu akıma mensup şairlerin şiirleri İkinci Dünya Savaşı’ndan kaynaklanan siyasal, toplumsal ve iktisadi gerilimin çok yüksek olduğu bir zaman diliminde okurla buluşmuştur. Garip Akımı’nı benimseyenler şiirleri ‘küçük adam’ların yaşadığı sokaklara, mahallelere taşımış, bu akım ‘küçük adam’ın edebiyatı olmuştur (Kara, 2013: 454).

Orhan Veli Kanık, Garip Akımı şiirinin özelliklerini makalelerini topladığı Garip Poetikası’nın önsözünde belirtmiştir (Çalışkan, 2010: 161-162);

1. Şiir bir söz söyleme sanatıdır.
2. Şiirdeki biçimsel unsur vezin ve kafiye unsurlarıyla sağlanmalıdır.
3. Şiirdeki biçim unsuru şiirin kendisidir.
4. Şiirdeki kelimeler bizzat kendi anlamlarıyla kullanılmalıdır.
5. Halkın dili şiir dili için en verimli kaynaktır.
6. Gereksiz teşbihler ve mecazlarla anlam zorlaştırılmamalı var olan kelimeler herkesin anladığı bir şekilde kullanılmalıdır.
7. Şiirdeki bütünsel güzellik mısra ve parça güzelliğini geride bırakmaktadır.
8. Ahenk oluşturulsun diye musiki ve mısra görüşleri benimsenmemelidir.
9. Şiirin teması şiiri oluşturan en temel unsurdur.
10. Şiirde yapı önemlidir.
11. Şiir ideolojik ve dini görüşlerin benimsetilmesi için bir araç olarak kullanılmamalıdır.
12. Eski şiir anlayışı terk edilmelidir.
13. Şiirde ‘safılık’ ve ‘basitlik’ önemlidir.
14. ‘Sanat sanat içindir’ görüşüyle tematik olarak anlaşılması zor şiirlerin yazımı terk edilmelidir.
15. Şiirde çocukluğa dönüş temaları önemlidir.
16. Gerçeküstüçülük düşünceleri benimsenmemelidir.
17. Hayat şiire endekslenmelidir.

5. Kısacık Bir Ömre Sığdırılan Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu

5. 1. Yaşamı ve Edebî Kişiliği

Genç Cumhuriyet’in genç şairi Muzaffer Tayyip Uslu, Osmanlı’nın yıkılmasından sonra, ayakta kalmak için var olan gücünün karşılık geldiği çabadan fazlasını göstererek sorunlara göğüs geren Yeni Ülke’nin en zayıf ve en zor dönemlerinde kısacık bir ömür yaşamıştır. Dönemin ekonomik sorunlarını hayatının her alanında sonuna kadar hissetmiş olan yetenekli şair, talihsiz bir döneme denk gelmesinin yanında bir de henüz 18 yaşındayken zatürreye yakalanmış, içinde bulunduğu yoksulluk nedeniyle tedavi görememiş, ardından hastalığı ilerleyerek vereme dönüşmüş ve genç yaşta dilinden düşürmediği yaşama sevinciyle hayata gözlerini yummuştur.

³ Telakki: Görüş, anlayış.

Muzaffer Tayyip Uslu'nun hayatı Cumhuriyetten sonra oluşan Yeni Türkiye'nin durumuna çok benzemektedir. Onun güçsüz ve zayıf bedeni bile genç ülkenin durumunu tasvire yeterlidir.

Uslu, 1922 yılında İstanbul'da doğmuş, yaşının bir bölümünü babasının polis memuru olmasından dolayı Mersin'de geçirmiş, daha sonra babasının tayini nedeniyle yolu Zonguldak'a düşmüş ve orada hayata veda etmiştir. Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde memurluk yapmıştır. 1943 yılında zatürre nedeniyle liseyi güçlüklerle bitiren şair İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü kazanmış ancak yakalandığı verem ve parasızlıktan dolayı eğitimini tamamlayamamıştır (Uslu, 2018: 1).

Muzaffer Tayyip Uslu kendisiyle aynı kaderi paylaşan arkadaşı Şair Rüştü Onur ile birlikte henüz lisedeyken *Varlık Dergisi*'ne şiirler göndermeye başlamıştır. İlk şiiri de 1941 yılında bu dergide yayımlanmıştır. *Varlık Dergisi*'nin yanı sıra, *Ocak Gazetesi*, *Kara Elmas* ve *Değirmen* dergilerinde çıkan şiirleri oldukça beğenilmiştir. Uslu şiirlerinde, yaşadığı onca yoksulluk ve hastalığa rağmen yaşama sevincini anlatmıştır. Behçet Necatigil onun için “yaşamındaki acılara rağmen, gizli bir üzgünlük içinde yaşamının güzelliğini yazdı” demiştir (Uslu, 2018: 1).

“Küçük adam”ın şiirini yazan Orhan Veli'nin öncülük ettiği Garip Akımı'nın şiir anlayışını benimseyen Uslu, genç yaşta bu hareketin şairleri arasında yer almıştır. Ömrünün son yıllarında erkenden öleceğinin farkında olan şair tek şiir kitabı olan *Şimdilik* adlı eserinde kısacık ömründe kaleme aldığı bütün şiirlerini toplamıştır.

Askerlik işleri için gittiği Ankara'da Necati Cumalı ile karşılaşmış ve tanışmış Uslu, dört veya beş saatlik sohbetten sonra Cumalı ile ciddi bir gönül bağı kurmuş olmalı ki, Necati Cumalı, Uslu ölmeden önce ve öldükten sonra hakkında yazılan bütün yazıları toplayarak Uslu'yu anlatan tek kitap olan *Muzaffer Tayyip Uslu* kitabını çıkarmıştır (Özbek, 2012: 217).

Özbek'in aktardığına göre kendisiyle sohbeti esnasında Uslu'nun şu ifadeleri Cumalı'yı çok etkiler: “*Şiirlerimin kusurlarını bilmiyorum değilim. Uğraşabilirsem çoğunu daha güzel söyleyebilirim. Ama bu ölüm korkusu yakamı bırakmıyor ki... Her başladığım işi hemen bitirmek istiyorum*” (Özbek, 2012: 217).

5. 2. Şiire Dair Görüşleri

Uslu, geçmişten bugüne yapılan tanımlama çabalarının türün ancak muhtelif cephelerinden birkaçını işaretleyebildiğini düşünür. Ancak bu, şiirin tanımlanamaz oluşu anlamına gelmez. Tek şiir kitabının son sayfalarında kaleme aldığı yazılarda şiire dair şu ifadeler kayıtlıdır:

“*Şiir nedir? Bu soru insanoğlunun dudaklarında kim bilir kaç defa dolaştı ve dolaşacak. Şiiri şu veya bu şekilde tarife kalkışanlar onun ancak bir tek cephesini aydınlatabildiler. Şiirin tarif edilememesinin sebebini ilahiliğine atfetmek şiire ihanettir*” (Uslu, 2018: 69).

Ona göre şiir kelimelerle tasvir edilir ve mübalağalı anlatımlar şiiri üstün kılmaz, şiir her zaman anlatılmak istenen temayı doğrudan anlatmalıdır.

“*Güzele ünsiyet⁴ peyda etmemiş bir kimse çirkini nasıl tanısin? Güzele tahlil değil telkin yoluyla varılacağını artık zihnimize yerleştirelim*” (Uslu, 2018: 70).

Bu cümlesi ile eskinin şiir üzerinde oluşan düşüncesini eleştirmiş ve ancak eleştiriler yoluyla hakiki yolun bulunacağını savunmuştur. O da Orhan Veli Kanık gibi eskinin yarattığı şiir tutumunu eleştirmiş, kelimelerin öz anlamlarıyla yolunda ilerlemiştir.

“*Bugün artık inkâr edilemez bir gerçektir ki bütün sermayesi vezin ve kafiyenin temin edeceği ahenkle; teşbih istiare gibi lafız⁵ sanatlarından ibaret olan şiir tarzı iflas etmiştir ve şiirin kapıları insanı ilgilendirmeyen problemlere çoktan kapanmıştır*” (Uslu, 2018: 71).

⁴Ünsiyet: Arkadaşlık, ahbaplık, tanışıklık.

⁵ Lafız: Sözcük, söz.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu ve Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri

Bu sözleriyle eski şiir anlayışının artık anlamını yitirdiğini, yeni ve insanı ilgilendiren bir söylemin yaratılması gerektiğini savunan Uslu, kendi şiirlerinde eskinin hiçbir özelliğini yansıtmayarak Garip Akımı'nın esintilerini hissettirse de bazı şiirlerinin kendine özgü yapısı da gözden kaçmamıştır.

“Yeni şiir muasırlaşmanın⁶ sosyal bir neticesidir. Zamanımızın şairi, şiiri gökten yere indirmek gibi çetin bir davanın peşindedir” (Uslu, 2018: 77) sözleriyle ise şiiri abartılı söylem tarzından arındırıp kelimelerin öz anlamlarına indirgeyen Garip Akımı'nı destekleyerek, akımın Savunduğu ‘küçük adam’ edebiyatıyla ‘şiirde insanı aramak’ parolasını oluşturmuş ve genç Türk şairlere yol göstermeye çalışmıştır.

5. 3. Dönemin Ekonomik Koşullarına Ayna Tutan Şiirleri

Ben

*Rivayete göre
Allah'ın talihsiz kulu*

Ben

*Üsküdarlı Şükriye Hanımın
Ortanca oğlu*

Ve yirminci yüzyılın

*Eli ayağı bağlı
Zavallı şairi*

Muzaffer Tayyip Uslu

Şiirler söylemek istiyorum size

Siz sevgili insan kardeşlerime (Uslu, 2018: 11)

24 yaşında hayata gözlerini yuman şairin zatürreye yakalandıktan sonra vereme dönüştürülen hastalığının tedavisi için senatoryuma 900 lira ödemesi gerekmiştir. Ancak çalıştığı Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde henüz 2 yılı doldurduğundan 200 lira alabilmiş, kalan 700 lirayı karşılayacak maddi gücü bulunmadığından Oktay Rifat' a yazdığı bir mektupta bunu dile getirmiş ve Oktay abisinden medet ummuştur. Oktay Rifat' tan olumlu veya olumsuz bir yanıt gelip gelmediği bilinmez ancak senatoryuma yatmadığını ve tedavi edilmediğini göz önünde bulundurursak Oktay Rifat da kendisine yardım edememiştir. “Arkadaşlık” şiirindeki “eli ayağı bağlı/ zavallı” tabirleriyle kendisini tanıtmış ve bunu şairane bir anlatım yaratmak amacıyla değil, gerçekten de durumunun tasvirine yakın betimlemeler olduğu için kullandığını anlayabilmekteyiz (Özbek, 2012: 216).

Her bahar böyle olurum

Bir kızı severim muhakkak

Sarı saçlı

Ve ceplerimi arasanız

Metelik bulamazsınız (Uslu, 2018: 16)

“Bahara Kaside” şiirinde baharla birlikte yeniden canlanan doğa karşısında şairin de aşka, sevgiye dair duyguları kabarmış ve her bahar mutlaka bir kızı sevdiğini söyleyerek özellikle sarı saçlı kızlara hayranlık duyduğunu belirtmekten çekinmemiştir. Hemen arkasından “*ceplerimi arasanız/ metelik bulamazsınız*” dizeleriyle paradan yana sıkıntılarının olduğuna değinmiş ama genel itibarıyla parasızlığı yaşamın tadına varmanın önünde bir engel olarak görmemiştir.

⁶ Muasırlaşmak: Çağdaşlaşmak.

O bir kenar mahalle dilberi

Ben bir kenar mahalle şairi (Uslu, 2018: 19)

“Kenar Mahalle Şarkısı” şiirinde yaşadığı semtin de ekonomik durumunu tahlil eden şair mahallesindeki bir kıza vurulduğunu, kızın da ekonomik yönden çok da iyi olmadığını “*kenar mahalle dilberi*” tabirinden anlayabilmekteyiz.

“Ölüler Konuşuyor” şiirinde ise birbirinden farklı koşullarda hayata veda eden insanları, öldükten sonra kendi zihninde konuşturmuştur:

Ben veremden öldüm

Belki ölmezdim

Sıkıntım olmasaydı

Paradan yana

Ben de cephede öldüm

Süngü taktım

Hücuma geçtim

Ve kâfi geldi

Kâfi geldi tek bir kurşun

Veda etmek için hayata

Varşova önlerinde

Bir ümit vardı içimde yaşarken

Belki diyordum kendi kendime

Belki öldükten sonra

Mümkündür yaşamak

Ekmek elden

Su gölden

Onu da kaçırdım şimdi elimden

Söyleyin ne yapayım ben?...

Beni doğururken ölmüş annem

Zaten zayıf bir kadınmış zavallı

Ben de öldüm işte yirmi yaşında

Açlıktan ki o da ayrı mesele

Annemi arıyorum şimdi

Öldüğüm günden beri

Bir türlü bulamıyorum (Uslu, 2018: 20-21)

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu ve Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri

Birinci bölümde vereme yakalanmış bir kişiyi, belki de tam anlamıyla kendisini yansıtmaya çalışmış, parasızlıktan dolayı tedavi olamayan kişi hastalığa yenik düşerek ölmüş ve şaire göre öldükten sonra konuşmuştur.

İkinci bölümde savaşta öldürülen bir kişinin diliyle konuşmuş ve dönemin savaşla iç içe yıllarını şiirlerinde ilk defa böyle tasvir etmeye başlamıştır.

Üçüncü bölümde yaşarken ekonomik durumunun kötü olmasından dolayı sürekli iyi yaşamayı arzulayan bir kişinin öldükten sonra ekmek elden su gölden yaşantıyı bulamadığını ve bundan dolayı yakındığını ifade etmiştir.

Dördüncü bölümde ise 20 yaşında açlıktan ölen birinin diline geçmiştir. Dönemin koşullarında açlıktan ölmenin mümkün olabileceğine değinen şair dönemin yoksulluğuna bir de burada değinmiştir. Ölen kişinin annesini betimleyen sıfatlarına bakacak olursak zayıf ve zavallı kelimeleri döneme karşılık gelen tasvirler olmuştur.

*Son günlerimi yaşıyorum sanki
Gökyüzünü seyretmemiştim böyle hiç
Başımı kaşıyarak
Bu kadar mahzun etmemişti beni
Babası ölen çocuk
Dalı kırılan ağaç
Kocası sarhoş olan kadın
Bu kadar mahzun etmemişti beni
Ah boyu devrilesi
Körolası Dünya Harbi (Uslu, 2018: 24)*

‘Dünya Harbi’ şiiriyle ömrünün son yıllarının tamamını İkinci Dünya Savaşı sıralarında geçiren Uslu, savaşa ve savaşın yıkımlarına şiirlerinde sıkça değinmiştir. Japonya’nın Amerika’ya saldırdığını ve resmen savaşın başladığını Uslu’ya haber veren Necatigil, Uslu’nun üzüntüsü karşısında “*Senin savaşın sana yeter muzaffer/ senin savaşın sana yeter*” ifadelerini kullanmıştır (Erdoğan, 2013).

*Bariş ilan edildi nihayet
Her şey eski halini aldı
Ne olduysa cephede ölene oldu
Bir sabah aldılar evinden
Güneşli bir gün vardı dışarıda
Ağaçlar da henüz çiçeklenmişti
Ne kadar durgundu Allahım deniz
Ve bir daha dönmedi geri
İşte bütün hikâye
Annesi ağlıyor şimdi (Uslu, 2018: 29)*

Şair 1945 yılında sona eren savaşın yıkıntılarına, “Barış” diye adlandırdığı bu şiirde değinmiştir. Cephede ölenin arkasından ağlayan annesinin gözyaşlarına atıf yapmıştır. Daha sonra kaleme aldığı “Harpten Önce” şiirinin *Siyah gözlüklü delikanlının / Deniz gibi mavi / Masmavi gözleri varmış / Harp başlamadan evvel* (Uslu, 2018: 29) mısralarında mavi gözlü delikanlının artık yaşamadığını dile getirmiştir.

*Adamın birine sormuşlar
Paran olsa ne yapardın
Demiş ki:
'Birer kürk manto alırdım
Bütün güzel kadınlara'
Bana da deseler
Ya sen ne yapardın
Vapura atlayıp
Doğru İstanbul'a giderdim
Ah, benim güzel İstanbulum* (Uslu, 2018: 30)

Şair “İstanbul” şiirinde dönemin getirdiği ekonomik koşullardan dolayı paraya sahip olmanın hayalini kurmaktadır. Doğduğu, ekonomik yetersizliklerden ve hastalıktan dolayı eğitimini bile tamamlayamadığı İstanbul'a gitmenin, parası olunca ilk yapacağı eylem olacağını belirtmiştir.

*İnsan yaratılmışım çünkü
Sırası gelmiş
Ağlamışım
Gülmüşüm sırasında
Parasız kalmış
Aç kalmışım sonra
Artık nereye gitsem
Hatıralar peşimde* (Uslu, 2018: 32)

“Hatıralar” parasızlığı ve aç kaldığı anılarının olduğunu dile getirmiştir. Garip Akımı'nın getirdiği ‘*söz söyleme sanatı*’ kelimelerin öz anlamlarıyla kullanılmasını sağlamış Uslu da şiirlerinde bunu uygulamış bu nedenle şiirlerindeki anlam yorumuna gerek kalmadan anlaşılacaktır.

*Seni düşündük
Yoksulluğu içinde gecemizin
Küfür ederek bu âlemin
Geçmişine
Geleceğine
Seni düşündük
Aç karnına*

*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu ve
Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri*

Sen bir dilim ekmek kadar aziz

Ve bir bardak şarap kadar güzel

Sen yürümesini bilen güzel kız (Uslu, 2018: 51)

“Bu Da Bir Sevda Şiiri” adlı şiirde şair, yoksulluk içindeki gönül zenginliğiyle yine bir kadını şiirine konu etmiş ve kadını en çok ihtiyaç duyduğu ekmeğe ve şaraba benzeterek hem kadına karşı duyduğu ilgiyi hem de ekmek ve şaraba duyduğu ihtiyacı tasvir etmiştir.

Sevmek bir kelimedir

“sarı saçlı” bir dersem bir kız için

Sıfat söylemiş olurum.

“Ben sarı saçlı bir kız sevdim”

Bu bir cümledir. Sevda dolu bir cümle

Nokta koymalı, durmalı zira

Zira “açlık” da bir kelime

Cümleye gelmez sarı saçlı kız gibi

Ah elbet dolaşırsa ölüm sık sık dilime

“Öleceğim, öliyorum, öldüm”

Diyeceğim bir gün (Uslu, 2018: 58)

Ölümünden sonra yayımlanan “Gramer” adlı şiirde şair her zaman değindiği aşk ve açlık ifadelerini kullanmış ve her ikisine de neredeyse aynı şiddette ihtiyaç duymuştur.

Diyecekler ki arkamdan

Ben öldükten sonra

O, yalnız şiir yazarı

Ve yağmurlu gecelerde

Elleri cebinde gezerdi

Yazık diyecek

Hatıra defterimi okuyan

Ne talihsiz adammış

İmanı gevremiş parasızlıktan (Uslu, 2018: 37)

“Öldükten Sonra” diye adlandırdığı bu şiirde öldükten sonra arkasından hayatını dinleyen veya okuyan insanların onun hakkındaki düşünceleri için tahminde bulunmuştur.

Uslu Türk Edebiyatının en verimli şairlerinden biri olmayı genç yaşta ölmesine rağmen başarmıştır. Dönemin koşullarından dolayı hayatında her zaman engellerle karşılaşan şair, bir de verem hastalığına yakalanınca hikâyesi çok daha acı hâle gelmiştir. Ölmeden önce öleceğini bilmek ve öleceği günü sadece şiir yazarak beklemek başlı başına elem dolu olmuştur. Büyük bir yıkımın arkasında güçlkle ayakta durmaya çalışan Genç Türkiye’nin özellikle ilk yıllarında nüfusun büyük bir kısmı ekonomik sıkıntılar yaşamış, hastalıklarla baş edememiş hayatlarını yoksulluk içinde geçirmiştir.

Uslu'nun yazdığı şiirler sayesinde dönemin koşullarını tahmin edilebilse de yaşantısının şiirlerine yansıyan kısmından daha da zor olduğunu düşünülmektedir.

6. SONUÇ

Yeniliklerle dolu olan Cumhuriyetin ilk yıllarında şiir dünyasına da yeni bir perspektif eklenmiş bu da Garip Akımı'nın getirdiği sürrealist düşünce tarzının etkisiyle olmuştur. Muzaffer Tayyip'in de desteklediği bu akım, sokaktaki insanın yaşamını ve 'Küçük Adam'ın şiirini yazma amacını taşımıştır. 'Şiirde insanı aramak' vizyonunu oluşturan Muzaffer Tayyip genç yaşta ölmesine rağmen bu akımın şairleri arasında sayılabilmektedir. Şiirde sadelik ve kullanılan öz anlamlarını barındıran kelimeler sayesinde yazılan şiirlerin temaları kolayca anlaşılabilmiş, bu da dönemin yoksulluğunu şiirlerinde sıkça işleyen Muzaffer Tayyip'in anlatmak istediklerini kolayca anlamamızı sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında dünyaya gelmiş olan Muzaffer Tayyip Uslu'nun hayatı üzerinden dönemin yoksulluğu tahlil edilmiş, gerek yazdığı şiirler gerek yakalandığı veremi parasızlık yüzünden atlatamamış olması, kısacık ömrünü Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yoksullukla ilişkilendirmemizi sağlamıştır. Yıkılan büyük bir imparatorluğun ardından ayakta durmaya çalışan genç "ulus devlet" in ilk yılları şairin kısacık ömrü gibi savaşlarla, ekonomik çöküntülerle, insani yıkımlarla geçmiştir. Aslında dünyanın en karanlık yıllarına tanıklık eden bu dönemde bütün dünyada baş gösteren bir yoksulluğun olması ve ülkeler arasındaki sürekli savaş durumu, acı dolu insan yaşamlarına tanıklık etmiştir. Uslu'nun şiirlerinde sıkça değindiği parasızlık ve açlık kavramlarıyla dönemin ekonomisine ayna tutarak dönem hakkında fikir oluşturmamızı sağlamıştır.

Edebiyat-Ekonomi ilişkisi bağlamında yaptığımız bu tahlil çabası iktisadın sosyal bir bilim olduğu ve hayattan beslenen edebiyatla ilişkilendirilebileceği anlaşılmıştır. Ekonomik sıkıntıları hayatında yaşayan şair bunu edebiyat bağlamında şiirlerine yansıtmış ve şiirleri sayesinde dönemin ekonomisinin insan yaşamı üzerine etkilerini anlamamızı kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Akyıldız, Hüseyin ve Ömer Eroğlu, (2004), *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt: 9, sayı: 1, ss. 44-46, Isparta.

Ayan, Ebubekir, (2017), *Tek Parti Döneminde Sınai Kalkınma Politikalarının Gelişimi Ekonomi-Politik Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:18, Sayı:2, ss. 272-280, Sivas.

Aydın, Halil İbrahim ve İlker İşler, (2016), *Bir "Garip" Orhan Veli Kanık: Şiirleri Bağlamında İktisat-Edebiyat İlişkisi*, Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bartın.

Benzer, Mehmet Hanifi, (2011), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi* <http://www.tuicakademi.org/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-turkiye-ekonomisi/> (Erişim Tarihi: 24.04.2018)

Çalışkan, Adem, (2010), *Ana Çizgileriyle Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Teorik Bir Yaklaşım (1923-1960)*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 3, Sayı: 10, Aralık, Samsun.

Erdoğan, Yılmaz, (2013), *Kelebeğin Rüyası*, Doğan Kitap, İstanbul.

Kalabak, Ali Yasin, (2014), *Osmanlı'nın Son Dönemi'nin Sosyo Ekonomik Buhranları ve Mali Emperyalizm*, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, cilt:14, Sayı: 27, ss.318-319, Konya.

Kara, Ömer Tuğrul, (2013), *Türkçenin Kuralları Dışına Çıkan Bir Topluluk: İkinci Yeniciler*, Tarih Okulu Dergisi, cilt: 6, Sayı: 14, İzmir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Şiirlerin ‘Küçük Adamı’: Muzaffer Tayyip Uslu ve Dönem Ekonomisine Ayna Tutan Şiirleri

Karabıçak, Mevlüt, (2000), *Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, ss.47-53, Isparta.

Karadeniz, Mustafa, (2015), *Cemal Süreya’nın Şiir Estetiğinde Poetik Sadakat: Poetika ve Şiir Arasındaki Mütakabiliyet*, Malatya: İnönü Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Kazgan, Gülten, (2013), *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Mumcu Ay, Yasemin, (2009), *Garip Movement in Turkish Poetry*, International Periodical Forthelanguages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume:4, pp.1230-1245.

Özbek, Seda, (2012), *Orhan Veli’nin İzinde Bir ‘‘Garip’’: Muzaffer Tayyip Uslu*, The Journal of Academia Social Science Studies International Journal of Social Science, Volume: 5, Issue: 2, pp. 216-217.

Öztürk, İbrahim Mert, (2013), *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi*, Tarih Araştırmalar Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 54, ss. 135-166, Ankara.

Sönmez, Asuman ve Fırat Şimşek, (2011), *Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri*, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 95-96, Çanakkale.

Uslu, Muzaffer Tayyip, (2018), *Şimdilik*, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.

TÜRKİYE'DE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI VE İSTİHDAMI

Doç. Dr. Mehmet KARAÇUKA¹

ÖZET

Türkiye’de geleneksel olarak kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı düşük kalmıştır. Günümüzde de bu seviyede önemli bir artış görülmemektedir. Kadınların sosyal hayat içinde hak ettikleri konuma ulaşabilmesi için iktisadi yaşama daha çok entegre olmaları bir zorunluluk olarak görülmektedir. Ayrıca, bir ekonominin kadınlara yönelik istihdam olanakları sunma derecesi iktisadi gelişme ve büyüme açısından oldukça önemli bir unsurdur. Bu çalışmada Türkiye’de kadın istihdamının ve işgücüne katılımının temel unsurları incelenmektedir. Ayrıca bu düşük seviyenin nedenleri irdelenip, bölgesel düzeyde durum tespiti ve çözüm önerileri geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, İşgücüne Katılım

LABOUR FORCE PARTICIPATION AND EMPLOYMENT OF WOMEN IN TURKEY

ABSTRACT

Traditionally, women employment and labour force participation rates have been low in Turkey, and there is no significant increases in the present. It is crucial for women to participate more in economic life to get a significant position in also social life. Moreover, it is also important for economic development and growth to offer women employment opportunities. This study investigates main determinants of women labour workforce participation and employment in Turkey, and analyzez the main reasons of low participation rates for policy proposals both in national and regional levels.

Key Words: Women Employment, Labor Force Participation

Makale Gönderim Tarihi / Received	: 15.06.2018
Makale Kabul Tarihi / Accepted	: 12.07.2018

¹ Ege Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, Mehmet.karacuka@ege.edu.tr

GİRİŞ

Kadınların işgücüne katılımı emek arzının artışında önemli bir faktör olarak ekonomik büyüme sağlayan temel unsurların başında gelmektedir. Özellikle yaşanan nüfusların görüldüğü ülkelerde artan emek arzı ekonomik büyümeyi ve sosyal güvenlik uygulamalarını yakından etkilemektedir.

Kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki sanılanın aksine doğrusal değil, U şeklinde bir eğriye karşılık gelmektedir (Boserup, 1970; Durand, 1975; Goldin, 1995). U şekli hipotezine göre ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında kadınların işgücüne katılımlarında bir düşüş meydana gelmektedir. Bunun nedeni bu aşamada ekonominin yapısal dönüşümünün tarımdan sanayiye evrilmesidir. Kalkınmanın ileriki aşamalarında ekonomi modernleştikçe doğurganlık oranı azalıp kadınların eğitim düzeyleri de artınca işgücüne katılımları da artmaktadır. Son yıllarda Hindistan, Pakistan başta olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgeleriyle birlikte ülkemizde de görülen düşük işgücüne katılım oranları aslında gelişmekte olan ülkelerin genel karakteristiği olduğu söylenebilir (Verne, 2014).

Verne (2014) ve Goldin'e (1995) göre gelir düzeyi oldukça düşük olduğunda ve ekonomide tarım hâkim olduğunda kadınlar büyük ölçüde işgücünün içinde yer almaktadırlar. Kadınlar bu dönemde bazen ücretli işçi olurken, çoğu zaman aile çiftliklerinde ve işletmelerinde ücretsiz işçi olarak çalışmaktadırlar. Birçok toplumda piyasa genişledikçe veya yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla gelir artmakta ancak kadınların işgücüne katılım oranları azalmaktadır. Ancak bu durum kadınların daha az çalışmadığı anlamına gelmemektedir. Kadınlar artık evlere çekilmekte ve kadın emeği zımni biçimde aile tarafından satın alınmaktadır. Ancak kadınların eğitimi arttıkça ve kadının piyasadaki zamanının mallara göreceli olarak değeri arttıkça, kadınlar tekrar ücretli emek gücüne dönmektedir. Bu da U-şeklinde eğrinin yükselen kısmıyla ifade edilmektedir. Bu ilişkiye göre ilk başta gelir etkisi ile beraber kadınların işgücüne katılımının düştüğü, ancak ilerleyen ekonomiyle beraber ikame etkisinin ağır bastığı ve işgücüne katılımın da arttığı söylenebilir.

1. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KADINLARIN İSTİHDAMI

Türkiye'de kadınların istihdamı oldukça düşük seviyededir ve 1980'lerden son yıllara kadar bir düşüş eğilimi içine girmiştir. Kuşkusuz bunda yukarıda ifade edildiği gibi ekonominin yapısal değişiminden kaynaklanan faktörler önemli görünmektedir. Oysa kadın istihdamı kadının toplumsal konumu için oldukça önemlidir. Kadınların çalışma hayatına girmesiyle birlikte kişisel ve ekonomik özgürlüklerinin artması ve ekonomide verimliliğin artmasını da beraberinde getirmektedir. Bununla beraber ülkemizde ve dünyada kadınların işgücü piyasalarında erkeklerden daha fazla engelle karşılaşması söz konusu olabilir. Bu da toplumsal yapıda eşitlikten uzaklaşıldığı ve ayrımcılığın bulunduğunu gösterir. Ampirik çalışmalara göre de kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki görülmektedir (Goldin, 1994). Bu ilişkinin ortaya çıkmasında temel unsur olarak toplumda ayrımcılığın minimize edilmesi görülmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014).

Gelişmiş ülkeler, özellikle Batı'da ise kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasında 2. Dünya Savaşı kırılma noktası olarak görülmektedir. Savaş sırasında ortaya çıkan işgücü açığı kadınları emek piyasasına çekmiş, savaş sonrası ise bu çalışanlar evlerine dönmek yerine piyasada kalmaya devam etmişlerdir. Ayrıca esnek çalışma saatleri gibi reformlarla da hükümetler bu olguyu geliştirme yönünde politikalar benimsemişlerdir (Joseph, 1983). Kılıç ve Öztürk (2014)'e göre savaş sonrası ortaya çıkan bu artışın tek nedeni artan işgücü ihtiyacı olarak göstermek hatalıdır. Gerek kadınların gerekse erkeklerin eğitim düzeyinin artması, yüksek ücretler, teknolojik gelişmeler, iyileşen çalışma koşulları, doğurganlık oranlarında düşüşler de bu trendi destekleyen faktörler olarak görülmektedir.

1.1. Türkiye’de İllere Göre İstihdam ve İşgücüne Katılım

Türkiye’de illerin demografik, ekonomik sosyo-kültürel yapılarına göre işgücüne katılım oranları, işsizlik oranları ve istihdam oranları değişmektedir. Türkiye’deki bölgesel farklılıkları ve işgücü durumunu daha yakından değerlendirebilmek için aşağıdaki Tablo 1 sunulmaktadır.

Tablo 1: İl bazında temel işgücü göstergeleri, 2013

	İşgücüne katılım oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı		İşgücüne katılım oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı
Adana	49,9	13,2	43,3	Kütahya	52,5	6,0	49,3
Adıyaman	43,1	9,1	39,2	Malatya	54,1	7,8	49,9
Afyonkarahisar	54,1	5,6	51,1	Manisa	55,5	5,1	52,7
Ağrı	57,1	6,8	53,2	Kahramanmaraş	47,0	11,6	41,5
Amasya	50,7	6,6	47,4	Mardin	37,4	20,6	29,7
Ankara	49,5	10,2	44,5	Muğla	55,5	7,3	51,5
Antalya	57,5	7,9	52,9	Muş	46,0	10,4	41,2
Artvin	50,7	7,1	47,1	Nevşehir	50,5	6,0	47,5
Aydın	55,2	6,9	51,4	Niğde	49,3	6,1	46,3
Balıkesir	47,2	6,0	44,4	Ordu	52,2	6,1	49,0
Bilecik	51,6	6,5	48,2	Rize	51,5	6,7	48,1
Bingöl	54,6	7,0	50,8	Sakarya	54,8	9,4	49,7
Bitlis	46,5	10,6	41,5	Samsun	50,5	6,6	47,2
Bolu	55,3	9,6	50,0	Siirt	37,5	20,5	29,8
Burdur	58,9	6,9	54,9	Sinop	46,4	6,2	43,5
Bursa	51,4	6,6	48,0	Sivas	49,7	10,0	44,7
Çanakkale	47,9	6,1	45,0	Tekirdağ	56,7	7,2	52,6
Çankırı	45,5	6,8	42,4	Tokat	49,9	6,6	46,7
Çorum	52,0	5,9	48,9	Trabzon	50,3	7,4	46,6
Denizli	57,7	6,5	54,0	Tunceli	54,0	8,1	49,7
Diyarbakır	37,2	18,7	30,2	Şanlıurfa	38,7	16,3	32,4
Edirne	54,3	7,8	50,1	Uşak	54,4	5,4	51,4
Elazığ	53,1	7,8	48,9	Van	46,2	10,3	41,4
Erzincan	51,1	6,7	47,7	Yozgat	51,5	8,6	47,1
Erzurum	50,0	6,6	46,7	Zonguldak	55,3	7,6	51,2
Eskişehir	46,9	8,5	42,9	Aksaray	50,1	5,8	47,2
Gaziantep	46,8	6,9	43,6	Bayburt	51,3	6,2	48,1
Giresun	51,3	6,5	47,9	Karaman	50,3	4,2	48,1

Tablo 1 (Devamı)

Gümüşhane	49,9	7,2	46,3	Kırıkkale	44,7	8,0	41,1
Hakkari	45,2	11,7	39,9	Batman	36,2	23,4	27,8
Hatay	45,9	12,2	40,3	Şırnak	37,6	20,1	30,0
Isparta	54,2	8,7	49,5	Bartın	58,5	6,2	54,9
Mersin	50,7	12,4	44,4	Ardahan	62,8	5,8	59,1
İstanbul	52,2	11,2	46,4	Iğdır	58,6	6,9	54,5
İzmir	55,9	15,4	47,3	Yalova	52,7	11,0	46,9
Kars	59,5	6,6	55,5	Karabük	55,1	8,0	50,7
Kastamonu	47,2	6,2	44,2	Kilis	44,5	7,7	41,1
Kayseri	51,0	9,9	46,0	Osmaniye	43,9	14,0	37,8
Kırklareli	53,8	8,0	49,5	Düzce	56,6	8,7	51,7
Kırşehir	46,6	7,3	43,1				
Kocaeli	54,8	10,1	49,2				
Konya	48,4	4,7	46,2				

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr. (Erisim Tarihi: 11 Ocak 2016)

Yukarıdaki Tablo 1 işgücüne katılma oranlarını, işsizlik oranlarını ve istihdam oranlarını iller itibarıyla göstermektedir. İşgücüne katılımın en yüksek olduğu iller sırasıyla Ardahan (%62,8), Kars (%59,5), Burdur (%58,9), Iğdır (%58,6), Bartın (%58,5), Denizli (57,7), Antalya (%57,5) ve Ağrı (%57,1) dir. İşgücüne katılım oranlarının en düşük olduğu iller ise sırasıyla Batman (%36,2), Diyarbakır (%37,2), Mardin (%37,4), Siirt (%37,5), Şırnak (%37,6), Şanlıurfa (%38,7), Adıyaman (%43,1), Osmaniye (%43,9) ve Kilis (%44,5) dir.

İşsizlik oranlarının en yüksek olduğu iller ise sırasıyla, Şırnak (%23,4), Kayseri (%20,6), Manisa (%20,5), Tekirdağ (%20,1), Bursa (%18,7), Ordu (%16,3), Gümüşhane (%15,4), Yozgat (%14) ve Adana (%13,2) dir. İşsizlik oranlarının en düşük olduğu iller ise Sinop (%4,2), Kahramanmaraş (%4,7), Kars (%5,1), Osmaniye (%5,4), Afyonkarahisar (%5,6), Trabzon (%5,8), Şanlıurfa (%5,8), Bolu (%5,9) ve Kırklareli (%6,0) dir.

İstihdam oranlarında ise en yüksek iller, Trabzon (%59,1), Hakkari (%55,5), Tokat (%54,9), Bayburt (%54,9), Tunceli (%54,5), Burdur (%54), Ağrı (%53,2), Ankara (%52,9) ve Kars (%52,7) dir. En düşük iller ise Şırnak (%27,8), Kayseri (%29,7), Manisa (%29,8), Tekirdağ (%30), Bursa (%30,2), Ordu (%32,4), Yozgat (%37,8) ve Adıyaman (%39,2) dir.

1.2. Dünya’da İstihdam ve Kadın İşgücüne İlişkin Göstergeler

Türkiye’nin de içinde olduğu OECD ülkelerinde ve bazı seçilmiş diğer ülkelerde toplam, kadın ve erkeklerde işgücüne katılma oranları ve işsizlik oranları aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2’de ülkelere göre toplam, erkek ve kadınlarda işgücüne katılma oranları ve işsizlik oranları verilmiştir. Buna göre toplamda en yüksek işgücüne katılma oranlarına sahip olan ülkeler sırasıyla İzlanda (%86,67), İsviçre (%83,76) ve İsveç’tir (%81,51). Toplamda en düşük işgücüne katılma oranına sahip olan ülkelerin başında ise Türkiye (%55,11) gelmektedir. Türkiye’yi, Güney Afrika (%57,09) ve Meksika (%63,68) izlemektedir. OECD ortalaması ise %71,17’dir. Erkeklerde ise

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

işgücüne katılımın en yüksek olduğu ülkelerin başında yine İzlanda (%89.10) gelmektedir. Türkiye’de erkeklerin işgücüne katılma oranı %76.57’dir ve OECD ortalamasının (%79.68) biraz altındadır. Kadınlarda işgücüne katılma oranlarında ise Türkiye yine son sırada yer almaktadır. Kadınlarda işgücüne katılma oranı (%33.58) erkeklerin oranının yarısından daha azdır. OECD ortalaması ise %62.81’dir. Karşılaştırmalı olarak ülkelere baktığımızda Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının ne denli düşük olduğu daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

İşsizlik oranlarında ise toplamda en düşük orana sahip olan ülkeler, Norveç (%3.61), Japonya (%3.77), Kore (%3.65) olarak ortaya çıkmaktadır. En yüksek toplam işsizlik oranına sahip ülkeler ise Yunanistan (%26.70), Güney Afrika (%25.08) ve İspanya (%24.56) dir. Erkeklerde ve kadınlarda da aynı ülkeler ön plana çıkmaktadır. OECD ortalaması toplamda %7.54, erkeklerde %7.48, kadınlarda ise %7.62’dir. Türkiye toplamda %10.90, erkeklerde %9.21 kadınlarda ise daha yüksek olarak %12.13 işsizlik oranına sahip olmuştur.

Tablo 2: Ülkelere ve cinsiyete göre işgücüne katılım oranları (%) (2014)

	TOPLAM		ERKEK		KADIN	
	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı
Avustralya	76.34	6.21	82.16	6.13	70.54	6.29
Avusturya	75.38	5.71	80.00	5.94	70.80	5.45
Belçika	67.72	8.60	72.45	9.13	62.95	7.98
Kanada	77.76	7.02	81.30	7.50	74.22	6.49
Şili	66.63	6.62	77.62	6.26	55.66	7.12
Çek Cum.	73.52	6.19	81.22	5.17	65.60	7.49
Danimarka	78.08	6.75	81.10	6.58	75.00	6.94
Estonya	75.19	7.50	79.26	7.94	71.24	7.01
Finlandiya	75.48	8.73	77.08	9.40	73.84	8.01
Fransa	71.26	9.91	75.28	10.18	67.37	9.61
Almanya	77.74	5.08	82.52	5.41	72.91	4.70
Yunanistan	67.43	26.70	76.04	23.79	59.01	30.37
Macaristan	66.98	7.77	73.43	7.61	60.71	7.95
İzlanda	86.67	5.12	89.10	5.24	84.21	5.00
İrlanda	69.73	12.08	77.12	13.97	62.48	9.78
İsrail	72.19	5.99	76.07	5.97	68.35	6.01
İtalya	64.89	12.90	74.71	12.13	55.18	13.93
Japonya	75.50	3.77	84.88	3.95	65.97	3.53
Kore	67.83	3.65	78.56	3.67	57.01	3.63
Lüksemburg	70.80	5.89	77.21	5.97	64.23	5.78
Meksika	63.68	5.08	82.10	5.14	46.81	4.98

Tablo 2 (Devamı)

Hollanda	79.02	7.47	84.16	7.18	73.85	7.81
Yeni Zelanda	78.97	5.99	84.13	5.26	74.08	6.78
Norveç	78.13	3.61	80.22	3.86	75.94	3.34
Polonya	67.86	9.11	74.63	8.62	61.10	9.70
Portekiz	73.24	14.50	76.69	14.22	70.00	14.79
Slovakya	70.26	13.22	77.61	12.85	62.85	13.67
Slovenya	70.91	9.90	74.34	9.14	67.26	10.80
İspanya	75.26	24.56	80.72	23.73	69.77	25.53
İsveç	81.51	8.12	83.62	8.42	79.33	7.78
İsviçre	83.76	4.68	88.47	4.55	78.96	4.83
Türkiye	55.11	10.9	76.57	9.21	33.58	12.13
Birleşik Krallık	77.58	6.37	83.10	6.62	72.15	6.08
A.B.D.	72.70	6.25	78.47	6.36	67.12	6.14
Kolombiya	74.01	9.39	85.70	7.14	62.91	12.29
Kosta Rika	68.43	9.78	81.96	8.22	54.60	12.17
Letonya	74.56	11.10	77.76	12.08	71.57	10.10
Litvanya	73.71	10.90	75.98	12.42	71.58	9.38
Rusya	73.12	5.18	78.58	5.51	68.12	4.84
Güney Afrika	57.09	25.08	63.71	23.32	50.68	27.22
OECD	71.17	7.54	79.68	7.48	62.81	7.62

Kaynak: OECD veritabanından tarafımızca düzenlenmiştir.

1.3. Eğitim Durumu ve Kadın İşgücü

Kadınların işgücüne katılımlarının en temel belirleyicileri olarak eğitim düzeyleri gelmektedir. Aşağıdaki Tablo 3'te eğitim durumlarına göre işgücünün durumu verileri sunulmaktadır. Veriler kadın ve erkek 15 ve üzeri yaş grubu için derlenmiştir.

Tablo 3: Eğitim Durumuna İşgücü Durumu, Toplam (15+ Yaş, 2014)

	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Okur-yazar Olmayanlar	19,1	17,9	6,3
Lise altı Eğitimliler	47,8	43,3	9,4
Lise	53,5	47,1	11,9
Mesleki veya Teknik Lise	65,0	58,1	10,6
Yüksek Öğretim	79,2	70,7	10,6

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr. (Erisim Tarihi: 15 Ocak 2016)

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

İşsizliğin en düşük olduğu grup %6,3 ile okur-yazar olmayanlardır. Lise altı eğitim grubu içinde ise işsizlik oranı %9,4’tür. Lise mezunları arasında işsizlik oranı %11,9 ile en yüksek orandır. Mesleki veya Teknik Lise mezunları ve Yüksek Öğretim mezunları için işsizlik oranı ise yüzde 10,6’dır. İşgücüne katılım oranının ise en yüksek olduğu eğitim grubu yüksek öğretindir. Bu grubun işgücüne katılım oranı %79,2 iken, en düşük oran okur-yazar olmayanlar grubuna aittir (%19,1). Mesleki veya teknik lise grubunda işgücüne katılım oranı %65, lise mezunlarında %53,5 ve lise altı eğitimlilerde ise %47,8’dir. İstihdam oranı ise en yüksek yüksek öğretim grubundadır. Yine okur yazar olmayanlar grubu en düşük istihdam oranına sahiptir. İstihdam oranında mesleki veya teknik lise %58,1, Lise %47,1, lise altı eğitimliler ise %43,3’lük orana sahiptirler. Aşağıdaki Tablo 4’te ise Erkek 15 yaş ve üzeri nüfus için eğitim durumuna göre işgücü durumu sunulmaktadır.

Tablo 4: Eğitim Durumuna İşgücü Durumu, Erkek (15+ Yaş, 2014)

	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Okur-yazar Olmayanlar	33,6	29,0	13,6
Lise altı Eğitimliler	68,9	62,4	9,5
Lise	71,0	64,4	9,3
Mesleki veya Teknik Lise	80,4	74,0	8,0
Yüksek Öğretim	85,0	78,5	7,6

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr. (Erisim Tarihi: 15 Ocak 2016)

Tabloya göre okur yazar olmayanlarda işgücüne katılım oranı %33,6; istihdam oranı %29; işsizlik oranı ise %13,6’dır. Lise altı eğitimlilerde ise bu oranlar sırasıyla %68,9; %62,4 ve %9,5’dir. Lise mezunlarının ise işgücüne katılım oranı %71; istihdam oranı %64,4; işsizlik oranı ise %9,3’tür. Mesleki veya Teknik Lise mezunlarında işgücüne katılım oranı %80,4; istihdam oranı %74 ve işsizlik oranı %8’dir. Yüksek öğretimini tamamlamış erkeklerin ise işgücüne katılımı oranı %85 ile en yüksek grup düzeyindedir. Yine istihdam oranı da %78,5 ile en yüksek düzeydedir. İşsizlik oranı ise bu grupta %7,6 ile en düşük düzeydedir.

Tablo 5: Eğitim Durumuna İşgücü Durumu, Kadın (15+ Yaş, 2014)

	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Okur-yazar Olmayanlar	16,0	15,5	3,0
Lise altı Eğitimliler	25,8	23,4	9,3
Lise	31,9	25,8	19,1
Mesleki veya Teknik Lise	39,8	32,1	19,3
Yüksek Öğretim	71,3	60,3	15,5

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr. (Erisim Tarihi: 15 Ocak 2016)

Yukarıdaki Tablo 5'ten de görüleceği üzere kadınların işgücü durumları eğitim düzeyleriyle oldukça yakın ilişkilidir. İşgücüne katılım oranı okuryazar olmayanlarda en düşük düzeydedir. Eğitim düzeyiyle bu oran artmakta ve yükseköğretimi tamamlamışlar arasında %71,3 düzeyine çıkmaktadır. Bu oran lise altı eğitilmişlerde %25,8; lise eğitilmişlerde %31,9; mesleki veya teknik lise mezunlarında ise ancak %39,8'dir. İstihdam oranı da eğitim düzeyleriyle beraber artmaktadır. Okuryazar olmayanların istihdam oranı %15,5; lise altı eğitilmişlerin %23,4; lise mezunlarının %25,8 mesleki veya teknik lise mezunları %32,1 ve yükseköğretimi tamamlayanların istihdam oranı %60,3'tür. İşsizlik oranı okur yazar olmayanlar için %3.0 gibi oldukça düşük seviyededir. Bu oranın düşüklüğü erkekler için aynı grupta gözlenen %13,6 oranıyla kıyaslandığında daha net olarak görülebilir. Bu düşüklüğün başlıca nedeni işgücüne katılımın bu gruptaki düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Lise altı eğitilmişlerde ise işsizlik oranı erkeklerle hemen hemen aynı düzeydedir. Ancak lise, mesleki lise ve yükseköğretim gruplarında işsizlik erkeklerin aynı gruplarındaki oranların 2 katı civarındadır. Bu da eğitilmiş nüfus için kadınlarda işsizliğin ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Cinsiyete Göre İşgücüne Dahil Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri (Oran)

Nedenler	Kadın	Erkek	Toplam
İş Bulma Ümidi Olmayanlar	0,01	0,05	0,02
İş aramayanlar	0,06	0,08	0,07
Mevsimlik Çalışanlar	0,001	0,001	0,001
Ev İşleriyle Meşgul	0,58	-	0,41
Eğitim Öğretim	0,11	0,27	0,16
Emekli	0,04	0,37	0,14
Çalışamaz Halde	0,12	0,17	0,14
Diğer	0,07	0,06	0,06

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

2. Kadınların İşgücüne Katılmama Nedenleri

Türkiye'de kadınların işgücüne katılmama nedenlerine bakacak olursak, en başta ev işleriyle meşgul olma nedeni yer almaktadır. 2014 yılı TÜİK verilerine göre işgücüne dahil olmayan kadın nüfus 20.1 milyon iken, ev işleri nedeniyle işgücüne katılmayanların sayısı 11.6 milyondur. İş bulma ümidi olmayanlar 246 bin iken, iş aramayan ancak iş bulsa çalışmak isteyenlerin sayısı 1.25 milyondur. Eğitim-öğretim nedeniyle iş gücünde olmayanların sayısı 2.25 milyon, çalışamaz halde olanların (engelli, yaşlı, hasta) 2.51 milyondur. Emeklilerin sayısı 824 bin, mevsimlik çalışanların sayısı ise 67 bindir. 1.3 milyon kişi diğer nedenleri bildirmiştir.

Tablo 6'da da görüldüğü üzere kadınlarda işgücüne dâhil olmamanın en önemli nedeni ev işleri ile meşgul olma olarak görünmektedir. Kadınların yüzde 58'i bu nedenle işgücüne katılmamaktadır. Diğer önemli nedenler ise çalışamaz halde olma ve eğitim-öğretim olarak görülmektedir. Erkeklerde ise en önemli neden emekli olma (%37), eğitim-öğretim (%27) ve çalışamaz halde olmaktadır (%17).

Kılıç ve Öztürk'ten (2014) alınan aşağıdaki tabloda ise TÜİK'in Aile Yapısı Araştırması'na göre erkeklerin %23'ü ve kadınların %10'u kadınların çalışmaması gerektiğini belirtmektedirler.

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

Kadınların neden çalışmaması gerektiğine getirilen gerekçelerin başında kadının asli görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğu görüşüdür.

Tablo 7’ye göre kadının asli görevi çocuk bakımı ve ev işleridir diyenlerin oranı kadınlarda %65.7, erkeklerde ise %61.6’dır. Erkeklerin %15.4’ü çalışma ortamları kadın için güvenli değildir derken, kadınlarda bu gerekçeyi savunanların oranı %9’dur. Kadınların %14.4’ü kadının çalışmasının gelenek ve göreneklerimize aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Erkeklerin ise %12.2’si bu görüştedir. Çalışan kadınların çocuklarının mağdur olacağı gerekçesini öne sürenler kadınlarda %6.8, erkeklerde ise %6.7’dir. Son olarak öne sürülen gerekçe ücretli bir işte çalışmanın kadını yıpratacağı gerekçesidir. Erkeklerin %2.1’i, kadınların ise %2.9’u bu görüştedir.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Kadınların Çalışmaması Gerektiğini Düşünenlerin Gerekçeleri (%)

Gerekçe	Kadın	Erkek
Kadının asli görevi çocuk bakımı ve ev işleridir.	65.7	61.6
Çalışma ortamları kadın için güvenli değildir.	9	15.4
Gelenek ve göreneklerimize aykırıdır.	14.4	12.2
Çalışan kadınların çocukları mağdur olur.	6.8	6.7
Ücretli bir işte çalışmak kadını yıpratır.	2.9	2.1
Diğer	1.2	1.9

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Aile Yapısı Araştırması 2006, Kılıç ve Öztürk, 2014, s. 119

Kılıç ve Öztürk (2014) yaptıkları ampirik çalışmada TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri’ni kullanarak probit model tahmin etmişler ve kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, işgücüne katılma olasılığının kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe arttığı görülmektedir. Ancak bu etki kırsal kesimde değil kentlerde anlamlı bulunmuştur. Diğer bir bulgu ise evli kadınların veya boşanmış/ayrı yaşayan kadınların işgücüne katılma olasılıkları bekar kadınlara göre daha düşük olduğudur. Ayrıca evli kadınlarda bu oran boşanmış/ayrı yaşayan kadınlara göre daha düşüktür. Çalışmada işgücüne katılımı etkileyen diğer bir faktör olarak hanede yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve iş yüküdür. Kentsel bölgelerde yaşayan kadınlar için evde 5 yaşından küçük çocuk veya çocukların, 65 yaşından büyük bireylerin ve evde engelli bireylerin olması işgücüne katılım olasılıklarını düşürmektedir. Yamak, Abdioğlu, Mert (2012) de 2008 yılı Hane halkı Bütçe Anketinden yararlanarak yaptıkları çalışmada yıllık kullanılabilir gelir, eğitim, yaş, hane halkının büyüklüğü ve medeni durumun bireylerin işgücüne katılım kararı üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır.

3. Kadınların İşgücündeki İktisadi Faaliyet Kolları

Türkiye’de 2014 yılı itibariyle toplam istihdam edilenlerin sayısı 25.93 milyondur. İstihdamın 5.47 milyonu tarımda, 4.94 milyonu imalatta ve 3.59 milyonu ise toptan ve perakende ticaret faaliyet kollarında çalışmaktadır. İstihdam edilen erkeklerin sayısı 18.24 milyon iken, kadınların sayısı erkeklere göre oldukça düşük düzeydedir. 2014 yılı yıllık verilere göre istihdam edilen kadın sayısı yaklaşık 7.69 milyon düzeyindedir. Aşağıdaki tabloda kadın, erkek ve toplam nüfusun istihdamında iktisadi faaliyet kollarının oranları sunulmaktadır.

Tablo 8: İstihdam edilenlerin yıllar ve cinsiyete göre iktisadi faaliyet kolları (2014) (Oran)

Faaliyet	Kadın	Erkek	Toplam
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	0,33	0,16	0,21
Madencilik	0,00	0,01	0,01
İmalat	0,16	0,20	0,19
Elektrik Gaz ve Su	0,00	0,01	0,01
İnşaat	0,01	0,10	0,07
Toptan ve Perakende Ticaret	0,10	0,15	0,14
Ulaştırma /Depolama	0,01	0,06	0,04
Konaklama ve Yiyecek	0,04	0,06	0,05
Bilgi ve İletişim	0,01	0,01	0,01
Finans ve Sigorta	0,02	0,01	0,01
Gayrimenkul	0,00	0,01	0,01
Mesleki, Bilimsel ve Teknik	0,03	0,02	0,03
İdari ve Destek Hizmetleri	0,05	0,04	0,04
Kamu Yönetimi ve Savunma	0,03	0,06	0,05
Eğitim	0,08	0,04	0,05
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	0,08	0,02	0,04
Kültür, Sanat, Spor, Eğlence	0,00	0,01	0,01
Diğer Hizmetler	0,04	0,03	0,03

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablodaki verilere göre gerek erkeklerde gerekse kadınlarda en yüksek orana sahip sektörler tarım, ormancılık ve balıkçılık; imalat ve toptan ve perakende ticarettir. İstihdam edilen kadınların tarımdaki oranı (%33), erkeklerin oranından daha yüksektir (%16). Tarım sektörü kadın istihdamının en yoğun olduğu sektör olarak görülmektedir. Erkeklerde ise istihdamın en yoğun olduğu sektör %20 ile imalattır. Kadın istihdamının %16'sı imalatta, %10'u toptan ve perakende ticarete yer almaktadır. Eğitim ve sağlık sektörleri de %8 ile kadın istihdamının yer aldığı sektörlerdir. Erkeklerde eğitimin payı %4, sağlığın payı ise %2'dir.

4. Bölgesel Göstergelere Göre Nüfusun Cinsiyete Göre İşgücü Durumu

Türkiye'de Düzey 2 bölgesel sınıflandırmaya göre de işgücünün durumu gerek erkeklerde gerekse de kadınlarda önemli farklılıklar göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 9'un incelenmesiyle bu farklılıklar daha belirgin bir şekilde irdelenmektedir.

Yukarıdaki Tablo 9 incelendiğinde Türkiye'de 2014 yılında işgücüne katılım oranının %50.5 olduğu görülmektedir. İşgücüne katılımın en yüksek olduğu bölgelerin ise TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) (%56.3), TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) (%56.1), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (%54.8), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) (%54.5) ve TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

(%53.9) olduğu görülmektedir. İşgücüne katılım oranının en düşük olduğu bölgelerin başında ise TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (%37.1) gelmektedir. İşgücüne katılımın düşük olduğu diğer bölgeler ise TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (%42.3), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) (%43.2), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) (%43.3) ve TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) (%46.8) olarak yer almaktadır.

İşsizlik oranı ise Türkiye’de 2014 yılında %9.9 olurken, işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (%24.0) olmuştur. İşsizlik oranının yüksek olduğu diğer bölgeler ise TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (%17.4), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) (%15.4), TR31 (İzmir) (%13.9) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) (%13.5) olmuştur. İşsizlik oranının en düşük olduğu bölge ise, TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (%3.4) olurken, bunu TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) (%3.9), TR52 (Konya, Karaman) (%5.6), TR22 (Balıkesir, Çanakkale) (%5.6) ve TR 81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) (%6.0) izlemektedir.

Erkek nüfus açısından bakıldığında ise Türkiye genelinde işgücüne katılım oranı %71.3’tür. En yüksek erkek nüfus işgücüne katılım oranı olan bölge TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) (%76) olmuştur. Bu bölgeyi TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) (%74,4) izlemektedir. Diğer yüksek orana sahip olan bölgeler, TR10 (İstanbul), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) (%73.6) ve TR52 (Konya, Karaman) (%73.3) bölgeleridir. Erkek nüfusun en düşük işgücüne katılma oranı ise TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (%64.3) gerçekleşmiştir. Bu bölgeyi TR22(Balıkesir, Çanakkale) (%66.1) izlemektedir. Diğer düşük katılım oranının olduğu bölgeler ise TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) (%67.6), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) (%67.6) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) (%67.9) bölgeleridir.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı ise %30.3 düzeyindedir. Bölgeler itibariyle bu oranın da büyük değişimler gösterdiği görülmektedir. Kadınların işgücüne katılımının en yüksek olduğu bölge TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) bölgesidir. Bu bölgede kadınların işgücüne katılım oranı %39.7’dir. Bu bölgeyi TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) %38.9 oranıyla izlemektedir. Türkiye geneline göre diğer yüksek katılım oranına sahip olan bölgeler arasında TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) (%38.2), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (%38.2) ve TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) (%38.2) yer almaktadır. Kadınların işgücüne katılımının en düşük olduğu bölge ise TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesidir. Bu bölgede katılım oranı ancak %12.3 seviyesindedir. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesinde %17.5, TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgesinde %17.8, TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgesinde %19.9, TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgesinde ise %25.6 gibi düşük seviyeler görülmektedir.

Mehmet KARAÇUKA

Tablo 9: Kurumsal olmayan nüfusun cinsiyete göre işgücü durumu (Düzey 2) (2014)

	TOPLAM		ERKEK		KADIN	
	İşgücüne Katılma	İşsizlik	İşgücüne Katılma	İşsizlik	İşgücüne Katılma	İşsizlik
Türkiye	50,5	9,9	71,3	9,0	30,3	11,9
TR10 (İstanbul)	52,7	11,9	74,0	10,3	31,4	15,6
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	56,3	7,6	76,0	5,9	35,6	11,4
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	48,0	5,6	66,1	5,3	30,2	6,4
TR31 (İzmir)	53,5	13,9	72,0	10,8	35,3	20,1
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	53,9	7,2	69,8	6,8	38,2	8,0
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	52,3	3,9	72,5	3,3	33,4	5,1
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	49,3	6,2	70,0	5,0	28,9	9,0
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	54,5	10,0	74,4	8,2	34,5	13,8
TR51 (Ankara)	51,6	11,5	72,1	9,1	31,6	16,9
TR52 (Konya, Karaman)	49,1	5,6	73,3	5,0	25,7	7,3
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	56,1	8,3	73,6	6,7	38,9	11,4
TR62 (Adana, Mersin)	49,2	10,7	70,7	9,3	28,3	14,1
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	43,3	15,4	67,9	14,5	19,9	18,1
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	48,5	7,7	70,4	7,8	27,4	7,4
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	47,9	9,6	70,7	8,7	25,6	12,1
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	52,6	6,0	69,7	5,7	37,2	6,4
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	53,2	6,5	67,6	5,4	39,7	8,4
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	49,8	6,2	67,8	6,1	32,7	6,6

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

Tablo 9 (Devamı)

TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	52,9	6,2	68,1	6,3	38,2	6,1
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	50,5	7,4	71,3	8,6	31,0	4,9
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	54,8	3,4	70,8	4,5	38,2	1,2
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	46,8	7,5	67,6	6,6	27,1	9,8
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	48,5	13,5	71,5	16,0	25,7	6,6
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	43,2	8,0	69,0	8,1	17,8	7,9
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	42,3	17,4	68,9	19,2	17,5	10,6
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	37,1	24,0	64,3	23,9	12,3	24,8

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

5. Kadınların İstihdam Edildiği İşteki Durumları

Kadınların istihdam edildiği işyerlerindeki konumu ücretli veya yevmiyeli, işveren, kendi hesabına çalışan, ücretsiz aile işçisi gibi farklı konumlarda olabilmektedir. Ayrıca bu konular tarımda çalışanlar ve tarım dışı sektörlerde çalışanlar için de değişik yoğunluklarda ortaya çıkabilir. Aşağıdaki Tablo 10 bu durumu sergilemektedir.

Tablo 10: İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (Oran)

	Ücretli veya Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
TOPLAM				
Toplam	0,64	0,05	0,19	0,13
Erkek	0,67	0,06	0,22	0,05
Kadın	0,57	0,01	0,11	0,31
TARIM				
Toplam	0,10	0,01	0,42	0,47
Erkek	0,12	0,02	0,67	0,19
Kadın	0,08	0,00	0,14	0,78
TARIM DIŞI				
Toplam	0,81	0,06	0,11	0,02
Erkek	0,79	0,07	0,12	0,01
Kadın	0,85	0,02	0,09	0,04

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

TÜİK'in 2013 yılı verilerine göre toplam istihdam 25. 194 milyon iken 6. 015 milyon tarım sektöründe, 19.508 milyon kişi ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır. Erkeklerin sayısı 17.883 milyon kişi, kadınların sayısı ise 7.641 milyon kişidir. Yani kadınların toplam çalışanlar içindeki oranı %30'dur. Diğer bir ifadeyle çalışan her bir kadına yaklaşık 2.32 erkek çalışan düşmektedir. Erkeklerin %17'si tarımda, %83'ü ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır. Kadınların ise %32'si tarımda; %68'i ise tarım dışı sektörlerde çalışmaktadır. Toplam nüfusun tarımda çalışan payı ise %21 olurken, tarım dışında çalışanların oranı %79'dur.

Toplam nüfus içinde ücretli veya yevmiyeli çalışanların oranı %64 iken, bu oran erkeklerde %67, kadınlarda ise %57 seviyesindedir. İşverenlerin oranı toplamda %5, erkeklerde %6, kadınlarda ise oldukça düşük olarak %1 seviyesinde olmuştur. Kendi hesabına çalışanlar toplamda %19, erkeklerde %22, kadınlarda ise yine erkeklere göre oldukça düşük olarak %11 seviyesindedir. Ücretsiz aile işçiliği ise kadınlarda oldukça yüksek düzeydedir. Bu oran kadınlarda %31, erkeklerde ise %5'tir. Toplamda ise %13 ücretsiz aile işçiliği yapmaktadır.

Tarım ve tarım dışı sektörler işgücünün çalışma durumu açısından farklılıklar göstermektedir. Tarımda toplam olarak erkek ve kadınlara bakıldığında en yüksek grup ücretsiz aile işçiliğidir (%47). Kendi hesabına çalışanlar ise %42 paya sahipken, ücretli veya yevmiyeli çalışanlar %10'luk paya sahiptir. Tarımda işverenlerin payı ise %1'dir.

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

Tarımda erkeklerin ve kadınların farklı alanlarda yoğunlaştığı da görülmektedir. Erkekler büyük oranda kendi hesabına çalışırken (%67), kadınların %78’i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan erkeklerin oranı ancak %19’dur. Tarımda kendi hesabına çalışan kadınların oranı ise %14’tür. İşverenlerin tarımdaki oranı erkeklerde %2, kadınlarda ise on binde bir düzeyindedir. Tarımda ücretli veya yevmiyeli çalışanların erkeklerdeki payı %12, kadınlardaki payı ise %8’dir.

Tarım dışında ise ücretli veya yevmiyeli çalışanlar gerek toplamda gerekse kadın ve erkeklerde en yüksek orana sahip olan grubu oluşturmaktadır. Bu oran toplamda %81, erkeklerde %79, kadınlarda ise %85’dir. İşverenlerin payı erkeklerde %7 iken, kadınlarda ancak %2’dir. Kendi hesabına çalışanlar grubu tarım dışı sektörlerde erkeklerde %12, kadınlarda ise %9’dur. Ücretsiz aile işçiliği tarım dışında da kadınlarda erkeklere göre daha yüksektir. Erkeklerin %1’i ücretsiz aile işçisi iken tarım dışı sektörlerde çalışan kadınların %4’ü ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.

Tablo 11: Kurumsal olmayan nüfusun yıllara ve cinsiyete göre işgücü durumu

	TOPLAM		ERKEK		KADIN	
	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı
2004	46,3	10,8	70,3	10,8	23,3	11,0
2005	46,4	10,6	70,6	10,5	23,3	11,2
2006	46,3	10,2	69,9	9,9	23,6	11,1
2007	46,2	10,3	69,8	10,0	23,6	11,0
2008	46,9	11,0	70,1	10,7	24,5	11,6
2009	47,9	14,0	70,5	13,9	26,0	14,3
2010	48,8	11,9	70,8	11,4	27,6	13,0
2011	49,9	9,8	71,7	9,2	28,8	11,3
2012	50,0	9,2	71,0	8,5	29,5	10,8
2013	50,8	9,7	71,5	8,7	30,8	11,9

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr. (Erisim Tarihi: 20 Ocak 2016)

6. Yıllara Göre Kadınların İşgücüne Katılma ve İşsizlik Oranları

Ülkemizde son yıllarda işsizlik oranlarında ve işgücüne katılma oranlarında özellikle kadınlar açısından bakıldığında önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 11, 2004 ile 2013 döneminde yıllara ve cinsiyete göre işgücü durumu sunulmaktadır.

Tablo 11’de toplam nüfusta işgücüne katılma oranı 2004 yılında %46.3 iken 2013 yılında %50.8 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ise 2004 yılında %10.8 iken konjonktüre göre dalgalanmış, 2009 yılında %14’e çıkmış, 2013 yılında ise %9.7 olmuştur. Erkeklerde işgücüne katılma oranı ise 2004 yılında %70.3 iken 2013 yılında %71.5 düzeyine gelmiştir. Kadınlarda ise işgücüne katılma oranında önemli bir artış gözlenmektedir. 2004 yılında %23.3 olan işgücüne katılma oranı 2013 yılında %30.8

düzeyine çıkmıştır. İşsizlik oranlarında ise kadınlarda erkeklere göre 1-2 puanlık daha yüksek işsizlik oranının olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Osmanlı döneminden beri kadınların çalışma hayatına girmesi ülkemizde oldukça kısıtlı kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın genel olarak tarım kesiminde ve evde çalışma ilişkileri ağına girmiş, 19. Yüzyıl sonlarından itibaren önce atölyelerde ve sonra da fabrikalarda ücretli çalışma hayatının içine girmeye başlarken bu oluşumda savaş dönemlerinden dolayı azalan erkek işgücünün ikamesi belirleyici olmuştur (Makal, 2010).

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı, AB ve OECD standartlarına göre oldukça düşük kalmaktadır. 2006 yılı verilerine göre bu oran, AB-27 ülkelerindeki yüzde 66.1 ve OECD ülkelerinde ortalama yüzde 60.8 iken Türkiye'de 2006 yılında yüzde 24,9 olmuştur (Dayıoğlu, Kırdar, 2010). Sonraki yıllarda bir artış eğilimine girse de yine OECD ve AB ortalamalarının yaklaşık yarısı kadardır. Türkiye'de kadın istihdam oranı, 1970'lerde İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'dakinden daha yüksekken, daha sonraki yıllarda Türkiye'de bu oran sürekli düşmüş, öteki ülkelerde ise yükselmiş ve arada büyük bir fark oluşmuştur (Buğra, 2010).

Ayrıca 1980'lerden itibaren bir düşüş eğilimine girmiş ancak 2000'lerde tekrar yükseliş eğilimine geçmiştir. 1980'lerden sonraki bu düşüşün en önemli nedeni olarak şehirleşme gösterilmektedir. Ancak son zamanlarda kırsal alanda özellikle genç kadınlar arasında da işgücüne katılımın düştüğü görülmektedir. Yine de kentlere göre kırsal alanda kadınların işgücüne katılımı daha yüksektir (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010).

Kadınların sosyal hayat içinde hak ettikleri konuma ulaşabilmesi için iktisadi yaşama daha çok entegre olmaları bir zorunluluk olarak görülmektedir. Kadınların işgücüne katılımını artırmak için çocukların kreşlerde veya evlerde bakımının devlet tarafından desteklenmesi birçok Avrupa ülkesinde uygulanmıştır (Tansel, 2012). Ancak iktisadi yapıdan kaynaklanan etkenler ve kadınlara yönelik pozitif ayrımcı politikalar özellikle 2000'li yıllara kadar ülkemizde pek uygulanamamıştır. 2000'li yıllarda ise yarı zamanlı çalışma, esnek zamanlı çalışma, doğum izinleri, süt izinleri gibi politika uygulamalarının da etkisiyle (Süral, 2013) kadınların işgücüne katılımında da artışlar görülmektedir. Ancak halen kadınların işgücüne katılım oranları gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak derecede düşüktür. Bu oranın artmasında her ne kadar ülkemizin ekonomik performansı belirleyici olsa da, kadına toplumda bakış açısı, her şeyden önce de kadınların eğitim düzeylerindeki artışlar önemlidir. Yapılan çalışmalar ve istatistiki veriler kadınların işgücüne katılımı ile eğitim düzeyi arasında yakın ilişkiye dikkat çekmektedir. Sosyal ve çalışma hayatına dair yapılacak reformlarla birlikte kadınların işgücüne ve ekonomik yaşama daha çok entegre olması kaynaklarımızın iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda daha optimal kullanımına da yol açacaktır.

KAYNAKÇA

Boserup, E. (1970) *Woman's role in economic development*. St. Martin, New York

Buğra, Ayşe (2010) *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri*, TÜBİTAK Proje No. 108K524

Dayıoğlu, M ve M. G. Kırdar (2010) *Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler*, Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı Çalışma Raporu Sayı: 5.

Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı ve İstihdamı

Durand, J. (1975) *The Labor Force in Economic Development: A Comparison of International Census Data 1946-66*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Goldin, C. (1994), “The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and History”, NBER Working Paper Series, No: 4707

Goldin C. (1995) *The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History*. In: Schultz TP *Investment in Women’s Human Capital and Economic Development*. University of Chicago Press; 1995. pp. 61-90

Joseph, G. (1983). *Women at work: the British experience*. Oxford: Philip Allan Publishers Limited.

Kılıç, D. ve S. Öztürk (2014) “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1, Mart 2014, ss.107-130.

Lahoti, R ve H. Swaminathan (2013) “Economic Growth and Female Labour Force Participation in India”, *Indian Institute of Management Bangalore, Working Paper No:414*.

Löfström, Asa (2009), *Gender Equality, Economic Growth and Employment*, Swedish Ministry of Integration and Gender Equality, Sweden.

Makal, Ahmet (2010) “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum* 2010/2 ss. 13-40.

Süral, Nurhan (2013) “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Fırsatlar, Engeller ve Hukuki Çerçeve”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 15, Özel S, ss. 279-309.

Tansel, Aysıt (2012) *2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış*, TUSIAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/536.

TUIK (2016), *İşgücü İstatistikleri*, TUIK, Ankara

Verne, P. (2014) “Economic Development and Female Labor Participation in the Middle East and North Africa” *World Bank Policy Research Working Paper* 6927.

Yamak, R., Abdioğlu, Z. ve N. Mert (2012) “Türkiye’de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:2, ss. 41-58.